ЛІТОПИС

ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ

1 9 3 2

ЖОВТЕНЬ

М. БУТОВИЧ.

„ЛІТОПИС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ“

Річна передплата	**13·— зол.**
Піврічна »	**7·— »**
Чвертьрічна »	**3·50 »**
Для членів »Червоної Калини« чвертьрічно	**3·— »**
Ціна поодинокого числа . . .	**1·20 »**
В Румунії: річна передплата .	**360 леїв**
піврічна 190 л., чвертьр. 100 л.	
Для інших країв 2 $ річно.	

За кордоном приймають передплату на »Літопис Червоної Калини« та впис членів: **В Сполучених Держ. Північної Америки: Myron Surmach, 103. Avenue A, New-Jork, N. J. USA. / В Канаді: The Ukrainian Legion, Winnipeg, Man. P. O. Box 2121. / В Румунії: Dmytro Herodot, Bucarest IV., Delea Veche 45. / В Чохословаччині: Ukrainskyj Hromadskyj Vydavnycyj Fond, Praha-Vrzovice, Brožikova ul. č. 390.**

АДРЕСА: ЧЕРВОНА КАЛИНА, ЛЬВІВ, ПІДВАЛЛЯ 7/III. **Конто П. К. О. ч. 410.185.**

КУПУЙТЕ ВИДАННЯ „ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ“

	Ціна для нечленів	Ціна для членів
Берестейський мир, з нагоди 10-х роковин 9. II. 1928. Спомини та матеріяли. Зладив І. Кедрин, 320 стор. і 16 ілюстрацій	8 зл.	4 зл.
Федір Дудко: **Глум.** Оповідання, ст. 52		
Д. Дорошенко: **Мої спомини про недавнє минуле.** Частина І.-IV. . . .	8·40 «	4·20 «
Богдан Лепкий: **Слота.** Поезії	90 «	45 «
От так собі. Мініятури, стор. 129 .	1·50 «	75 «
М. Дольницький — Божик-Кузьмів: **Між молотом і ковалом.** Причинки до історії Укр. Армії. Сторін 79 . .	1·50 «	75 «
Ст. Левинський: **Від Везувія до пісків Сагари.** Сторін 84	3·25 «	1·70 «
Халіда Едіб: **В огні.** Повість з турецької визвольної війни. Сторін 234 . .	4·50 «	2·25 «
Василь Софронів: **Грішник.** Нариси. Сторін 104	1·50 «	75 «
Микола Голубець: **Львів.** Сторін 179	3·— «	1·50 »
А. Вільшенко: **Життя і пригоди Цяпки Скоропада.** Сторін 267	4·50 «	2·25 «
Роман Купчинський:		
I. **Курилася доріженька.** Стор. 208	4·— «	2·— «
II. **Перед навалою.** Сторін 192 . .	4·— «	2·— «
Федір Дудко:		
I. **Чорторий.** Сторін 192 . . .	3·50 «	1·75 «
II. **Квіти і кров.** Сторін 192	4·— «	2·— «
III. **На Згарищах**	4·— «	2·— «
Ген. Всеволод Петрів: **Спомини з часів укр. революції.** I—IV. Част. по зол.	3·50 «	1·75 »
Ч. IV.	3·— «	1·50 «
Юра Шкрумеляк: **Чета крилатих.** Сензаційна повість, 17 аркушів друку	5·— «	2·50 «
Др. Степан Шухевич: **Спомини.** (Причинки до історії УГА. на підставі записок та власних переживань) I—V. Частина . . . . . по зол.	4·— «	2·— «
Богдан Лепкий: **Зірка,** пов. з повоєнного життя	4·—зл.	2·—зл.
Володимир Лопушанський: **Перемога** — повість з визвольної війни. I і II. Частина . . . . . по зол.	3·— «	1·50 «
Максим Брилинський: **Хресний вогонь.** Воєнні нариси	3·50 «	1·75 «
Т. Г. Масарик: **Світова революція,** т. I.	13·50 «	6·75 «
т. II.	8·— «	4·— «
Др. Ст. Шухевич: **Видиш брате мій** (8 місяців серед УСС-ів)	4·50 «	2·25 «
Др. Ганс Кох: **Договір з Денікіном**	1·80 «	0·90 «
М. Галаган: **З моїх Споминів** I, II. і III. Частина . . . . по зол.	4·— «	2·— «
IV. Частина	6·— «	3·— «
Микола Матіїв-Мельник: **На чорній дорозі** (новелі)	3·50 «	1·75 «
Богдан Лепкий: **Вадим,** повість з княжих часів	4·50 «	2·25 «
А. Чайківський: **Чорні Рядки.** Спомини	3·— «	1·50 «
Олена Степанівна: **На передодні великих подій**	2·— «	1,— «
І. Максимчук: **Кожухів** — доля старшин УГА, вивезених до Архангельська і на Сол. Острови	2.80 »	1.40 «
А. Крезуб: **Партизани** — спомини з життя повстанців — ч. I. і II. по	4·— «	2·— «
М. Костів: **Джін-Ґіс-Хан гряде.** . .	3·— «	1·50 «
О. Бабій: **Перші стежі,** повість . .	6·— «	3·— «
Е. Чикаленко: **Щоденник**	14·— «	7·— «
Віталій Юрченко: **Шляхами на Соловки**	5·— «	2·50 «
» » **Пекло на землі**	5·— «	2·50 «
» » **З Соловецького пекла на волю**	65·0 «	3·25 «
Ілько Калічак: **Записки четаря** . .	2·80 «	1·40 «
Віктор Приходько: **Під Сонцем Поділля**	6·— «	3·— «
Др. Кость Левицький: **Великий Зрив**	6·— «	3·— «
Володимир Леонтович: **Хроніка Гречок**	3·50 «	1·75 «
Ілько Борщак: **Великий Мазепинець**	7·— «	3·50 «
О. Олесь: **Кому повім печаль мою**	5·— «	2·50 «

АДРЕСА: **ВИДАВНИЦТВО „ЧЕРВОНА КАЛИНА“, ЛЬВІВ, ПІДВАЛЛЯ 7/III**

ЛІТОПИС

ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ

ІЛЮСТРОВАНИЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ

IV. Річник

ЧИСЛО 10 * ЖОВТЕНЬ * 1932

Кінна стежа.

Місяць жовтень — місяць українського часопису! —

Дня 25. вересня ц. р. відбулася нарада української незалежної преси, яка радила над тим, як поширити український часопис серед нашого народу та як перевести наші часописи через біду теперішньої скрути.

В нараді взяли участь такі часописи: Діло, Новий Час, Свобода, Громадський Голос, Неділя, Нова Зоря, Правда, Народня Справа, Господарсько-кооперативний Часопис, Сільський Господар, Нова Хата, Життя і Знання, Літопис Червоної Калини, Вогні, Студентський Шлях, Світ Дитини, Дзвіночок, видавництво Самоосвіта та Зиз.

Нарада приняла постанову про оголошення **місяця жовтня — місяцем українського часопису** та рішила відкрити його такою відозвою:

До Українського Громадянства!

Отсе перший раз від свого існування звертаються до Громадянства обєднано усі українські незалежні часописи у своїй власній справі.

Мало не кожний місяць присвячений якомусь товариству, якійсь цілі. Місяць „Просвіти", „Рідної Школи", Студ. Молоді, Інвалідів, Книжки і т. д. Ніколи не чули Ви досі тільки про місяць тих, що є двигуном, передумовою удачі кожного діла — себто українських часописів, української преси.

Кожного дня стрінете в українських незалежних часописах, заклик: Рятуйте, бо та чи інша ділянка нашого життя загрожена! Складайте жертви на ту чи іншу ціль, бо гроші вичерпані! Ніколи не говорять часописи за себе, хоч самі живуть в найбільш жахливих умовинах, які тільки можна собі уявити.

Ми свідомі того величезного значіння, яке має для існування народнього життя і правильного його розвитку український часопис. Не стане українських часописів — не стане двигуна життя. І власне почуваючи на собі величезну відповідальність, українські незалежні часописи отсе в перше цього року проголошують **жовтень місяцем українського незалежного часопису.**

Громадянки і Громадяни! Присвятіть Ви всі в місяці жовтні головну свою увагу одній цілі: **Розбудові української незалежної преси!**

Нехай українські часописи у тому місяці наглядно побачать, що вони несамітні, але що зусилля гуртів і одиниць находять зрозуміння цілого Громадянства і ціле Громадянство бере живу участь в розбудові української незалежної преси.

У місяці жовтні мусимо подбати, щоби в кожнім українськім домі і родині був український незалежний часопис! Наш голос не дійде до всіх хат. Але передати його туди мусять ті Громадяни, що мають зрозуміння для своєї преси.

В жовтні мусять **вирівнати свої залеглости усі післяплатники**, які є головним нещастям української преси.

В жовтні українське Громадянство почне постійно домагатися від власників тих склепів, де воно робить закупи, щоби вони оголошувалися в українській пресі.

В жовтні відгукнеться кожний свідомий Громадянин (-ка) хочаб **найменшим датком на пресовий фонд** того часопису, і журналу, які йому наймиліші.

Проголошуючи місяць української преси, ми віримо, що найдемо сердечний відгук у найширшого круга Громадян, які своїй пресі дадуть тверді основи існування.

Вступаючи у цей місяць кличемо до укр. Громадянства: **у місяці жовтні збільшіть вдвоє наклад часописів і журналів!**

Вирівнайте борги післяплатники!

Дайте українським часописам і журналам оголошення!

Не читайте безплатно своїх часописів і журналів!

Присилайте передплату!

Над Золотою Липою біля Завалова.
Світлина з визірної стрілецького рова.

Турки — стрілецькі сусіди 1916. р.

Написав: *Мирон Заклинський*
(З воєнних споминів)

I.

По боях на Лисоні перебували Усусуси в Посухові. Праворуч мали незвичайних сусідів — Турків. Дві їхні дивізії прибули весною 1916. р. на східний фронт, помагали Німцям і Австрійцям, з якими Турки були в союзі. Одна з тих дивізій занимала становища біля нас.

Широкою підмоклою долиною Золотої Липи тягнулися турецькі окопи. Не були це звичайні окопи, бо в моклякуватому поземеллю годі було копати. На поверхні землі укладали Турки вали з дернюг. Російські становища були здовж ріки на горбах. Російська артилєрія влучно острілювала турецькі становища, розкидала ці слабі вали й завдавала Туркам важкі втрати. Турецька команда перестала обсаджувати ті окопи; обсаду держала в запасних становищах, а в передніх лише стійки.

Поведінка Турків на становищах була особлива, неподібна до поведінки вояків інших націй. Всі інші старалися як найкраще захиститися перед ворожою артилєрією й крісовим огнем, оминали зайві небезпеки і все, що моглоби спровадити ворожий обстріл. Не було цього у Турків. У їхній поведінці слідно було вплив магометанського фаталізму, віри, що всяка людина має долю з гори призначену й ніяк від неї не втече. Турки на полевих сторожах не ховалися, не зміцняли своїх слабих валів, не обдротовували їх. Отак без захисту стояли в чистім полі й несли важкі втрати. Перед сходом сонця голосно молилися й кричали: „Аллах! Аллах!“ Крик звертав увагу Москалів і вони що ранку здорово частували Турків крісовим і скорострільним огнем. Та це не мало наслідків. Болючі втрати в людях не змінили турецької поведінки на полевих сторожах.

До наступу йшли дуже відважно. Як опинилися близько ворога, звинно повзали по землі, з крісом у руках, з ножем у зубах. Якщо вдалося їм добратись аж до російських окопів, то Москалі панічно втікали перед цими дикими, очайдушними різунами. Тай як Москалі перемогли їх, бувало, при помочі артилєрії, й добули їхнє становище, вони втікали без стриму і щось наче заломлювалося в їхній азійській, степовицькій душі. Повно було їх тоді в поблизьких лісах і селах; вони блукали як череда, або лежали гуртами без руху й годі було зорґанізувати їх наново.

Їхній військовий виряд був дуже бідний. Не мали вони навіть полевих кухонь. Сусідному полкові приділили Австрійці кілька кухонь і вони варили день і ніч для цілого полку. Їхні вояки були в їді не перебірчиві й загартовані. Їли бувало сиру кукурудзу, сиру бульбу й капусту, щоби заспокоїти голод. Обозу в них майже не було. Коняки худі, як і самі Турки. Плащів вояки не мали; на становищах мокли й мерзли. Ходили в одностроях кавової краски. Носили оригінальні високі шапки стіжкуватої форми. Ходили поважні й сумні — мабуть тужили за своєю далекою батьківщиною.

II.

16. вересня — 10 днів по скінченню боїв на Лисоні — зробили Москалі великий наступ на Турків. Їхня артилєрія зрила ґранатами долину Золотої Липи, пошматувала вали турецької першої лінії та порвала й розкинула дротяні перегороди перед нею. Опісля заняли без труднощів першу турецьку лінію, а згодом вдерлися в їхню другу лінію на Диких Ланах. Місцями закипіла завзята борня на баґнети. Крики й зойки поранених чули докладно Стрільці, що стояли вже заалярмовані в лісі за Посуховом. У висліді бою втратили Турки й другу лінію.

В цілій цій битві понесли Турки важкі втрати від російської артилєрії. Вони мали лихий звичай збігатися з переляку в гуртки підчас найсильнішого артилєрійного вогню.

Положення було поважне. Москалі зробили широкий пролом силами що найменше одної дивізії й на лівім крилі вже почали рушатися вперед.

— — — — — — — — — — — —

Було пополудне й падав дрібний дощ. Курінь УСС. дістав наказ вирушити до протинаступу в 5. годині, зараз по артилєрійній підготівці.

Курінь був повний; мав понад тисячу люда. Та це було дуже мало, рівняючи до величини завдання. Проводив у наступі курінний отаман, сотник Лисняк. Сотні рушили в наступ „stafelweise“, щоби виглядало,

що йде велика сила: Ішли кількома розстрільними, одна за другою. Віддаль у розстрільних між поодинокими стрільцями була велика, 10 до 15 кроків. Між четами були широкі прогалини. Так осягала розстрільна кожної сотні величезну довжину. Друга і дальші розстрільні були уставлені таким способом, що чети йшли проти прогалин в попередній лінії. Утворили наче шахівницю. У послідній розстрільній несли запас муніції для цілого куріня.

Ціле поле вкрили наші чети й сотні. Почала працювати російська артилєрія, що бачила наступаючих як на долоні. Одначе стрільна не робили великої шкоди, бо стрільці були далеко один від одного і дощ перешкоджував зорцям контролювати стрілянину. Було це велике щастя для наших сотень, бо наступ ішов весь час по відкритому полі. Стрілецькі новобранці, що кілька днів раніш прийшли з Коша, держалися хоробро. Москалі, заскочені бравурним наступом, покинули другу лінію турецьких становищ. Разом з нашими сотнями приймало участь у тім наступі також декілька відділів 35-го (галицького) полку краєвої оборони.

Як лише усадовилися наші сотні в другій турецькій лінії, прийшов наказ добути першу лінію. Москалі вже направили її й перенесли дротяні перегороди на цей бік лінії. Приготовилися до оборони.

Вечір був темний Дрібний дощ не переставав. Коло 9. години заняли наші сотні з відділами 35. полку першу турецьку лінію. Так скоро відібрали все, що Москалі великими силами в цім дні здобули. В обох наступах попало в полон около 600 Москалів. Наших втрат було всього кільканацять ранених. На лівім крилі нашої розстрільної наступала 6. сотня під проводом хорунжого Глушка разом з технічною сотнею й відділами 35. полку. При однім наступі технічна сотня і 35-ка обійшли Москалів, так, що їх на цім крилі попало около 200 в полон.

Як сотні усадовилися в першій турецькій лінії, показалося, що на ліво від 6. сотні були окопи порожні. Там наступали поруч зі Стрільцями недобитки Турків. Тепер їх ніяк не мож найти. Стежі, які вислав комендант 6. сотні, дуже довго не вертали. Звязок із Турками слід було наладити негайно, отож хор. Глушко вибрався туди сам. Та він заблудив у незнайомій околиці серед темряви і натрапив на російську полеву сторожу. Грянула сальва і хорунжий повалився з розторощеним передрамям і пораненою ногою. Не міг рушитися з місця; кров жваво втікала. На щастя найшли його небаром стрільці з його сотні, що вибралися шукати за ним. Вони принесли його на „Першу Поміч".

Ліве крило 6. сотні дальше „висіло у воздусі". Дотогож з ліва долітали крісові кулі. Не відомо було, хто це стріляє. Наладити звязок з Турками вибрався курінний адютант, четар Суховерський, узявши до помочі кількох стрільців. Йому вдалося по довгім шуканню найти Турків. Вони лежали гурмами одалік від порожних окопів. Та важко було дійти з ними до ладу. Вони не знали, в котрій стороні ворог, чи близько він, чи далеко і не цікавились цим. Були й досі під вражінням гураганного вогню і своєї невдачі. Вели себе так само, як ті отари Турків, що блукали сполудня по Вільхівці й Посухові, або лежали по сусідних лісах. Всякими способами старався курінний адютант спонукати їх, щоби обсадили окопи, одначе не осягнув ніякого висліду, ніякого відруху з їхньої сторони. Їхня воля була наче спараліжована. Навіть періщення нагайкою викликало лише такий відрух, що вони посувалися декільки кроків дальше й там знову лягали. Тоді четар Суховерський післав вістового до турецької команди. По довшім часі надійшов турецький старшина. Аж йому поволі вдалося загнати Турків до окопів і утворити боєву лінію.

По побіді на Диких Ланах були Усусуси героями дня. Їхня слава була тепер відновлена, всі команди говорили про них з великим признанням. Турецька команда подала багато стрілецьких старшин до відзначень. Тепер відійшли Усусуси на дуже важні, відповідальні становища до Потуторів.

Два тижні пізніше попав цілий стрілецький курінь у полон. Штабовці з російської дивізії признали в розмові стрілецьким старшинам, що Стрільці нераз богато нашкодили їхній армії та найбільше, мовляв, на Диких Ланах. Тут легко видерли їй овочі великої перемоги над Турками. Ці російські старшини були переконані, що в тім наступі було Усусусів дуже багато. Та як дізналися, що Усусуси нарочно розтягнули свої розстрільні, щоби виглядало, що їх є багато, признали, що тут Усусуси здорово їх перехитрили.

III.

Я був у тім часі перекладачем при команді турецького полку в Вільхівці та бачив наслідки російської перемоги на Диких Ланах.

Знав я від ранку, що невпинний гарматній огонь на фронті спрямований на турецькі становища. Коло полудня надбігла зі становищ юрба турецьких вояків і влетіла з криком і гамором на подвіря полкової команди. Полковник щось наказував і сварив, та вони й далі так само всі нараз верещали й жестикулювали, оглядаючись боязко в сторону фронту. Полковник приділив утікачам старшину і вигнав назад на фронт.

За деякий час надбігло знову кількох переляканих Турків, які кричали, показуючи на фронт. Полковник вибіг, почав сварити і вхопив за нагайку; та збочею надбігла ціла гурма, залягла миттю полкове подвіря із вереском орди, наляканої до краю, показувала на горби, поза якими був фронт. Гарматній гуркіт зближився, зявилися над горбами білі, округлі хмарини шрапнелів і раз-ураз виростали чорні корчі, де влучали ґранати. Полковник старався успокоїти вояків. З горбка набігли нові сполошені гурти, що й не спинювалися коло полкової команди, лише втікали з криком дальше в село.

Заряджено строге поготівля, полкову канцелярію спаковано на вози, все було готове вирушити. Верескливих вояків відвели кудись старшини. Ворожі гармати острілювали вже село і полкову управу. Виглядало, що за хвилину зявляться на горбах російські розстрільні. Та до цього не дійшло. Полковник сказав мені небаром, що Москалі задержалися і що Січові Стрільці підуть зараз у протинаступ. Трохи згодом відкликав він поготівля. Сказав мені з признанням у голосі, що Стрільці відперли Москалів. В поведінці зі мною виявляв пошану для нашого куріня, що вигнав Москалів із турецьких окопів.

У полковій команді знов почалася нормальна праця.

— — — — — — — — — — — —

Моя роля перекладача була ось яка: Приводили з фронту до полкової команди полонених Москалів, полковник і його адютанти ставили всякі питання, я перекладав і подавав їм салдатські відповіді. Турки бажали знати, наскільки щільна обсада російських окопів, скільки є скорострілів по курінях, чи є досить

муніції, які є за їхнім відтинком запасні відділи, як за великий відтинок фронту займає їхній полк, і які полки з їхнім сусідують, які втрати мав їхній курінь в останніх днях від артилерії, евент. підчас битви і т. п. Також бажали дізнатися, які пересунення військових частин відбулися за їхнім відтинком у останніх днях, які завдання має їхній курінь на найближчі дні й таке інше. На останні питання Москалі звичайно не вміли відповісти, а декотрі може й не хотіли.

Розмовитися з турецькими старшинами було мені доволі трудно. З европейських мов знали вони — і то не всі — лише французьку, бо довоєнна Туреччина була під впливом французької культури, як галицькі Українці під впливом німецької. Що приймала вона з европейської культури, брала це від Французів. Та цею мовою не могли ми порозумівatися, бо я її не знав. Німецьку мову вмів трохи полковник і ще один старшина з полкової управи, та пізнати було, що почали її вчитися вже підчас війни — коли Туреччина війшла в союз із Німцями — і не дуже то пильно вчилися. Хоче, бувало, полковник спитати про щось, та вже на початку речення бракує йому слів; він поважно задумується, врешті йде до стола і карткує в книжці; находить слова, що йому бракували і щойно тоді докінчує своє питання.

Також важко бувало йому зрозуміти переклад обширнішої салдатської відповіді, хоч я перекладав приступно, вживаючи найбільше знаних німецьких слів. Був би я радо, хоч із трудом, перекладав на англійську мову, та цеї мови ніхто в турецькій команді не знав. Я задумав навчитися турецької мови і так розвязати ці труднощі. Написав я до Відня по самоучок турецької мови. Одначе заки прислали мені його, закинув я цей плян, розглянувшись у положенню. Вивчення турецької мови настільки, як мені було треба, вимагало кількох місяців праці. Тимчасом у полковій команді потрібно було перекладача лише на час боїв. За місяць-півтора настане на фронті застій і я відійду назад до сотні. Отже не варто вчитися.

Жити було при турецькій команді скучно й невигідно. Придивитися ближче до життя турецьких вояків, що кватирували в селі, не мав я змоги. Мало коли міг я відійти і скоро мусів вертати. Полонених могли привести в кожну пору, від сірого світанку до пізного вечора. Довелося сидіти на місці. Дуже скучав за Січовим Товариством. Звязку ніякого не мав. Хіба коли забрив до Вільхівця який Стрілець, чи мав тут дівчину, чи цікавий був подивитися, як живуть Турки, тоді міг я хоч загально довідатися, де тепер сотні, чим займаються і що в них нового.

Турецька полева кухня, що давала харч усім воякам, занятим при полковій команді, затримувалася тут двічі по дорозі на фронт: вечером і над раном. Ждала коротко. Треба було вважати, щоби не спізнитися. На снідання була кава з хлібом, як усюди; на обід юшка зі шматками баранини. Ця їда не вистарчала; до тогож приходила не впору.

Кватирував я в стодолі, на подвірю полкової команди, разом із кількома Турками, що працювали в полковій канцелярії. Вони були родом з Царгороду. Досить були інтеліґентні, та я не міг з ними розмовитися. Один із них знав щось трохи по болгарськи, і тому в Галичині засвоїв декільки українських слів. Він пояснював мені значіння найчастіш уживаних турецьких слів.

З одною лиш людиною в турецькім полку міг я свобідно розмовитися. Був це полковий лікар — Грек. Не був він такий екзотичний, як Турки, та був товариський і добре вмів німецьку мову. Ми часто розмовляли. Звичайно про воєнні й політичні відносини в Европі. Мені цікавіш булоб довідатися про положення Греків у Туреччині, та ми ніколи не сходили на ці дразливі теми. Частував мене турецьким звичаєм кавою, дуже міцною, з малесеньких філіжанок.

Було скучно. Отож коли від російських полонених не одержували ми декільки днів нових відомостей — якось на їхньому фронті рух завмер — попросив я полковника, щоби відпустив мене. У Турків перебув я пів місяця.

Ярослав Курдидик.

* * *

Ідуть стрільці. Мідь в обличчах...
А за ними срібний спів,
Перед ними, як дівчина,
Шлях раменами розвів...

На шоломах, що зі сталі,
Сперлась ритміка пісень,
Риплять паси біля крісів
І до такту дзвонить день...

Пройшли стрільці. Поза ними
Шлях лишився в туманах,
А по полі довго-довго —
Блудить спогад і луна...

Холодний яр

Написав: *Горліс-Горський.*

Прочитавши в „Літописі“ за грудень 1931 року „Холодний яр“ М. Середи, я здивувався невповні правдивому освітленню історії нашої боротьби за незалежність, якої одною з найяскравіших сторінок є майже чотирилітня, повна героїзму, крівава епопея „Холодного яру“.

Я нічого не можу закинути авторові, бо він лише легковірно переоповідає словесні оповідання сот. Ліхарева.

„Хліб-сіль“, зустрічі з дзвонами, патетичні промови, від яких тхне XV століттям, — все це річі, які не мали місця в суворих обставинах боротьби на Чигиринщині, де, як нігде на Україні, відзначалась вона орґанізаційною стройністю, свідомістю своєї цілі — визволення України — у широких масах, де боротьбою керували не Ліхареви, а кращі сили нашої низової інтеліґенції і свідомого селянства. Чигиринщина це околиця, в якій все оточуюче говорить про смутне і славне минуле, де над Суботовим зноситься „домовина України“ — церква Богдана, над Чигирином Замкова гора Дорошенка, де завжди точилась запекла боротьба з ворогами. Про це свідчать сотні високих могил - курганів „татарських“, „козацьких“ „лядських“, які з віками не загубили серед населення своїх назв, переказів, навіть овіяних леґендами імен похованих в них козацьких ватажків. По лісах досі стоять „городки“, за валами яких колись відсижувалось населення від ворожих навал. На неприступних місцях стоять монастирі — фортеці, які нераз бачили під своїми валами Татар, в яких зародилась „Коліївщина“ і які в часи нової „Руїни“ — знову стали осередками збройної боротьби, до якої охоче було населення, що не любило гнути шиї, серед якого ще не зникли без сліду войовничі традиції предків.

Розповсюджені в селах такі призвища як: Отаманенки, Отамасі, Осауленки, Хорунжі, Кошові, Довбуші, Гармаші, Козаченки, Бунчуженки, Верни-Гори, Верни-Дуби, Запорожці, Залізняки і цілий ряд знаних з історії козацтва призвищ — говорили самі за себе...

Ці села були колись козацькими форпостами перед „Диким-Полем“ — „царством“ орди, що недалеко звідси починалось.

Природні умови — великі ліси, гори, провалля, — робили їх прекрасною лінією оборони. Вони віками жили спільним життям з не так далеким Запоріжжям, до якого безперервно давали і приймали назад людей.

Тут не тільки Хмельницький і Залізняк збирали силу для боротьби...

І коли на Україну вперше насунулись московські більшовики — населення береться за зброю, якої понаносило з російської армії, повідбирало у німців в осені 1918 року і починаються бойові акції, які, то пригасаючи то підносячись, тягнуться аж до початку 1922 року. Нажаль спочатку не в одному напрямку...

Чигирин, Новоселиця, Суботів, — дають Чигиринський полк, який під проводом бувшого каторжанина „анархіста“ Коцура, — прилучується до Червоної армії і приймає участь в боях з Армією У. Н. Р. Але скоро розчарований в більшовиках полк самочинно повертає до Чигирина, де закладає самостійну „Республику“ під червоними, а потім чорними прапорами.

Там існує „революційний комітет“, який складається в більшости з попавших під вплив „батька“ Коцура свідомих націоналістів українців як Сатана, Ільченко та інші. Існує якась оригінальна „радянська влада“, хоч більшовики бояться і носа совати до Чигирина.

Підчас захоплення України денікінцями „Чигиринська республика“ видержує їх наступи, дякуючи тому, що місцевість боронить також і широко розвинена бойова орґанізація. Її осередком був Холодний яр, під проводом отамана Василя Чучупаки, де цілковито панують українські націоналістичні настрої (полк Холодного яру — деякий час був в складі Армії У. Н. Р., але потім теж повернувся і засів в рідних околицях).

Одночасно ці дві „республики“ ведуть бої між собою і Коцур, заскочивши до Мельників в той час, як холодноярські частини бились десь на стороні з денікінцями — спалює хату Чучупаки.

Денікінці не зуміли здобути околиць Холодного яру і знищити в них збройних сил, які під час відвороту „білої“ армії форсували залізницю Бобринська — Знаменка, часто захоплювали потяги з бойовими припасами і награбованим майном, хоч на цей відтинок стягнено поважну кількість броне-потягів, які цілими днями, без толку обстрілювали з дальнобійних гармат холодно-ярські ліси і жорстоко розправлялися з дальшими селами.

Були випадки, коли Чеченці під командою російських офіцирів — спалювали хату, не випускаючи з неї ніодної душі з родини якогось селянина, що був в той час в лавах Холодноярців.

Підчас наступу денікінців в часі, коли Коцура в Чигирині не було, заскочила туди якась червона частина переодягнена в денікінську форму, з пагонами. Зібравши юрбу людей, „офіцер“ став аґітувати за „єдіную - нєдєлімую Русь“ і за — „смерть большевікам“. Слухачі інтеліґенти і міщани українці, з холодком віднеслись до „єдіної-нєдєлімої“, але горячо стали нарікати на більшовиків, до яких звичайно відносили і Коцура. Тоді червоні „денікінці“ загнали щось коло шестидесяти душ чоловіків і жінок у помешкання і повбивали їх шаблями і баґнетами.

Чудом залишилось живими кількох чоловіків важко ранених, серед яких була одна молоденька дівчина. З поворотом більшовиків, до Чигирина приїхав новий склад ревкому, ЧК, усього девять чоловіка партійних „тузів“, щоб закласти повітову владу, але Коцур по спільному засіданні обох „ревкомів“ — наказав потопити усіх присланих у криниці, що його хлопці з великою охотою і виконали...

Після того вже отверто починає боротьбу з більшовиками, перемішуючи анархічні гасла з націоналістичними, які були рідніші і ближчі для маси.

Коли якась червона частина захопила і розстріляла Коцура — „республика“ відразу розпалася.

Всі активні сили на чолі з членами „ревкому“ —

згодом приєднуються до „Холодного яру". Від цього часу, на Чигиринщині панує один напрямок політичної боротьби — націоналістичний, незалежницький.

Чигирин, невигідний для оборони, не на довго захоплюють більшовики.

Але він стоїть далеко від залізниці і... близько до Холодного яру...

Прислана туди повітова влада сиділа в йому як на горячих вугликах, весь час оглядаючись то на пісчані кучугури за Тясмином, то на Суботівську дорогу, то на ліси в бік „Вовчого шпиля", то в бік степу — де теж не було спокійно.

Ця влада фактично не мала жадної влади, бо всі села між залізницею і Дніпром в земельних і адміністративних справах підлягали тільки сами собі, а у „військових" — прислухались, що скаже „Холодний яр"... А там в той час було тихо. Відділи всі були розпущені по домах, села мали звичайний мирний вигляд, хіба десь вулицею пройде дядько до кума в гості, перекинувши за плече добре вичищену рушницю, або побрязкуючи шаблею проскочить верхи на хутір до дівчини парубок з чорним шликом коло смушової шапки.

Тільки за валами Мотриного монастиря — ми — немісцеві, „бездомні бурлаки", спокійно варили в монастирських котлах кашу, примащуючи салом, яке не забували підвозити селяни, та підсипали коням вівса... (на весну!) Навіть варти не виставляли... для чого? — червоні сили десь аж під Кримом та Збручем, караульна рота та міліція в цей бік і носа бояться висунути з Чигирина, раді, що ми їх не зачіпаєм, а коли комусь з „влади" треба до залізниці, то з охороною обїзжають за трицять кільометрів.

Коли ж надійде якась сильніша червона частина — то ще буде далеко, як до нас прискачуть звязки.

Селяни спокійно споживали, між боями, але для себе зібраний хліб, а наші хлопці весело підморгували черницям, допомагаючи їм рубати дрова та носити воду, їздили в села на вечерниці, де були бажаними, дорогими гостями, і тільки іноді далекі гарматні стріли нагадували, що йде боротьба.

Але Чигирин знав, що досить серед ночі вдарити великому монастирському дзвонові, як дзвони в селах точно повторють цей звук і якщо дзвін ударить по два рази під ряд — збіжаться в повнім бойовім поготівлі, на зборні пункти „дієві сотні", як по три рази — „дієві" і резервові", а коли „як на пожар" — то всі, у кого є зброя, вхопивши її, прибіжать на призначене для збору місце. І тому, як тільки завесніло — нерви „влади" не видержали і вона, покинувши Чигирин, перенеслась до м. Камянки, на залізниці.

Весною і літом 1920 року — Чигиринщина знову стає ареною запеклих боїв з перемінним успіхом. „Холодний яр" з Мотриним монастирем — стає головним штабом повстанчих сил не тільки околишних, а й геть понад Дніпром, за Чигирин, до Черкас і Знаменки, стає центром притягнення менших самостійних ґруп повстанців і коли якогось отаманчика били червоні частини — він рятувався відступом на Холодний яр.

До сотні кільометрів можна було чути від населення цілі леґенди про його силу та недоступність, навіть про „важкі гармати і елєктричні загороди по лісах", які не без цілі розповсюджувані, деморалізували, залякували ще здалека і без того не дуже боєздатних червоноармійців з частин ВНУС і ВОХРА[1], з якими найчастіш приходилось мати діло.

Але туда перекидались і бойові частини з фронту з Москви; армія Буденного, підчас маршу на польський фронт, дістає завдання зліквідувати по дорозі це „бандитське гніздо", але тому, що з такою силою повстанцям не було рації битись, вона за винятком коротких, неочікуваних сутичок з „пірнувшими" в ліси повстанцями і нічних нападів повстанців на свої частини, — проходить через „мирні" села, в яких нема збройного ворога.

Попаливши і пострілявши трохи підозрілих, „подарувавши" партизанам трохи коней і тачанок — вона поспішає до фронту, а за її плечима знову виростають повстанчі куріні, і скоро починається ціла мала війна. „Холодний яр" — починає означати вже цілу місцевість, всю бойову орґанізацію.

В лавах його бойців вже можна зустріти полтавців, херсонців, тавричан, галичан, кубанських і донських козаків. Одним з перших, хто залишив по собі серед населення славу відважного ватажка в боях, що дався в тямки ворогам в 1919 році, і загинув — був козак Уваров, якого чомусь так не любить і не гарно малює Ліхарев. А про Ліхарева в 1920 році там вже ніхто не споминав, бо він був з числа тих, які проходили, не залишивши по собі сліду, і чемно висловлюючись, він говорить дурниці, що Холодний яр не мав бойових старшин, аж поки не прийшов туди Ліхарев, бо ті околиці мали багато свідомої селянської інтелігенції, з якої світова війна створила чимало старшин.

Перш за все, Василь Чучупака, учитель з фаху, — був у часі війни старшиною.

Старший брат його Петро був немолодий вже старшина, що провів на фронті війну і я сумніваюсь, щоб він гірше від Ліхарева знав, „як поводитися з ґенеральною (?) мапою".

Був же він аж до трагічної смерти начальником штабу орґанізації і то не лихим! А такі місцеві хлопці як сотники Зінкевич і Темний, як Вишневецький, Пономаренко, Компанієць, і багато інших старшин, що були там в той час, про який оповідає Ліхарев.

„Холодний яр" кровю і заграваю спалених ворогом сіл вписав яскраві сторінки в історію визвольної боротьби.

Лише з одних Мельників загинуло зі зброєю в руках коло трьохсот чоловіка, не рахуючи жертв пізнішого страшного „умиротворення" ворогом після перемоги. Лише одна родина Чучупаків склала на олтар батьківщини життя пятьох красунів синів, з яких вже в 1930 році, коли знову почалась вороже хвилювання селян, одного розстріляло Черкаське ҐПУ а найменшого черкаські жидки комсомольці, не без відома ҐПУ звичайно, скинули з потягу під колеса. Червоні татари — не забувають про своїх ворогів.

Про ліквідацію холодноярщини там видана груба книжка Ворог вивчає минулу боротьбу, щоб мати досвід на майбутнє. І нам треба вірно знайомити широкі маси, молодь, яка виросла після того, з блискучими її сторінками.

Тільки з поклоном і подивом мусимо споминати покійного Чучупаку, який перший нідняв жовто-блакитний прапор боротьби над Холодним яром і ото-

[1] Частини „внутрішньої служби" і „внутрішньої охорони".

чений ворогами сам відібрав собі життя, не віддавшись в руки!

Холодний яр це не один з тих багатьох районів України, де повстання вибухало стихійно. Там боротьба шла невпинно, роками, там повстання спалахують не тоді, як приїзжає продзагін дерти „разверстку", а тоді, коли керівники знаходять ситуацію підходящою.

Вкінці літа 1920 року, Холодноярці своїм 2-м курінем („Білого яру") з отаманом Мамаєм (Щирицею) форсували Дніпро в той горячий час, коли по йому йшла евакуація ворога перед другим наступом на Київ з Заходу. В цей час обєдналась Степова повстанча дивізія Блакитного (Осауленка), відділи Голого, Кваші, Лютого, Летучий загін Чорного-Ворона, і разом з Холодноярською бригадою і великими товпами селян, озброєних штилями й косами, створивши військо в 30 тисяч боєвиків з артилєрією, на деякий час спараліжували частини запілля червоного фронту, форсуючи і руйнуючи важні залізничі шляхи, переймаючи йдучі на фронт підкріплення і припаси.

Холодний яр дав десятки огненних прикладів, як люди любили свій рідний край і гордо вмирали за його. Такими героями не кожна нація може похвалитись.

Чи Галичина знає, як під Копитанівкою загинув один з її кращих синів січовик Йосип Оробко, як він з перебитою від кулі ногою не захотів, щоб ми несли його, розуміючи, що загубить цим нас кількох ще живих, і пустив собі кулю в скрань, крикнувши перед смертю: — Рятуйтесь хлопці! Хто живий зостанеться — кланяйтесь Галичині.

Що під Бондуровою січовик Микола Гуцуляк, оточений Буденівцями, поклав трупом 7 ворогів, поки його самого пошматкували шаблями.

Чи багато українців знає про той сумний епільог боротьби, яким гордяться у своїй книжці більшовики (умелий подход!)? Як ЧК брудним підступом і провокацією, прославши добре ознайомленого з повстанчими і закордонними справами, забезпеченого в таємні документи і відношення, „Представника від Уряду УНР" — зібрала у засідку і захопила десятки неочікуючих небезпеки кращих борців „ватажків Холодного яру", які з весною 1922 р. ще мали замір підіймати збройну боротьбу.

Відставлені до Київа вони божевільно смілою операцією обезброїли варту в вязниці ГПУ і відразу оточені в ній вартовою військовою частиною, кілька годин відбивались з кількадцяти захоплених рушниць і один за другим відбирали собі життя бачучи безвихідність.

Добротковський і Завгородній крикнувши: — Хай живе Україна — по команді вистрілили один одному в серце.

Раненим і тим, що залишились ще, в той же вечір комендант київського ГПУ Ріхтер власноручно повідрубував голови сокирою від дров у господарчому хліві ГПУ.

Повна історія Холодного яру повинна бути написана. По цей бік кордону повинні знайтись люди, які знають її в ріжні часи.

Я пробув в „Холодному яру" з початку 1920 р. до початку весни 1621 р., час, в який боротьба досягала найвищих точок, під псевдонімом Залізняка, був осаулом І-го (основного) куріня в час, коли події досягли найширшого розмаху і лічу своїм обовязком передати в наступних числах „Літописі" те, що ще заховалось в моїй памяті.

Ярослав Курдидик.

Гайдамаки

Збився густо туман, аж зсірів горизонт,
На шляху — як живий килим маків —
Десь на південь на фронт, що палає вогнем,
Іде полк очайдух-гайдамаків...

Кожний дзвінко в сідлі — ніби вріссся в коня,
Кожна постать — як з бронзу і сталі
І на кожних устах заворожився сміх
До борні, що чаїться в віддалі...

Похилився прапор на переднім коні
(Може він лиш один притомився) —
Десь на південь на фронт, що палає вогнем,
Кожний з них, як орел задивився...

Два роки в Українській Армії

(Спомини 17-літного підхорунжого)

Написав: *Зенон Стефанів*, б. підхор. У. Г. А.

(Продовження)

Нашу сотню розквартировано на північному кінці села. Другого дня вечером наша чета відійшла на хутір за Білолуцьком на самім пограничу, — до вартової служби, де заняла три застави. Мені випала служба на вітряку, де був уставлений скорострільний. Полк наш висилав з Білолуцького на кордон все дві сотні на переміну. Варту держали через добу, після чого сотні вертали до Білолуцька, так що варта випадала що два, три дні. Здовж границі менш-більш що пів кільометра стояли застави зі скорострілом, а поміж заставами ходили безустанно стежі, які в ночі скріплювано. Служба тяжка не була, бо на границі було тоді спокійно, хіба що час від часу забігали грабіжничі банди до місцевостей — положених в невтральній смузі. — Банди ці звичайно походили з московської сторони і скоро були нашими відділами ліквідовані.

Населення в тому часі було національно дуже мало освідомлене, до нас відносилося з резервою — ще й до того недавно збаламучене большевиками рівняло нас з карними московсько-офіцерськими відділами, які перед нашим приходом гуляли по селах. Розуміється, що в розумінні того несвідомого селянства — Україна і українська влада то ніщо інше тільки карні відділи. До того ще ті всі московські офіцерики з карних відділів, яким Україна дала пристановище — умисно і злобно на кожнім кроці українську владу компромітували в очах населення. Що правда траплялися і свідомі одиниці в селі, але ними опікувалася спеціяльно місцева повітова влада, де верховодили Москалі — так, що вони ніякого впливу на село не мали. Всеж таки відділи запорожської дивізії в районах свойого розташування були освідомлюючим чинником, бож стрілецький елемент дивізії повстав з дуже свідомих селян і робітників, що безумовно мусіли мати вплив на тодішнє село.

20 серпня відіслано мене й Петрука і ще двох стрільців з 2. Запор. п. п. на телефонічний курс для підстаршин, який відбувався в Білокуракіні при дивізії.

Не пригадую собі назвища команданта курсу; був то сотник, низького росту — з малою борідкою. По українськи дуже слабо говорив, але був свідомим Українцем, на що вказували його приватні розмови з курсантами, як також виголошена ним патріотична промова з нагоди закінчення курсу. — Два інші старшини викладовці — по українськи зовсім не вміли говорити і були правдоподібно Москалями.

Праці мали ми дуже багато, практичні заняття т. є. вправи з польовим телефоном переробляли перед полуднем, а по обіді теоретичні предмети, які відбувалися в білокуракінській церковній школі. Старшини-інструктори були дійсно фахівці, так, що ми дуже багато навчилися, хотяй з початку не розуміли добре російської мови.

На курсі було нас около 25, з кожного полку запоріжської дивізії чотирьох або пятьох. Курс тривав 6 тижнів, скінчився 25 вересня.

В часі нашого побуту на курсі наш 2. Запор. п. п. переїхав аж на Чернигівщину в стародубський повіт, так само до повнення прикордонної служби і влучено

Світлина з серпня 1919 р. у Бердичеві в часі побуту 9-ої Бриґади.
Сидять від ліва: чет. Ляшевич, в тому часі кур. адютант, помер на тиф у Харкові в денік. неволі, однор. дес. Бас, підхор. З. Стефанів.
Стоять від ліва: однор. дес. Козловський, підхор. Докаман, однор. дес. Бек.

його в склад якоїсь німецької дивізії. Прочі полки запоріжської дивізії остались на місці. Я з цього був дуже радий, бо була нагода побачити іншу сторону нашої батьківщини.

27 вересня приїхало нас чотирох курсантів з 2 зап. п. п. до Семенівки на Чернигівщині, звідки німецький стаційний к-дт спрямував нас до команди 2 зап. п. п. в селі Воронках. Тут мене і Петрука приділено до 3-го куріня, в якому були самі тільки Галичани, якими командував сот. Роман Сушко. Курінь стояв тоді в с. Азарівці і Демянці, а пізніше в Бучках — на границі. В Азарівці прийшли ми назад до нашої сотні, в якої складі були ми тільки формально, бо повнили службу при команді куріня. Служба була за тяжка для нас двох, бо випадала що другу добу; крім того треба було будувати телефон. лінії і до поодиноких застав, де дижурували вже телефоністи з сотень, яких ми доривочно приучували. На границі не було спокійно. Часто нападали большевицькі диверсійні банди до місцевостей, положених в невтральнім пасі. Курінь кілька разів робив випади та проганяв банди за Десну. Одним словом курінь був так якби на фронті.

У вільних хвилях все заходив я до сотні „матки". Перебував у сот. Андруха, хор. Шараневича, або у Обуха, які цілий час мойого побуту разом з ними дуже гарно до мене відносилися.

Село Азарівка і в загалі ті північні околиці Чернигівщини не робили на мене доброго враження. Положені переважно на лісисто-болотнистім ґрунті. Селяни дуже темні, не свідомі — говорили спеціяльним дія-

лєктом з великою домішкою московської мови; правда — обиджувалися, коли їм говорено, що по московськи говорять. Називали себе попросту „хахлами". Також слідно було на них безпосередній московський вплив — величезну нечистоту. Грязь на подвірї ніколи не висихала, мешкальна кімната тільки одна, в середині зовсім не білена; поруч з людьми в хаті днюють і ночують телята, свині й домашня птиця. Там, де я був на кватирі, мусів два тижні спати на вузькій лавці серед хати, бо на землі гній, а по небілених стінах лазили масами таргани і медведики. Такої нечистоти не приходилося мені нігде пізніше на Україні стрічати.

У Воронках жили москалі-старовіри, які на рілі зовсім не працювали, а займалися обмінною дрібною торговлею, та плекали дуже багато садовини.

9 жовтня перейшов наш курінь з Бучок до Воронок, де 2 зап. п. п. зложив зброю, бо гетьман дозволив на формування Січ. Стрільців і цілий наш курінь, що складався вичлючно з Галичан, переїхав до Білої Церкви, де увійшов в склад Окремого Загону Січових Стрільців.

IV.

До Білої Церкви приїхав наш курінь 14 жовтня 1918 р. — Ще у вересні, як тільки гетьман дозволив на формування Січ Стрільців, почали збиратися в Білій Церкві б. Січовики, так, що як ми приїхали з Чернигівщини, то Окр. Загін Січ. Стр. вже був в стадії формування, але чисельно був дуже малий. В дійсности наш курінь з 2 зап. п. п. став властивим ядром Загону. В більшій частині 1, 2 і 3 сотні і сотня скорострілів Січ. Стр. складалися із б. Запоріжців.

Окр. Загін С. С. був розміщений в бараках, в яких в часі світової війни був російський шпиталь, віддалених від стації півтора до двох кільометрів і з нею получених залізничим тором. Бараки були в зовсім доброму стані — то жити в них було незле.

Мене приділено до чети, а радше завязку чети звязку, а Петрука приділено до 1 сотні сот. Роґульського, як сотенною телєфоніста. В четі звязку було нас тільки вісьмох. Командантом чети був бунчужний Дутківський, в склад чети входило ще двох підстаршин — роєвий Кузик і я, і пятьох стрільців. Чета мала вишколити телєфоністів для цілого О. З. С. С., але до цього не дійшло, бо захопило повстання проти гетьмана; так, що фактично ми тільки повнили телєфонічну службу в Білій Церкві, за цілий час побуту О. З. С. С. т. є. до 17 листопада.

За той час йшло дуже інтензивне навчання по сотнях. Переводжувано зчаста польові вправи і вправи в стрілянні. Дисципліна була дуже велика, не така, що полягає на ріжних сикатурах, тільки така, яку ми стрільці, що стояли тоді в Білій Церкві, не вважали за якусь забаганку старшин, але за обовязок супроти рідної Держави. Коли зважити, що служили в О. З. С. С. люди, які перебули цілу війну та ще й деморалізуючу військо революцію, а мимо того далися взяти в карби залізного послуху, то це вказує, що білоцерківські січовики мали в душі тільки одну велику Ідею, та створили новий тип, Всеукраїнця — вояка і громадянина.

Я маю собі за велику честь, що довелося мені служити в тому залізному братстві, де кожний наказ, то була стрілецька кров. Побут мій при С. С. згадую, як найкращий час в мойому житті, бо я гордий з того, що був в тій частині, де згинули Черник і Загаєвич.

В початках листопада ми знали, що в Сх. Галичині є вже українська влада і в звязку з тим кружляли по таборі чутки, що наш Загін переїде до Львова, де зачалися бої з поляками. Та це були тільки чутки — з причини приїзду якоїсь делеґації зі Львова до Білої Церкви, — бо незабаром наступили на Україні події, в яких Січовим Стрільцям прийшлося відіграти дуже важну ролю.

Про пляноване повстання проти гетьмана ніхто з рядових стрільців нічого не знав. Навіть кілька днів перед самим повстанням, коли в таборі зявилися от. Петлюра і Винниченко, нічого ще ми не знали, одначе відчували, що ось-ось наступить щось нового.

Від кількох днів було в таборі поготівля, бо розброювано багато австрійських частин, які після розвалу Австрії вертали домів. Були то переважно мадярські відділи. Все це, розуміється, збільшувало воєнний настрій в таборі.

16 листопада вранці одержала наша чета польовий наряд — польові телєфонічні апарати, звої дроту а кожний з телєфоністів короткий кріс та 50 набоїв, шолом, лопату, ранець і дві пари білля.

Кузикові і мені приділено телєфонічну стежу, що складалася з двох людей. Рівночасно зарядив бунч. Дутківський остре поготівля і заявив, що кожної хвилі можемо відїхати з Білої Церкви. Видно було, що на щось заноситься, але ми ще до останньої хвилі нічого певного не знали.

Аж перед вечером, коли 1 сотня, сот. Роґульського, вся боєво вириґжена відійшла на місто, де розоружила Державну Варту і заарештувала представників гетьманської влади — всім стало відомо, що це починається повстання проти гетьмана, і що Січові Стрільці мають вирушити на здобуття Киіва.

Того ж вечора виїхала з Білої Церкви друга сотня сот. Думіна з курінним сот. Сушком — поїздом до Хвастова, який тієї ночі заняла. Скорострільі в тому поїзді були приміщені на льорах і скриті за снопами з прасованої соломи. Тим поїздом відїхав і бунч. Дутківський зі стежею Кузика.

Я зі своєю стежею виїхав аж на другий день рано до Хвастова. Був то поїзд, яким їхала перша сотня і Команда Загону, що була приміщена в особовому ваґоні 3 кляси.

Я їхав у ваґоні Команди, звідки був проведений звязок до других ваґонів В одному переділі сиділи ґен. Осецький, команд. Загону, полк. Коновалець і підполк. Мельник, які над чимсь радили.

По приїзді до Хвастова я дістав наказ обслуговувати, а радше мати догляд над телєфоном на залізн. стації, де повнили службу залізничі телеґрафісти, які з повстанням симпатизували. Німці були також на стації, але заховувалися спокійно і позірно байдуже.

Бунч. Дутківський був в тому часі при телєф. централі на почті у місті, а стежа Кузика відїхала в ночі з відділом сот. Черника на ст. Мотовилівку.

Рано 18 листопада доручено моїй стежі зголоситися у сот. Черника, що був командантом передньої сторожі — на ст. Мотовилівку і бути до його розпорядження.

Стежа одержала телєф. апарат і 6 кільом. дроту. Тресиною приїхали ми до ст. Мотовилівки, де вже сот. Черника не застали, бо, як сказав мені Кузик, відділ Черника відійшов перед годиною в напрямі до ст. Василькова.

Ми негайно відійшли пішки, по залізничим торі,

щоби дігнати відділ сот. Черника. На яких 20 або 30 мінут після того, як ми вийшли зі ст. Мотовилівка, почули перед нами гарматні стріли, а незабавки і густу крісову стрілянину. Це стрілецька передня сторожа зіткнулася вже з ворогом. Чим ближче до фронту, тим частіше рвалися недалеко від тору, яким ми ішли, ворожі ґранати. Було то недалеко від того місця, звідки стріляв стрілецький броневик. Ми перебігали після кожного зриву кільканацять метрів попри тор окопом, вкінці добігли до броневика, який, то пристаючи, то посуваючися, стріляв з гармати до ворога. Гармата приміщена була в звичайнім товаровім ваґоні з витятим отвором на дуло, а з залізного ненакритого ваґону від вугля визирали дула скорострілів і ворушилися темні бронзові шоломи залоги. На червонім ваґоні від гармати було написано великими буквами крейдою: „Вільна Україна", а на паровозі маяв червоний революційний прапор.

З броневика сказали нам, що сот. Черник на позиції — правдоподібно на лівому крилі. Ми звернули на ліво в ліс яких 200 метрів від тору і почали підходити рівнобіжно з тором до позиції.

На переді вже дуже недалеко лунала пекольна стрілянина і цокотіли скорострільні. В лісіж боєвий гамір видавався ще голоснішим. Час від часу забреніла рікошетом кулька в лісі, а де далі почали кулі чим раз дужче свистіти — а ми за кілька хвиль опинилися на краю ліса, де лежала стрілецька розстрільна. Ми підлізли до самої лінії і вже під градом куль увійшли в люки розстрільної. Я доповз до найближчого стрільця і спитав за сот. Черником. Він нічого не відзивався, а тільки раз по раз прикладався до кріса і стріляв. Я скинув апарат з плечей — поставив серед себе і почав лопаткою розбивати замерзлу землю, щоб схоронити голову; відтак вийняв з набійниці набої, поставив перед себе і почав стріляти. Зпочатку стріляв навгадь — з замкненими очима — голова була при самій землі і я цілий трясся немов в пропасниці.

Помалу минав страх і зденервування і я почав приходити до притомности та орієнтуватися в ситуації. Перед нами, на віддалі яких 150-200 метрів лежала ворожа розстрільна, за нею підбігала друга ще густіша лінія, на яку безупинно стріляли два скорострільні, один був на ліво від мене, другий на право.

Я почав цілять в поодиноких вояків, які підбігали в другий лінії. В першій лінії вони прилягли непорушно до землі, і видно було тільки легенькі димки після кожного стрілу. Як довго я пролежав на лінії, не знаю, памятаю, що вистріляв я тоді 47 набоїв.

Наша розстрільна підірвалася з землі тоді, коли на наше ліве крило прийшло скріплення і на лівому крилі почали наступати. Ворог почав раптово в паніці утікати. Скорострільні наші немилосерно косили. Тоді, коли ціла наша лінія була в наступі — виїхав стрілецький броневик, який вогнем зі скорострілів знищив ворога до решти.

Мотовилівські поля вкрилися ворожим трупом, лежали вони по кілька разом, а найбільше попри залізничнй шлях. Все це були офіцири, одягнені переважно у скіряні куртки і з золотими пагонами. Я, у одного вбитого, що лежав боком, відчепив револьвер і один пагон з плечей собі на памятку.

Ворог, багато численніший, був побитий на голову, оставив на побоєвищи поверх шістьсот убитих, Січові Стрільці стратили двох найвизначніших старшин командантів сотень сотників Черника, що згинув недалеко від залізничого шляху коло скорострілу — з якого сам стріляв і Загаєвича, що упав на правому крилі стрілецької розстрільної. Згинуло тоді також здається мені, вісім або десять стрільців.

Мотовилівський бій був тою іскоркою, з якої розгорівся вогонь повстання як протест проти московської політики гетьмана.

Зараз після битви вечором, як сотні пішли вперід за ворогом, я подався зі стежею залізничим шляхом в напрямі ст. Мотовилівки, де сподівався застати бунч. Дутківського. Незадовго стрінули ми на торі стежу Кузика, що направляла разом з залізничниками телеґр. дроти попри тор. Я скомунікувався з бунч. Дутківським, який був тоді з Командою Загону на ст. Мотовилівці; він казав нам прилучитися до Кузика і чекати на нього на ст. Васильків, куди він другого дня мав приїхати. Коло півночі ми направили лінію і прибули на ст. Васильків — звідки було вже полученння з Мотовилівкою. Тут стрінувся я з Петруком, що був в першій сотні; його на другий день приділено до нашої чети. — Слідуючого дня приїхала на ст. Васильків і Команда О. З. С. С.

Всі ми телєфоністи були дуже перетомлені — не спали майже три ночі. В сотнях телєфоністів тоді ще не було (тільки в першій був Петрук) — тож попросту неможна було нізвідки взяти зміни. На цю ніч обіцяв нам бунч. Дутківський спочинок. Та пізним вже вечером приділено дві наші стежі до відділів, які відходили на фронт. Мою стежу приділено до другої сотні сот. Думіна, яка заняла село Віту. Звідси ми, ледви держачися на ногах, проводили аж до ранку лінію до ст. Боярки, де вже була Команда С. С. У Віті залишив я стр. Ганюка, щоби повнив службу, на час, доки не приучить когось зі сотні.

В Боярці спав я цілий день в студенім ваґоні, а опівночі мусів змінити Кузика, що повнив службу на фронті за ст. Жуляни. 25 падол. стежу Кузика приділено до куріня сот. Чмоли, а моя стежа осталася при Команді О. З. С. С.

З Жулян провели ми лінію до села Ігнатівки, де стояли партизанські відділи. Фронт довкола Київа усталювався, деякі більше зорґанізовані повстанські частини мали своїх телєфоністів, які творили звязок з командою фронту в Боярці. Нам приходилося робити службу найбільше в Боярці при Штабі. Начальником штабу був полк. Андрій Мельник. Я не міг вийти з дива ізза його залізної витревалости. В тому часі можна було його видіти чи то в день чи в ночі в кімнатці на горі в стаційнім будинку, де була телєф. централя. Все зі слухавкою в руці — давав розпорядки на фронт, а як ні, то устно приказував чи переконував всяких повстанських командантів, яких дуже багато перевинулося тоді через ту кімнатку. Все незмінний; ніколи не бачили ми, щоб хвилювався і не бачили також, коли і де спить.

27 падолиста держав я службу в залізничій будці перед Волинським постом — на самім фронті, на лінії наших застав. Сюди доїздив наш броневик і стріляв на Київ. Всякі завваження команданта броневика мав я передавати до Боярки. Крім того треба було мати догляд над лінією, що була проведена на право, здається мені в сторону Красного Трахтиря, яку дуже часто псували ворожі стрільна.

Гетьманці острілювали з гармат броневик; в будці не було ні одної цілої шибки, а вікна мешканці позатикали подушками. Вполудне того дня приїхав в броневику на фронт гол. от. Петлюра. До будки

увійшов він враз з команд. броневика пор. Соловчуком. Був одягнений в звичайній шинелі і салдатській шапці; Соловчук був цілий чорний немов від саджі, бо майже цілий час перебував на броневику.

Я здав звіт. Гол. От. подав мені і двом присутним стрільцям, що прийшли із застави зігрітися, руку і запитав, як почуваємо себе і чи неголодні.

Я відповів, що зле ще коло нас не є, тільки, коби прийшов той час, щоб можна було добре виспатися і роздягнутися, бо вже десять днів неможна було й плаща скинути.

— Потерпіть ще хлопці день-два, а як візьмемо Київ — то вже добре виспитеся — сказав відходячи от. Петлюра.

Понад вечір змінив мене Петрук. Як тільки я вийшов, розірвалася кілька кроків від мене, під самим залізничим насипом, ґраната. В очах блиснув мені червоний полумяний стовп; а якісь невидимі руки немов втиснули мені голову в тіло; в ухах заболіло так дуже, немов запхав хтось острий дріт...

До притомности прийшов я аж вечером другого дня в саніт. поїзді на ст. Боярка з почуттям великого болю в цілому тілі. До того ще був зовсім оглушенній і не чув лівої ноги. Хотілося дуже пити.

Перед відїздом прийшов Петрук і написав мені на карточці, що я контузіований вчорашнього дня, крім того ще й каміння з насипу побило мене — цілий шолом був пігнений, а лікар казав йому, що через місяць буду зовсім здоровим.

До шпиталю привезено мене до Білої Церкви, до бараків, де дотепер стояли Січові Стрільці. За тиждень мені трохи покращало. Не лікувано мене майже нічого. За час мойого майже місячного побуту в шпиталі був коло мене лікар всього чотири-пять разів, і наказував санітарям розтирати ціле тіло, а особливо ногу. Але санітарі переводили ту „операцію" тільки два рази. Що правда, була в тому часі така сила хорих, переважно на еспанку, повстанців, а лікарського персоналу мало, що годі було дістати належню лікарську поміч.

21 грудня лікарська комісія узнала мене за часово нездібного до військової служби. Дали мені відпустку на шість місяців — в якім то часі мав я зовсім прийти до здоровля.

З Білої Церкви я виїхав аж другого дня, бо не видали мені ще документів і не була готова ще для мене палиця довга аж під паху, тому що ще слабо орудував ногою.

У Хвастові трапив я на щастя на транспорт амуніції і живности, який їхав до Галичини. Конвоювали його галицькі стрільці — в австрійських однострояхз жовтосиніми ленточками на шапках.

З ними доїхав я до Підволочиськ. До Тернополя приїхав 23 грудня вранці з високою гарячкою так, що не міг дальше їхати. Зі стації повезли мене до шпиталю, де довідався я, що в Тернополі перебуває старший мій брат полковник Гнат. В шпиталі я перебув кілька годин, бо пополудні приїхав до мене брат і забрав мене на свою кватиру. До 1 січня перележав я хорий на еспанку, а 5 січня приїхав до Коломиї, бо дуже хотів перевести свята у матері. Почував я себе дуже погано, ногою ще майже не орудував, але на вуха чув краще, тільки що голос відбивався немов у бочці.

В Коломиї перебув я цілий час своєї відпустки т. є. до квітня 1919 р. По трьох місяцях я прийшов вже зовсім до здоровля. Перед самими Великодними святами ходили чутки, що фронт заломлюється. Появилися мобілізаційні оголошення. Похідні сотні поспішно відходили на позиції.

V.

19 квітня зголосився я в Окружній Команді в Коломиї, щоби спрямувала мене до моєї частини т. є. до 1 п. п. С. С. Тому що в Окр. Команді не знали, де було тоді місце постою Січ. Стр., то наказали мені зголоситися в Окр. Команді в Чорткові — де потребовано телєфоністів до висилки на большевицький фронт, що стояв тоді над Збручем.

На самий Великдень 21 квітня приділено мене в Окр. Команді в Чорткові, як одн. десятника до ґрупи отамана Мартиновича, що держала фронт коло Гусятина. Перед вечером тогож дня зголосився я в Штабі ґрупи в селі Васильківцях, звідки дістав я приділ до куріня сотн. Шмідта, що стояв в районі села Чабарівки на позиції.

До куріня прийшов я на місце булавного Ляйбовича-Жида, якого стягнено до Чорткова.

Фронт тільки що устійнювався після невдачного наступу за Збруч перед кількома днями.

Телєфонічного звязку майже не було — тільки до команди ґрупи у Васильківцях. Телєфонічних апаратів я перебрав шість — два австрійські, три російські і один японський і около трицять батерій. Дроту було відносно мало, всього 15-16 кільометрів. Телєфоністів застав я сімнацятьох з віст. Атаманюком і ст. стр. Дибиною. Крім цих останніх, які мали австрійський телєфонічний вишкіл, всі решта були новобранці, яких приділено сюди з коломийської телєфонічної сотні, дуже слабенько вишколених.

На протязі одного дня ми наладнали звязок. Курінна осередня мала получення з позицією: із заставою ч: 1 в замку Голуховського під Гусятином, з заставою ч: 2 на горбі перед залізн. стацією. Крім того на ніч виставлювалося заставу на самій гусятинській стації ч: 3. Лінія до тої застави була продовженням лінії до 1 і 2 застави. Функціонувала вона найгірше, бо часто переривали її стрільна з большевицької панцирки. Було також получення із сотнею, що стояла в селі Трибухівцях.

В селі був звязок з сотнею скорострілів, як також із гавбічною батерією.

Чету звязку я розділив функційно так: Віст. Атаманюк і 4 стрільців — будівельна стежа, завданням якої була будова ліній, ст. стр. Дубина і 3 стрільців — розвідочна стежа — до направи лінії, стр. Фодчук і 2 стрільців — обслуга курінної осередні, стр. Голик і 4 стрільців — обслуга сотенних апаратів.

Що тижня стрільців в поодиноких стежах і обслузі перемінювано, щоби краще вишколювалися, тільки провідники стеж були незмінювані.

Крім того приділено ще з обозу віз до перевозу знаряддя і малу двоколку. На харчевім стані була наша чета в сотні скорострілів.

В Чабарівці стояли ми до початків червня. Фронт не був тяжкий. Війна — позиційна. Майже кожної днини приїздив больш. броневик до Кузьминчика за Збручем, звідки вистрілював на позиції і на Чабарівку кількадесять ґранат, які робили мало шкоди. Убитих за той час було сімох стрільців і кількадесять ранених — переважно на заставі на стації, — куди дуже стріляли больш. сторострільці від гусятинської церкви на другім боці Збруча. На ліво і на право від нашого куріня стояли Придніпрянці — Лубенський полк під

командою полк. Шандрука і Запоріжський курінь, а в Чабарівці стояла ще т. зв. Січова батерія.

При кінці травня зробили Придніпрянці випад за Збруч, після чого больш. броневик не приїздив вже кілька днів. В Гусятині за Збручем оставили большевики кілька скорострілів і приведено кількадесять полонених.

24 травня іменовано мене підхорунжим.

На початку червня Поляки заняли Чортків, тим самим оба наші фронти зійшлися майже плечима. 6 червня відійшов наш курінь до села Кривенького, де перебував до початку офензиви.

В тому часі переорганізувалася Армія під проводом нового начального вождя ґен. Грекова. Кожний з нас відчув, що Армією керує вже інша рука — вступив інший дух — бадьорість.

Курінь наш влучено в склад 9-ої белзської бриґади, якою командував сот. Фещур.

Курінним лишився дальше сот. Шмідт. Команданти сотень також лишилися ті самі.

Курінь складався з чотирох стрілецьких сотень і сотні скорострілів.

Командантом 1-ої сотні був пор. Колянковський, 2-ої ударної — пор. Михайло Давибіда, 3-ої — пор. Омелян Тарнавецький, 4-ої — пор. Лабач, сотні скорострілів — брат мій пор. Клим Стефанів*), перша поміч:-сан. хор. Назар, саперна-чета — хор. Павленко, чета звязку — підхор. З. Стефанів, курінний обоз: булавний Баюк. —

Сотні мали від 150-200 людей боєвого стану і по два легкі скорострільні, сотня скорострілів мала вісім важких скорострілів „Шварцльос".

В сотні скорострілів були слідуючі старшини — команданти: чет. Василь Шмата, знаний в цілім куріні ізза своєї холоднокровности й відваги, а що був дуже короткозорий, то звичайно позволяв стріляти тоді, коли вже він побачив ворога т. є не більше як на сто кроків, чет. Фльорчук, хор. Біш-Німець-Віденець і підхор. Станґрет.

Про скорострільців знаю точніше, бо чета звязку була на харчевому стані в сотні скоростр. і звичайно приходилося з ним частіше перебувати навіть і на фронті, бо все одна-дві чети скорост. стояли коло курінного команданта до його розпорядження, де також і ми переважно були. (Далі буде).

*) Саме про нього, Клима, а не Гната, згадує у своїх споминах ґен. С. Р. під н. „Окремий Запорожський курінь" гл. Л. Ч. К. ч. VI.

Присяга.

В річницю 14-ліття III. куріня 24. п. п. ім. Гетьмана Дорошенка.

Написав: *П. Крук.*

З трудом родився грудневий ранок. Ще кидав сталевий місяць свої холодні лучі на зодягнену в сніжне покривало землю; ще моргали до себе пєотниці зорі. Але на сході зарисувались вже звістуни сонця, намагаючись вислати умучених довгою мандрівкою нічних сторожів на заслужений відпочинок. Здавалось, що і місяць і зорі вдоволені близькою зміною. Зате мороз розіскрився в тисячах сніжних кристалів, лютуючи, що за пару хвиль прийдеться йому ховатись по ярах і темних закутках. В своїй злости гриз люто кожного, хто з ним зіткнувся. Помагав йому його невідлучний товариш, вітер, що тягнувся ліниво вулицями столиці Покуття.

Аж ось і день. Неділя 15. грудня 1918 р. Протерла очі і глипнула на землю довгими соняшними лучами. Десь недалеко вибив годинник восьму.

Життя якби ждало на цей знак. Віджила вулиця; ту і там увихаються нею жваво люди. Спішать до ринку, де з кожною хвилею росте громада: сільських свитин і панських нагорток. Гуторять.

Недалеко двірця, в брудних і обідраних воєнним лихоліттям казармах, оживлений рух. Стрільці вдягають нові однострої, причіплюють до шапок жовтоблакитні чічки, оглядають наплечники, пестять кріси. Всюди веселий гомін. Десь там в одній з кімнат, хтось жвавіший закінчив зодягатись, витягнув сопілку і втяв скочного аркана. Щебетання сопілки наглить. Ось вже кількох, готових в дорогу; схопились за рамена й колишуться під такт сопілки. До них дочіпляються інші. Крутий вуж людських голов ось ось кинеться у вир, бистрого як Прут, аркана.

Сопілка защебетала дужче. Чоловий підніс праву руку: „А пішов!" Ланцюх рамен рванувся вперед і поплинув колесом по кімнаті. „Раз прибий", „Ще такий", „Підківка", „Тропачок", „Ще до пари", „Три зміни", „Батько спить", „Охота!". Скочні звуки аркана перейшли нагло в рвучі тони шумної коломийки. Кипить молоде життя, байдуже на грозу смерти.

На подвірю озвалась трубка. Трублять збірку. Свистом урвала сопілка і розсипалось в безлад танцююче коло. Пустіє казарма. Стрільці збираються на подвірі у взірцевій тишині. Всюди лад, порядок, карність; вже давно не бачили мури австрійських казарм такого війська.

Перед фронтом станув командант куріня. „В право глянь!" і півтисячки голов повернулось мигом в право, впявши соколиний зір в високого, худощавого старшину, що твердою ходою наближався до куріня.

„Пане отамане, голошу слухняно 500 людей".

„Гаразд", відповів отаман. „Рушати на ринок".

„Позір!" „Курінь чвірками в право в бік!" „На ліво заходь — курінь ходом руш!"

Курінь проходить ворота і тоне в повені пестрих селянських строїв, що непроглядною юрбою пливуть в напрямі ринку.

— — — — — — — — — — — —

Гей у полі червона калина похилилася.

Чогось наша славна Україна зажурилася.

А ми тую червону калину підіймемо,

А ми нашу славну Україну, гей, гей, розвеселимо — понеслось грімко і полинуло відгомоном ген в далеку даль...

Ринок. Короткі звучні слова української команди і курінь стає в кольони. А кругом море голов. На ратуші б'є десята година.

Від сторони Народнього Дому пригнав кінно Окружний Командант зі своїм штабом. Привіт і . . . .

„Присягаємо..." — зазвеніло понад голови, а йому у відповідь пронеслось вихром грімке „Присягаємо..." пяти соток молодечих душ . . . . . .

Українське військо у княжі часи.

Написав: *І. К.*

(Продовження)

Ці зміни ішли поволі і постепенно. Варяги ще нераз являлися в складі українського війська, але вже не як верхня і кермуюча верства, а як наємні, помічні частини. Їх місце зайняла нова дружина, з іншим національним характером і з іншою орґанізацією.

В XI-XIV в. княжу дружину творять б о я р и. Бояри (спершу »боляри«, від »болий«, більший) це верства більших земельних власників, що майном і значінням вибилися понад решту людности. Економічні і соціяльні інтереси лучили боярство з князями і князів з боярами, обі сторони стояли у постійному звязку для оборони своїх прав і змагань. Бояри підтримували династію, підпирали княжу владу, обороняли права свойого князя. Князь давав боярам участь у владі, приймав їх до своєї ради, роздавав між них уряди та наділяв маєтностями.

Першим і найважнішим обовязком бояр була воєнна служба у княжій дружині. В який спосіб приймали до дружини, чи була при цьому формальна умова, чи були які зверхні, символічні обряди, як на заході Европи, про це не знаємо нічого певного. В деяких випадках складали князеві присягу вірности. За зраду боярин відповідав головою. Але бояри мали теж право залишити службу одного князя та перейти до другого.

Бояри мали повнити службу самі, у власних особах. Коли князь ішов у похід, при його боці ішла дружина; як князь був у бою, бояри разом з ним стрічали ворога.

Дружина ділилася на старшу і молодшу. М о л о д ш а д р у ж и н а це була передусім молодь з боярських родів, що під проводом старших починала військову службу. Але до молодшої дружини числено теж отроків або д і т с ь к и х, княжих слуг або тих бояр, що були менше заможні і визначні та вдоволялись нижчим становищем. Вони вжилися до воєнної служби усіх родів та до всяких княжих доручень. Молодша дружина діставала нижчі ступні старшин при народньому ополченні, як нпр. десятських та сотських. Старшій дружині, старим в е л и к и м л у ч ч и м, або с т а р і й ш и м боярам князь доручав вищі військові уряди, тисяцьких, воєвод і ін.

Крім княжої дружини бували теж дружини при богатших і визначніших боярах. Може бути, що кожний з »великих« бояр мав обовязок підчас війни привести князеві якесь число отроків, цебто свою дружину.

Удержання дружини було інше як за варяжських часів. Князь не давав уже дружинникам плати грішми. »Луччі« бояри мали свої землі і були такі заможні, що не тільки самі могли удержатися на війні, але й оплачувати свої дружини. Менше заможним боярам князь давав землі і за це вони на його заклик відбували воєнну службу. Взагалі посідання землі було получене з обовязком військової служби. Хто мав землю, той мав обовязок іти на війну. Земля була також нагородою за воєнні заслуги. В 1234 р. князь Данило опанував Галич: »прийняв галицьку землю і роздав городи боярам і воєводам«. Але коли князь тратив князівство, то нераз і бояри мусіли уступати зі своїх земель; князь Ізяслав Мстиславич 1150 р. говорить до дружини: »Ви за мною вийшли з руської (київської) землі, втратили свої села і свої маєтности«.

Ця система злучення воєнної служби з землею давала державі користи поти, поки княжа влада була сильна. Князь міг покарати непослушного дружинника тим, що відбирав йому землю. Але пізніше, як князі стали слабші, боярство змагає до визволення від княжої влади; бояри уважають землі, надані їм від князів, за свою приватну власність і відмовляються повнити військову службу. Дружина розкладається і затрачує своє провідне місце у воєнній орґанізації.

Побіч дружини другою частиною давнього війська було загальне народнє ополчення, що мало стару назву в о ї в. Спершу вої не мали ніякої пост йної орґанізації. Як на країну напав ворог, вся людність хапала за зброю для об рони. І в цьому виді місцевої самооборони вої перетрівали довгі часи. Але вже перші київські князі почали уживати народнього ополчення до зорґанізованих походів. Лев Діякон каже, що Святослав до походу на Болгарію зібрав »всю дорослу людність«. В нашім літописі вої як окрема формація побіч дружини згадуються виразно аж 1015 р.: »це дружина батьківська в тебе і вої«, кажуть бояри до князя Бориса. Від часів Ярослава маємо деякі відомости про орґанізацію воїв.

До ополчення належала і міська людність і селяни-хлібороби, т. зв. смерди або чорні люде. Проти ворога мав іти кожний, без огляду на вік, без огляду на те, чи мав відповідну зброю, чи ні. Всеволод підчас нападу Половців 1078 р. »повелів збирати вої від малого до великого«. В 1151 р. Кияни заявили князям: »Хай

підуть усі, як хто може хоч і кий (»хлуд«) в руки взяти; як же хто не піде, дай його нам, ми його самі побємо«. І так пішли »один одного не оставляючи, всі з радістю за своїми князями, і на конях і піші, велика сила«.

Вої скликувано в якийсь умовлений спосіб: »Князь Ярослав розіслав по всій державі звістку про збирання війська і велика сила селян зійшлася до нього« (Еймундова сага). Селяни являються під проводом старостів, — сільських старшин. Міщанські частини мають назви від своїх городів: Кияни, Переяславці, Турівці, Берестяни, Володимирці, Звенигородці і ін. Деколи вживається назви полк на означення території, з котрої ішло ополчення: нпр. »відемо в сильний полк київський«, значить в Київщину.

Учасники походу деколи діставали плату: »Ярослав почав свої вої ділити, — старостам по 10 гривень, смердам по гривні, Новгородцям по 10 гривень усім, і відпустив їх до дому«. Отже селяни діставали меншу плату як міщани. В пізніших часах служба в ополченні була мабуть безплатна.

4. Кінники і пішці.

В найдавніших часах не стрічаємо на Україні кінноти. Старі словянські вої билися пішо; Варяги таксамо не знали боротьби кінно. Варяги як морський нарід відбували дальші дороги тільки водними шляхами на човнах. Україна взагалі не була багата кіньми: »імператор Константин Порфироридний (ум. 959 р.) оповідає навіть, що на Україні цілком нема коней, треба купувати їх у степових народів, пр. у Печенігів. І кіннота почала творитися мабуть аж у боротьбі з Печенігами, що від 968 р. своїми набігами стали загрожувати самому Київу; щоби дорівнати степовій кінноті, Українці мусіли організувати кінне військо. Перші такі спроби бачимо за Святослава. У похід на Дунай він ішов між іншим тому, що туди приходять коні з Угорщини. Під Доростолом Святослав намагався вже поставити кінний полк до боротьби з Греками. »Під кінець дня вони на конях виїхали з міста, вперше зявившися кінними, бо звичайно виступають на ворогів піші, не вміючи вилазити на сідла й так битися з ворогами«, оповідає Лев Діякон. »Греки скоро взялися до зброї, посідали на коні, взяли списи (вони вживають такі довгі до битви), з запалом і натиском великим на них пустилися. Але ті, не вміючи й керувати коней уздами, як Греки почали їх бити списами, завернулися і забралися до міста«.

Наступник Святослава, Володимир, не покидає заходів утворити кінноту. В поході на волжанських Болгар 985 р. він висилає кінноти степових Торків, але його власне військо ще піше, їде човнами: »Пішов Володимир на Болгарів з Добринею, вуєм своїм, в лодях, а Торків берегом привів на конях«. В 996 р. він заводить нові судові кари (т. зв. вири) за убийство — »на зброю і на коні«. В 997 р. перед сподіваним нападом Печенігів Володимир ходив до Новгорода по »верховні вої« цебто кінноту. Володимирів син Святополк (1015-1019) користувався наємними Печенігами. За Ярослава Мудрого до дальших походів вже уживали своєї кінноти. Так від 1042 р. читаємо, що підчас походу на Ям »вимерли коні у воїв Володимира (сина Ярослава), так що ще дихаючим коням здирали кожі: бо такий був помір на коні«. За перших наступників Ярослава українська кіннота могла вже зміритися зі степовими ордами. В 1060 р. Ярославичі ходили »на конях і в лодях« проти Торків. В 1068 р. дружина Святослава в 3000 коней розбила 12000 Половців.

Спершу мабуть тільки дружина виступала до походу кінно. Для свойого війська князі тримали більші табуни коней. Підчас нападу Половців 1067 р. в Київі схвильований народ жадає для себе зброї і коней. У Святослава Ольговича, чернигівського князя, 1146 р. в лісі Рахнах коло Чернигова було 3000 кобил стадних і 1000 коней. З часом і в народньому ополченні появилися коні, так нпр. 1151 р. Кияни ідуть у похід і піші і на конях.

Їздців називано загально конниками, пізніше також снузниками. Збірної назви на кінноту комонник (від старого комонь — кінь) в княжих памятниках не стрічаємо, знаємо її з пізніших часів. Слуги при конях звалися конюхами. Верховний догляд над конюхами і стадами мав конюший.

Кіннота по свойому узброєнню і тактичним завданням поділялася на два роди, які можна назвати тяжкою і легкою кіннотою.

До тяжкої кінноти належала дружина, принайменше її верхня »лучча« верства. Тяжке узброєння, якого вживали піхотинці Варяги, перейшло теж до кінної дружини. Шолом, броня, щит для охорони від ворога, спис до наступу, меч як помічна зброя, — це повне узброєння »оружжя« дружини, що на коні стрічає ворога.

Від цього оружжя тяжко збройні частини називаються оружниками. Тяжка кіннота дружини в XI-XIII в. заступає майже вповні давню тяжку піхоту. Це головне військо, що своїм наступом рішає битву.

Помічне значіння мала легка кіннота. Її творили спершу наємні частини степовиків. Звичайною зброєю їх були луки та криві шаблі. Це характеристичне узброєння кочовиків вже в перших воєнних переказах літопису протиставляється зброї українських військ: у Хозар »зброя одною стороною гостра, цебто шаблі«, у Полян »зброя з обох боків гостра, цебто меч«; воєвода Святослава Прітич дає печеніжському князеві в дарунку броню, щит і меч, — цей віддячується йому конем, шаблею і стрілами. З оцею легкою зброєю згадуються усі ватаги степовиків, що служили князям, як Печеніги, Торки, Половці ріжних »колін«: Берендичі, Чорні Клобуки і ін.

На зразок степової кінноти утворилась українська легка кіннота, що дістала окрему назву стрільців. Назва вказує на характеристичну зброю цеї формації, луки зі стрілами; стрільці мають завдання острілювати ворога з далека. Вперше ті стрільці згадуються в поході на Половців 1093 р.: вони виходять на ворога як передні сторожі, перед головним військом. В пізніших згадках українські стрільці виступають нераз поруч з Чорними Клобуками, половецьким племенем, що було на службі князів. »Пустили на них (ворогів) стрільців своїх, Чорних Клобуків і Русь« (1151 р.) Це доказ, що стрільці формувалися на зразок степової кінноти. Стрільці виступають як окремі частини особливо в 1140-1190 роках. Вони все мають ті самі завдання: ідуть як передні відділи і стріляннем з луків починають бій. Тривкість цеї формації свідчить, що вона мала добру організацію і сповнила добре своє призначення. Свої добрі сторони стрільці завдячували мабуть тому, що до них належала молодша дружина, боярська молодь. На це вказують оці згадки: »Чорних Клобуків і молодь свою пустили (князі) наперед, а саміж пішли з полками своїми за ними« (1149 р.); »(князь) молодь перебрав, та з Берендичами і з Каєпичами пустив на Половців« (1160 р.). Участь добірних дружинних сил дала стрільцям вищу ціну.

До легкої кінноти треба рахувати і кінні частини народнього ополчення. Повна, залізна зброя була занадто дорога, щоби міг її добути селянин чи міщанин; як вони їхали кінно у похід, то хіба без тяжкої зброї. Але цю народню кінноту трудно ставити на рівні з орґанізованими стрільцями: це могли бути тільки помічні меншевартні частини.

Разом з тим, як розвивалися формації кінноти, піхота втратила давнє значіння. При пішій службі залишилися тільки люде незаможні, що не могли добути собі коней. Піхота, п і ш ц і, це або міщани або селяни. Міщанську піхоту стрічаємо найчастіше при обороні городів, селян-пішців також в дальших походах. Не знаємо, чи піхота все творила правильні частини. При обороні міст це могло бути не зорґанізоване ополчення. Також озброєння бувало ріжне і неодноцільне. Ліпша орґанізація піхоти почалася аж в XIII в. в Галицько-володимирській Державі. Тут стрічаємо більші частини піших військ: так 1241 р. печатник Курило веде Данилови 3000 пішців; 1245 р. Ростислав »зібрав смердів многих, пішців«; і в дальших роках піхота все згадується поруч з кіннотою. Про озброєння галицьк ї піхоти не знаємо нічого певного.

Історія 8. галицької бриґади
(давнішої „Ґрупи Рудки“ або „Ґрупи Гофмана“)

Написав: *Др. Іван Карпинець*

(Продовження)

в.) Повстання „Української Повітової Ради в Рудках“ (9. XI. 1918), та її діяльність до 19. XI. 1918.*)

Орґанізація українського війська в Рудеччині стала кращати щойно від 9. листопада (1918. р.), але не наслідком наказів згори; наші найвищі військові установи не видали до 8. листопада жадних заряджень в справі орґанізації української збройної сили в краю. Щойно 8. листопада, як це подає Олекса Кузьма, автор книжки п. з. „Листопадові дні 1918. р.“, наша центральна військова влада видала замість приказів і точних розпорядків в справі орґанізації української армії в краю та в справі переведення мобілізації, тільки „Поклик до всіх повітових управ в краю“. Цей поклик, підписаний полковником Мариновичем, подавав, що треба: 1) Зорґанізувати в першій мірі доповняючі і запасові команди; 2) виставити полки в давніших їх місцях постою у всіх родах зброї; піхоту, кінноту, пушкарство, технічні відділи, уладити санітарну службу, трен, уряди прохарчування, убору, озброєння, інтендантуру, рахунковість, військове судівництво, жандармерію і військову поліцію; дальше, що Ґенеральний Комісаріят у Львові прийме всі особи, які знають військове діло, а які у нього зголосяться; що всі повітові орґанізації в місцях побуту давніших доповняючих команд повинні сейчас перепровадити бранку і спис усіх здібних до зброї від 17 до 35 року життя, а до чинної служби покликати річники 1897, 96, і 95 і в тій цілі мають повітові орґанізації видати прикази до всіх сіл в їхньому окрузі; що покликані річники треба орґанізувати негайно в місцях побуту давних полків. В справі узброєння й убору мали прийти прикази пізніше. Провід в цілій акції мали обняти повітові військові комісарі. Списки після родів зброї належало предкладати Військовому Комісаріятові у Львові (стор. 195-6).

Чи цей поклик дістався і до рудецького комісаріяту, не знати; скорше ні, бо комунікація українських установ у Львові із західними повітами в краю, внаслідок заняття Поляками західної частини столиці, разом з головним двірцем, була дуже утруднена. Зрештою і так цей поклик не бувби причинився до ліпшої орґанізації українського війська в Рудеччині. А що ця орґанізація стала тут від 9. листопада кращати, то це мало іншу причину.

Може на день, два перед 9. листопада повернули в Рудеччину з австрійської армії старшини: поручник артилєрії Іван Околот, четар Григорий Йовик і поручник Ілля Білик, та підстаршини: однорічний ст. стрілець Володимир Котецький і пок. ст. десятник Андрій Лопадчак. Здається, що в цьому часі повернули також: пок. підхорунжий Михайло Береський та ст. десятник Михайло Беряк (Бержак). На запрошення повітового комісаріяту зійшлися згадані вище старшини та четар Швець і підхорунжий Пачеха дня 9. листопада в Рудках і в присутности повітового комісаря д-ра Марітчака утворили „Українську Повітову Військову Раду в Рудках“, головою якої став пор. Іван Околот. Ця „Рада“ складалася спочатку з 7 членів. В її склад, крім пор. Околота, пор. Білика, чет. Йовика і чет. Швеця увійшли ще: однор. ст. стрілець Володимир Котецький, якого вкоротці іменовано підхорунжим, а дальше правдоподібно підхор. Пачеха й ст. дес. Андрій Лопадчак. Дещо пізніше, коли повернули в Рудеччину ще інші старшини а саме; поручник артилєрії др. Омелян Царевич, хорунжий Омелян Верхола і хорунжий Володимир Кульчицький та прийшов з Яворівщини поручник Байґерт, то ма-

*) На основі: 1) Відпису звіту „Української Повітової Військової Ради в Рудках“ з 19. листоп. 1918, який прислав авторові о. Петро Голинський; 2) устних інформацій, яких уділили авторові ПП. Др. Іван Околот, інж. Григорій Йовик, др. Володимир Котецький і др. Олександер Марітчак; 3) власних спостережень автора; 4) друкованих річей а саме: а) M. W.: Rudki pod okupacją ruską 1. XI. 1918 — 15. V. 1919; б) Олекса Кузьма: „Листопадові дні 1918. р.“, вид. у Львові 1931.; в) „Вістник Державного Секретаріяту Військових Справ“ Ч. 1. з 1. XII. 1918. (вийшло в Тернополі); г) „Relacja ppułk. Huperta, dowódcy krak. Legji Ofic. w akcji w Przemyślu i Lwowie o przebiegu ataku w Przemyślu“ в книжці: Bolesław Roja: „Legendy i fakty.“ — О. Петрови Голинському і панам: Др. Околотови, інж. Григорієви Йовикови, др. Володимирови Котецькому й др. Олександрови Марітчакови складає автор щиру подяку.

буть всі вони увійшли в склад цеї „Ради“. Згадані старшини вернули в Рудеччину десь в другій половині (між 15. а 20.) листопада.

Яку ціль мала „Українська Повітова Військова Рада в Рудках“? Нині тяжко було би з браку джерел, переповісти хід дискусії учасників наради дня 9. XI. 1918. р.; рівнож не можна нині сказати напевно, чи „Рада“ мала вже від першої хвилі заіснування ясно означену зачачу, чи ні. Звіт про завязання цеї „Ради“ та про її завдання й діяльність, який в 10 днів пізніше (19. XI.) зладив пор. Околот для „Українського Ґенерального Штабу у Львові“, подавав, що задачею „Ради“ було: Вдержати порядок в повіті і як найскоріше його змобілізувати. Дальше звіт подавав, що „Рада“ в повнім порозумінню з повітовим комісаріятом обняла в повіті всю військову власть над жандармеріями й сільськими міліціями, та що в обсяг її діяльности входить тільки рудецький судовий повіт, бо Комарнянщина орґанізується окремо. Стільки всього. Про орґанізацію якоїсь боєздатної військової частини „Рада“ тоді не думала.

Точкою опору для „Ради“ став, річ природна, рудецький відділ, бо-ж тільки при його помочі могла вона виконати поставлене собі завдання; цей відділ старалася вона побільшити та запровадити в нім більший лад і порядок. Для полагодження біжучих справ відбувала „Рада“ засідання в рільничій школі, на яких рішала більшість голосів. Однак звичайно рішення западали по думці пор. Околота. Це був енергійний чоловік, що вмів вдержати лад і порядок, а тому й став властиво дійсним комендантом Рудеччини, як довго там був (майже до кінця грудня 1918. р.).

Насувається питання, чому власне більшість старшин ухвалила оснувати „Раду“, а не просто якусь команду. Нині тяжко на це відповісти; можна тільки додумуватися, що тут входили в гру ріжні моменти. Передусім те, що не було тут якогось старшого літами й ранґою військового, який тим самим мав би більший авторитет так серед вояків і старшин як і серед загалу населення повіту. Подруге: не кожний міг відважитися брати тільки на свої плечі відповідальність за зарядження в часі, в якім не було ані звязків з нашими центральними установами, ані жадних інструкцій від них; при існуванню „Ради“ відповідальність падала рівномірно на всіх її членів. Потрете: члени-основники „Ради“ могли бути під вражінням революції а тому може хотіли, щоби військові орґанізації виглядали більше демократично.

Рудецький відділ, від хвилі заіснування „Укр. Повіт. Військової Ради в Рудках“, став змінювати дещо свій, дотепер міліційний, характер. Він ще й дальше через якийсь час складався тільки зі самих добровольців, але вже прибирав ціхи військового відділу, та помітно зростав; 19. листопада числив він вже 80 вояків та 8 старшин (старшини були членами „Ради“). Цей відділ поділено тоді на три чети; одною командував ст. дес. Лопадчак, другою ст. дес. Беряк, а третьою здається підхор. Береський. Всі три підлягали мабуть чет. Швецеви, а цей пор. Околотови. У відділі вже було кількох людей, які старалися про харчі та провадили кухню. Більшість вояків мала вже кріси, яких в цьому часі могло бути до 60; іншої зброї тоді в Рудках не було. Муніції до крісів було дуже мало. На одностайність зодягнення не зверталося тоді уваги. Старшини харчувалися зразу спільно зі стрільцями; відтак за тиждень-два стали харчуватися в ресторані. До часу фактичного перебрання влади, яке

Пор. д-р Іван Околот, голова Української Повітової Ради у Рудках.

наступило щойно 17. листопада, ані рядовики ані старшини не діставали жадної грошевої винагороди.

Заняття чет було таке. Кожна чета напереміну повнила ґарнізонову службу а саме: виставляла поготівля та тримала стійки коло комісаріяту, зглядно старіства й коло будинку закватирування відділу (рільнича школа); інші чети в цьому часі трохи вправляли під командою своїх четових. Але це були властиво вправи впоряду; про боєвий вишкіл тоді майже не думалося, бо ніхто з Рудеччан не уявляв собі, що розпочинається нова українсько-польська війна. Це й була одна з причин, що відділ в Рудках не старався навязати постійної злуки не тільки з частинами в сусідних повітах, але навіть не старався увійти в контакт з відділом у Комарні. Інша річ, що цього не можна було тоді так легко зробити. Потяги вже не курсували, а про власну телєфонічну злуку не було що й говорити з браку технічного матеріялу, а ще більше з браку вишколених в цьому напрямі людей. Була правді телєґрафічна, зглядно телєфонічна лінія з почти та зі стації в Рудках в напрямі Львова і Самбора, та з неї до 21. листопада Українці не користали з браку своїх людей при її обслузі. Зрештою не відчувала „Рада“ потреби навязувати контакт з іншими командами в сусідстві, що можна було дуже легко зробити при помочі кінних посланців (вістових).

Як вже згадано, задачею „Укр. Повіт. Військової Ради в Рудках“ було: запевнити порядок в рудецькім судовім повіті і перевести в нім мобілізацію, яка-б дала трохи людей на поміч нашим військам у Львові. Перша справа не була тяжка; українське і жидівське населення заховувалося спокійно, а польське, хоч вже дещо стало підносити голову, то однак не відважувалося на жадні виступи. Тяжча була друга справа. До переведення мобілізації треба мати великий і справний апарат. Передусім треба мати докладні списи річників, добре приготовані збірні місця зі запасами

о. Степан Онишкевич орґанізатор Рудеччини.

поживи, одягів і зброї, та касарнями, які зараз примістили-б покликаних, достаточну скількість старшин і підстаршин, які зараз занялибся змобілізованими, середники льокомоції, якими покликані удалибся до збірних місць, якщо вони находяться дещо дальше, мусять бути провірочні і поборові комісії, мусить бути запевнена санітарна поміч і опіка, а вкінці, що є дуже важне, треба мати докладний плян, як, що й коли зробити й як найдоцільніше використати силу мобілізованих мас. Зорґанізування такого мобілізаційного апарату вимагає часу, богато інтеліґентних людей та великої праці. А Рудеччина в перших днях листопада, а навіть і дещо пізніше, навіть не могла про такий мобілізаційний апарат думати! Отже треба було винайти якийсь інший спосіб, щоби зібрати людей на війну.

Ситуація в Рудеччині в хвилі безпосередно перед основанням „Ради" була, як це вже згадано в попередньому числі, така, що все ждало на прикази наших найвищих установ, так військових, як і цивільних. А коли вже Військовий Комісаріят у Львові видав згаданий на вступі цього розділу поклик, то він правдоподібно до Рудеччини не дійшов. Також не є певним, чи дійшов до Рудок приказ нового, третього з черги начального вождa, полковника Гната Степанова з 9. листопада, яким наказував він провінціональним осередкам орґанізувати швидко збройну силу й слати до Львова. Цей приказ, як подає автор „Листопадових днів", п. Олекса Кузьма, дістали крім Золочева, Тернополя, Коломиї, Станиславова, Стрия, Щирця, Винник, Яворова, Сокаля, Радехова і т. д., також і Рудки (стор. 217). Однак здається, що цей приказ до Рудок не прийшов, бо нема за нього згадки в звіті рудецької „Ради" з 19. XI. 1918. р. для начальної Команди у Львові. Якщо Рудеччина приступала до переведення мобілізації, то це сталося на зарядження місцевих чинників, які, хоч не діставали жадних приказів, то однак інтуїтивно відчували, що не все є в порядку та що треба щось робити, щоби помогти загальній справі.

Здається, що вже в першім дні існування „Ради" видали кермуючі чинники Рудеччини загальні мобілізаційні заклики, які апелювали до національних почувань та жадали, щоби всі спосібні до зброї мужчини в віці від 18 до 30 літ зголошувалися до українського війська. Ці заклики, писані ручно на клаптиках паперу, порозвозили післанці по громадах, та доручили сільським комісарям. Однак тому, що це були тільки звичайні заклики, які зверталися до людей, що були перемучені війною на ріжних фронтах і ледви що повернули, чи щойно вертали домів, тому що багато з них хорувало на сильно поширену „іспанку", а вкінці тому, що в Рудках не було в той час найпримітивніших приготувань до цеї акції, то заклик не мав більших успіхів. Вправді звіт, переданий українським властям у Львові дня 11. листопада 1918. р. курієром о. Петром Голинським, тоді укінченим богословом, подавав, що населення радо зголошується сотками до бранки,*) але на тім зголошенню в більшости й кінчилося. Тих, що зголосилися, не було де примістити, не було що дати їм їсти ані не було кому ними занятися. Отже вони вертали домів, а тільки залишилася ця маленька горстка, якою поповнено рудецький відділ (кільканацять людей).

Тимчасом загальна ситуація стала ускладнюватися, бо Поляки започаткували вже збройну акцію в ширших розмірах. В днях 11. і 12. листопада заняв польський відділ під проводом майора Юліяна Стахевича Перемишль. Цей відділ під назвою „ґрупи Сяну" вислав з Кракова ґен. Роя, щоби здобути собі до дальшої акції на Львів випадову браму, якою саме був Перемишль. Відділ Стахевича був невеликий та за це боєздатний. Числив около 400 людей, мав скорострільні, 4 гармати та панцирний поїзд. Цілість складалася за винятком відділу офіцирської леґії (45 старшин) з самих леґіоністів. З тим відділом мав співпрацювати й узброєний моторовий човен, який вислав з Надбережа (Nadbrzezie) над Сяном пор. Домбаль (Dąbal), пізніший комуністичний посол в польськім соймі. До відділу Стахевича прилучилося на передмістю Перемишля Засяню, що було в польських руках, ще около 800 місцевих Поляків, та цей відділ не дуже то був боєздатний. Ці сили легко опанували Перемишль, бо місцева українська команда не дописала.

Вістка про заняття Поляками Перемишля прийшла в Рудеччину дуже скоро, бо вже 13. листопада приніс її один з утікачів з Перемишля. Викликала вона у членів „Ради" поважні настрої, яких наслідком була постанова, щоби ще раз перевести в повіті мобілізацію. До цього рішення причинився й поклик „Команди Повітової Українського Війська" в Городку, який заряджував мобілізацію рядовиків і підстаршин від 18 до 25 року життя а старшин від 18 до 35 року. Здається, що цей поклик є ідентичний з мобілізаційним приказом цеї команди, про який вона згадує в звіті до Начальної Команди у Львові. У цьому звіті говориться, що наказано мобілізацію від 19 до 24 літ на Городок, Янів, Рудки, Судову Вишню, Яворів і Мостиска. (Зміст цього звіту, на жаль без дати, находиться в книжці „Листопадові дні" на 229. стороні). Вправді поміж покликом, який одержала рудецька „Рада", а змістом звіту, є деякі ріжниці, але вони на загал малі і можна думати, що повстали наслідком неточностей або переочень.

Тут треба знову згадати за один сумний факт. А саме: Українська Національна Рада у Львові майже через два тижні не проголошувала мобілізації в краю. А тимчасом Начальна Команда Українських Військ зверталася до ріжних провінціональних центрів із жаданням допомоги. Звідки-ж то було взяти того війська? Отже ріжні команди в краю заряджували на власну руку мобілізацію, не знаючи дуже часто, як її перевести, які річники покликати, та що з ними зробити. Отже запанував в мобілізаційній акції в цілому краю хаос, якого не міг усунути поклик Військового Комісаріяту з 8. листопада, про який згадано на вступі цього розділу. Щойно 13. листопада (1918. р.) постановила Українська Національна Рада зарядити частинну мобілізацію горожан української народности а саме: 1) всіх бувших ґажистів до 50 року життя; річників вояків із здемобілізованої бувшої австрійської армії від 1883. до 1900. (від 18 до 35 року життя), та зарядити перегляд річника 1901, та річників 1883-1900 в цих граничних повітах, де австрійські власти рекрута не побирали. Але ця постанова була вже дуже пізна і вже не так легко можна було за-

*) В „Літописі Черв. Калини" з 1930, в числі за липень-серпень, „Матеріяли", стор. 31.

радити лихови. Зрештою не всюди вона зараз дійшла. З деяких околиць, які попали в руки Поляків, як прим. Перемищина, вже не можна було покликати людей; в інших околицях, що на власну руку переводили мобілізацію, ця постанова могла причинититися до замішання (справа річників). В Рудеччину ця постанова Національної Ради не скоро прийшла, а тому тут переводилося мобілізацію більше самочинно.

Рудецька „Рада", одержавши 14. листопада заклик городецької команди, постановила зараз приступити до переведення мобілізації в рудецькім судовім повіті. Та тепер виринуло питання, як саме це зробити. І порішено, що при помочі агітації, бо зробити це звичайною дорогою — не ставало ні сил, ні часу. Отже знову порозсилано заклики до громад, а до Рудок скликано на день 17. листопада (була це неділя) повітове віче. Людей, які зголосяться, постановлено відіслати до Городка, де за Австрії були стаціоновані деякі частини (89 полк піхоти).

Віче в Рудках, що відбулося при гарній погоді на ринку, випало добре. До зібраних промовили: Др. Марітчак, пор. Околот, о. Кміт і хтось зі селян. Бесідники взивали народ, щоби боронив свого права до свобідного, державного життя, та щоби в тій ціли зголошувався добровільно до війська. Пор. Околот прочитав заклик городецької команди (написаний великими буквами на піваркуші білого, пакункового паперу), а о. Кміт перевів присягу, що всі будуть боротися за Україну. Учасники віча зажадали перебрати цілковито владу в повіті в українські руки, зглядно, щоби все урядування відбувалося в імени Української Республики, бо до цього часу ще існували старі уряди й інституції (старіство, суд, податковий уряд) обсаджені переважно самими Поляками, які ніби урядували, тільки не в імени української держави а ніби в імени Австрії, а властиво ждали на хвилю, коли Рудеччина опиниться під польською владою. По запевненню вічевиків, що станеться по їхньому бажанню, віче спокійно закінчено.

Зараз по вічу пішли до старости др. Марітчак, пор. Околот і о. Кміт і заявили йому й урядовцям, що урядування мусить відбуватися в імени Української Республики та зажадали від них приречення на вірність українській державі. Урядовці Поляки по нарадах заявили, що вони такого приречення не зложать, бо вважають цей стан за переходовий. Тому др. Марітчак, що як державний повітовий комісар зараз переняв функції старости, усунув всіх урядовців, що такого службового приречення не хотіли зложити, та наново почав орґанізувати повітову адміністрацію, яку зумів зложити в кількох днях та відтак поставив її на дуже високий рівень. Так одним з наслідків віча з 17. XI. 1918. р. було те, що уряди в повіті опинилися цілковито в українських руках і стали урядувати в імени Української Республики.

Але ціллю віча мало бути що іншого; при його помочі задумували Рада і Комісаріят перевести успішно мобілізацію в повіті. Чи віче осягнуло цю ціль? Ні! — бо річ природна, одно віче не могло мати, подібно як і ріжні заклики, такого впливу на маси, щоби всі, чи більшість, спосібних до зброї людей з визначених річників зголосилися до війська. А й аргументи, якими бесідники обосновували потребу ставати до зброї, були зрозумілі інтеліґентам, а не широким селянським масам, яким треба було показати наглядно, що у своїй державі вони дістануть можність кращої матеріяльної екзистенції та не будуть використовувані і понижувані, як це було дотепер. Вправді протягом двох днів зголосилося в рудецькій команді трохи людей, але їх було небагато, бо ледви трохи більше як сотка, а це могло бути около 18% зі всіх покликуваних. Бо приймаючи, що в рудецькім судовім повіті було в 1918. р. тільки яких 65% Українців, то значить около 22.400 душ, то цілковита мобілізація всіх спосібних до зброї була-б дала около 2.400 людей (10%); частинна-ж мобілізація від 18 до 35 року життя була-б дала около 1.500 людей, а від 18-25 року життя повинна була дати около 500-600 людей. А тимчасом понад 80% покликуваних не зголосилося! Отже вислід був досить марний, та це, при такій мало підготованій акції, можна було передбачити.

Частиною тих, що зголосилися, поповнила „Рада" рудецький відділ, так що він 19. листопада числив, як це вже згадано, 80 вояків; більшу-ж часть мобілізованих вислано до Городка, віддаленого від Рудок на яких 20 км. До 19. листопада вислано там 106 людей, а з ними пішло 3 рудецьких старшин (були це правдоподібно: пор. Білик, четар Швець, а третий?) Чи ці старшини мали там залишитися постійно, чи мали відтак вернути до Рудок, не знати.

Вислідом мобілізації Рада не була вдоволена. Тому вона постановила продовжувати дальше цю мобілізацію, але вже в інший спосіб, а саме: висилати з рудецького відділу на села стежі під проводом старшин, які будуть примушувати покликуваних сповнити свій обовязок. Це було 19. листопада. Цього-ж дня постановила вона вислати перший звіт до Начальної Команди у Львові, який однак правдоподібно не дійшов до місця призначення.*)

Так закінчилася перша декада діяльности „Української Повітової Військової Ради в Рудках." Принесла вона в оспале життя Рудеччини дещо оживлення, бо проявила ширшу мобілізаційну акцію, зреорґанізувала дещо рудецький відділ, якому однак ще далеко було до боєздатности та вислала сотку людей до Городка; в цьому часі наступило також переняття всіх урядів в повіті в українські руки. Та на загал ще діяльність „Ради" не була така жива, якою внаслідок обставин повинна була бути. Не проявила „Рада" ініціятиви, щоби розвідати про заміри Поляків в Перемишлі, не навязала тісного контакту з сусідніми командами, не прикладала великих зусиль, щоби зробити рудецький відділ боєздатним, замало праці і сприту вложила до переводженої мобілізації і замало передбачувала. Та на оправдання „Ради" треба піднести те, що її члени

*) Цей звіт звучав так: До Українського Ґенерального Штабу у Львові. — Звіт української військової повітової Ради в Рудках. — Дня 9. XI. 1918. завязалась в Рудках військова повітова Рада, командантом котрої є сотник Іван Околот а в котрої обсяг діяльности входить судовий повіт Рудки без судового повіту Комарно. Задачею Ради є передовсім вдержати порядок в повіті і якнайскорше змобілізувати його. Рада в Рудках оперта на взірцевих порядках. В повній гармонії з пов. Комісаріятом обняла в повіті всю військову власть над жандармериями і сільськими міліціями включно. В повіті повний лад і порядок. Дальшою задачею є перепровадити мобілізацію. В межичасі дня 14. XI. одержала Рада від Команди повіт. укр. війська в Городку мобілізаційний поклик для мужви від 18-25 р. а для офіцирів від 18 до 35 р. До переведення мобілізації взяла Рада під розвагу дві дороги. Насамперед зачала Рада мобілізувати при помочи агітації, а коли ся дорога завела, провадити дальшу мобілізацію заложивши сильний кіш з добровольців в числі 8 офіцирів і 80 мужви, при помочи військових патруль, які під командою офіцирів йдуть по селах і зарядженне силою виконують. До нині вислала Рада до Городка 106 людей і 3 офіцирів. Рада очікує дальших приказів. — Рудки дня 19. падолиста 1918. — Околот ндпр — (Печатка: Лев а довкола напис: Українська повітова військова Рада в Рудках.)

були вихованками старої Австрії і привикли, що хтось згори приказує, а вони тільки виконують наказане.

Подивімся тепер, як заховувалися Поляки в Рудеччині, зглядно в Рудках, від хвилі заіснування української влади аж до 19. лист. (1918. р.). Отже, коли Українці опанували Рудки, Поляки під вражінням факту, що вже ціла Східна Галичина, разом зі Львовом, є в українських руках, попали були в пригноблення, яке однак довго не тревало. Зі Львова надходили вістки про бої, в яких Полякам стало щораз більше щаститися, а це додавало й рудецьким Полякам духа. Про події у Львові вони мали певно докладніші вісти як Українці, бо тоді крутилося, як вже згадано в попередньому числі, багато польських розвідчиків, на яких Українці не звертали уваги, які могли інформувати рудецьких Поляків про події у Львові та додавати їм надії на скору зміну; через це стали вони більше відважними та певними себе. Вже в звіті, який 11. листопада подав курієр о. Петро Голинський нашим центральним властям, говоритьтя, що Поляки заховуються визиваючо, та що польська інтеліґенція бунтує селян, особливо Поляків, до опору проти української влади. По упадку Перемишля ця визиваюча поведінка стала ще яркішою, доказом чого є відповідь урядників, від яких др. Марітчак зажадав приречення на вірність українській державі. Вони тоді заявили, що вважають цей стан, який заіснував, значить українську державність в Східній Галичині, за переходовий. На разі рудецькі Поляки ще не мали відваги до якогось збройного виступу, та цього можна було сподіватися. — Українська-ж влада в першій і другій декаді листопада, мимо визиваючої поведінки Поляків, не примінила супроти них найменших репресій.

Так представлялася ситуація і хід подій в Рудеччині від 9. до 19. листопада (1918. р.) включно.

Для цілости образу треба ще згадати про кілька розпорядків верховної влади, виданих в другій декаді листопада, які відносилися безпосередно, чи посередно до Рудеччини, та які однак не скоро там дійшли, а це мало характеристичні наслідки. І так:

Розпоряд з 13. листопада, оголошений щойно 15. листопада, в справі поділу цілої Західно-Української Народньої Республики на 3 области й 12 округів приділив був рудецький повіт до львівського округа львівської области. Львівський округ мав обнимати такі повіти: Львів, Сокаль, Жовква, Городок і Рудки. Та вже в кілька днів пізніше хід подій причинився до того, що рудецький повіт увійшов в контакт зі самбірським округом (який після згаданого розпорядку мав обнимати тільки повіти: Самбір, Старий Самбір, Турка й Дрогобич і мав належати рівнож до львівської области), та здається самочинно, без зарядження згори, став йому підлягати. На основі цього розпорядку, найвищою військовою властю в окрузі був комендант округа. Він мав такі обовязки: 1) сотворити штаб округу після наведеного в розпоряді пляну; 2) мав берегти лад і порядок в окрузі; 3) сформувати зі здемобілізованих українських частин б. австрійської армії нові боєві відділи; 4) збирати, берегти й інвентаризувати військове майно; 5) дислокувати змобілізовані оружні сили в окрузі. Окружні команди мали до часу утворення обласних команд підлягати безпосередно Державному Секретаріятови Військових Справ. — Коли-ж тепер поглянемо на Рудеччину, то побачимо, що вона, по заіснуванню цього розпорядку, творила якусь ніби самочинну, автономну республику, річ природна — наслідком необзнакомлення зі згаданим розпорядом. Існування „Ради“ стало ненормальним, бо розпоряд такої інституції не предвиджував.

Розпоряд з 18. листопада утворив з округів: Стрий (станиславівської области), Самбір і Перемишль (львівської области) воєнну область, командантом якої став полк. Гриць Коссак; Рудеччина правно ще сюди не ввійшла, а коли загрозила і їй безпосередна небезпека воєнних операцій, то, наскільки відомо — центральна влада не подумала над тим, що й цю територію треба прилучити до воєнної области. А ця справа стала актуальною за кілька днів.

Текст присяги для українського війська ухвалений 13. листопада, дійшов до відома „Ради“ щойно десь з кінцем листопада й то за посередництвом приватної особи. Тому рудецький відділ довший час не був заприсяжений.

(Далі буде).

Українська історіографія за останнє десятиліття (1921-1930)

I. Осередки й видавництва

Написав: *Микола Андрусяк*

(Докінчення).

З менших осередків українського історіографічного руху на Придніпрянщині заслугує на увагу Ніжин. При Ніжинському Інституті Народньої Освіти існувала Катедра Історії культури та мови, в якій ріжні питання з української й російської історії, джерелознавства й історії революційного руху розробляла спеціяльна секція під керівництвом М. Петровського. За його редакцією вийшло 10 томів „Записок Ніжинського Інституту Народньої Освіти", яких зміст у більшости історичний.

25 випусків своїх видань (1-24 і 26) видав „Кабінет виучування Поділля Винницької Філії Всенародньої Бібліотеки України при У. А. Н." з цінними розвідками з обсягу передісторії, історії, географії та краєзнавства Поділля. Цей значний науковий рух у Винниці змалів, відколи усунено директора Винницької Філії В. Б-ки України В. Отамановського (процес „СВУ"). Тільки 5 незначних випусків „Винниччини в екскурсіях" появилося в 1930 р. (Видання Винницького Вечірнього Робітничого Університету).

Під оглядом історичних дослідів в останньому десятилітті не дорівнує Винниці — Камянець-Подільський. Тут появилося тільки 2 томи „Записок Камянець-Подільського Інституту Народньої Освіти", в яких (т. II) є 4 історичні розвідки. Крім того появилося ще кілька краєзнавчих розвідок В. Гериновича накладом місцевих окружних: „Краєзнавчого Комітету" та „Плянової Комісії". Матеріяли до економічної історії з останнього часу містять „Записки Сільсько-господарського Інституту в Камянці на Поділлю" (5 тт.).

Видатним осередком дослідів історії України була Одеса, місце осідку заслуженого для економічної історії України дослідника М. Слабченка. Історичну працю вели Соціяльно-історична та Історично-фільольогічна Секція Одеського Наукового при Укр. Академії Наук Товариства, що видавали свої „Записки". Досі вийшло 5 чисел „Записок" Соціяльно історичної та 3 числа Історично-фільольогічної Секцій. Остання видала також 5 розвідок окремо. Значну науково-дослідчу працю розвинула Одеська Центральна Наукова Бібліотека, що видала 3 томи своїх „Праць"; розвідкиж її співробітників з обсягу бібліографії та архівознавства появилися також в інших видавництвах. Чимале місце для історичних праць приділила Одеська Комісія Краєзнавства у своїм органі „Вісник О. К. К. при ВУАН". 1-3 числа „Вісника" появилися спільними заходами всіх секцій, а останні 4-5 числа видала окремо кожна секція Одеської Комісії Краєзнавства, а саме: С. вивчення природніх багатств, соціяльно-історична, с. для вивчення грецької національної меншости, німецька й археольогічна.

Історичні праці містять також „Записки Полтавського Інституту Народньої Освіти" (від 1928 р. „Інституту Соціяльного Виховання"), яких появилося досі 5 тт. Для історичних дослідів заслужився також „Полтавський Державний Музей ім. Короленка" виданням 2-х томів „Збірника" та дрібніших історичних розвідок у серії своїх науково-популярних видань.

У Дніпропетровському працювала на полі української історіографії Науково-дослідча катедра українознавства під кермою заслуженого історика Запоріжжя Д. Яворницького. За його редакцією вийшов 1 том „Збірника Дніпропетровського Краєвого Історично-Археольогічного Музею"; деякі його праці появилися в ріжних видавництвах.

Поза тими більшими осередками історичної праці на Великій Україні бачимо спроби дослідів місцевої історії по ріжних окружних містах. Займалися ними місцеві краєзнавчі музеї, наукові товариства та інститути народньої освіти, як от в Чернигові (Чернигівський Державний Краєвий Музей), Житомирі (Волинський Науково-дослідчий Музей), Коростені (Коростенський Окружний Музей Краєзнавства), Луганському („Праці Наукового Т-ва на Донеччині" т. I), Шепетівці („Записки Шепетівського Наукового при Укр. Ак. Наук Т-ва") та в Миколаїві („Миколаївщина" — краєзнавчий збірник, виданий Мик. Інститутом Нар. Освіти).

У звязку з Українською Академією Наук у Київі працювало „Ленінградське Товариство дослідників укр. історії, письменства та мови". Праці цього „Товариства" помістила Укр. Академія Наук у 74-ому томі свого „Збірника Іст.-фільольогічного Відділу", якого появилося 2 випуски.

З інших осередків історично-дослідчого руху на Україні слід згадати Ужгород на Закарпатті. Тут місцеве Товариство „Просвіта" видало, від 1922 р. починаючи, 8 річників „Наукового Зборника" та цілу низку наукових історичних розвідок. Цікаві статті з минулого приносить також педагогічно-краєзнавчий місячник „Подкарпатска Русь", видаваний „Педагогічним Товариством Подкарп. Руси в Ужгороді".

Чимало історичних розвідок з місцевого минулого видало москвофільське „Культурно-просвітне Товариство ім. Ал. Духновича в Ужгороді", що від 1928 р. видає також журнал п. з. „Карпатскій Свѣтъ". Досліди з місцевої історії містить і виданий в 1930 р. з приводу Масарикового ювілею „Подкарпаторусск-им Народопросвѣтительн им Союзом" — „Карпаторусскій Сборникъ".

Нема обявів історичної праці, як і взагалі наукової роботи в румунській займанщині (Буковина, Бесарабія й Мармарощина), де всяке українське культурне життя, придавлене тяжким румунським чоботом, пливе дуже слабо.

Буйно розвивається українська наука взагалі, а історіографія зокрема на еміграції.

Перші спроби історіографічної праці бачимо у Відні, де з ініціятиви М. Грушевського повстав у 1919 р. „Український Соціольогіч ий Інститут" зі завданням вивчення української суспільности та видавання відповідної соціольогічної літератури. Поза виданнями

праць із загальної соціольоґії видавав „УСІ“ також розвідки й нариси з історії України та причинки й матеріяли до історії останніх визвольних змагань. Деякі видання друкувалися також у Львові. — „Обєднання Укр. Видавців“ видало в 1921 р. 1 випуск бібліоґрафічного журналу „Книга“.

Від часу повороту М. Грушевського до Київа всяка наукова робота серед віденської еміґрації завмирає.

Найкраще розвивається українська наука серед еміґрації в гостинній братній Чехії, де вже з початком минулого десятиліття за допомогою чеського уряду повстає низка укр. наукових установ, товариств та видавництв. Оснований в Празі 1921 р. Вільний Український Університет видав 2 томи „Наукового Збірника“, 1 частину „Наук. Ювилейного Збірника“, присвяченого през. Т. Г. Масарикові, в більшости з історичними розвідками, та деякі історичні праці окремо, 1 том своїх „Праць“ видало основане в 1923 р. „Українське Історично фільольоґічне Товариство в Празі“, як рівнож оснований в тім самім році „Український Високий Педаґоґічний Інститут ім. М. Драгоманова у Празі“.

Значну науково-видавничу працю розвинув „Український Інститут Громадознавства (Соціольоґічний)“, що видав низку більших праць та менших розвідок з ділянки соціольоґії, політичної й економічної історії України.

Літоґрафовані праці з ділянки соціольоґії, економії та історії України видає також празький „Український Робітничий Університет“.

Великі заслуги для української науки взагалі, а історіоґрафії зокрема на видавничому полі має „Український Громадський Видавничий фонд“ у Празі.

Бібліоґрафічні нотатки й замітки з обсягу українознавства подає видаваний від 1927 р. квартальник празького „Українського Товариства Прихильників Книги“ — „Книголюб“.

Зорґанізована Громада Кубанців в Чехословаччині спромоглася на видання збірника статтей про Кубань і Кубанців у минулому й сучасному п. з. „Кубань“ (1926 р.). 65-ту річницю смерти наказного отамана чорноморського війська Якова Кухаренка вшанувала „Громада Українців з Кубані“ виданням його творів з історичним вступом Г. В. Омельченка в 1928 р. Крім того появилося до кінця 1930 р. 6 випусків неперіодичного літоґрафованого орґану „Кубанський Край“, в якому поміщуються також матеріяли до останніх визвольних змагань на Кубані.

Багато кубанських козаків-еміґрантів є серед співробітників „Вільного Козацтва“, літературно-політичного двотижневика в українській та російській мовах, що появляється в Празі від 1927 р. з метою обєднання всього українського й російського козацтва для боротьби за вільну козацьку державу. В цьому журналі містяться також цікаві статті з історії козацтва.

У виданих в 1927—29 рр. двох томах „Записок Української Господарської Академії“ в Подебрадах маємо також розвідки з історії господарства й права на Україні.

У Берліні появилася низка історичних нарисів та споминів накладом основаного в 1920 р. видавництва „Українське Слово“. Це в-во видавало в 1923-4 рр. тижневик „Літопис політики, письменства і мистецтва“, в якому подибуємо теж цікаві історичні статейки. З кінцем 1926 р. отворено тут „Український Науковий Інститут“, якого два зшитки та 2 томи „Записок“ з історичними статтями появилося в німецькій мові до 1930 р. Спомини Українців з часів революції появлялися також у берлінському російському вид-ві „Историк и современник“.

Також еміґрація з Великої України у Польщі зорґанізувала у Варшаві наукову працю. Поза історично-літературними працями І. Огієнка у виданні „Студії до української граматики“ появляються у Варшаві праці з історії укр. церкви професорів Православного Богословського Відділу Варшавського Університету в орґані: „Ἐλπίς“ (Ельпіс). До 1930 р. появилося 4 книжки „Ельпіс-у“. В останньому часі почали виходити „Праці Українського Наукового Інституту“ у Варшаві, що складаються з статистичної, економічної, фільольоґічної, правничої та мемуаристичної серій. З намічених видань появився в 1930 р. тільки 1 том (статистичної серії).

Матеріяли до історії визвольної війни містить воєнно-науковий журнал „Табор“, що появляється неперіодично спершу в Каліші, опісля у Варшаві (до кінця 1930 р. — 14 книжок). Також „Українське Воєнно-Історичне Товариство“ в Каліші видало 2 збірники матеріялів до історії укр. війська п. з. „За державність“ (1929-30 рр.).

Спомини, матеріяли й статті до історії недавно минулого містить видаваний від 1925 р. укр. еміґрацією в Парижі тижневик „Тризуб“. Одначе щодо кількости й якости наукового матеріялу не відбігає „Тризуб“ від інших еміґрантських журналів, як от видаваних давніше у відні „Волі“, „Обєднання“, „Хліборобської України“ та „Нової України“, тому не можна би було говорити про якийнебудь паризький осередок історіоґрафічної роботи, колиб не працював у тамошніх архівах еміґрант з Придніпрянщини — І. Борщак.

Перебуваючи від 1919 р. на еміґрації Борщак звідує чужі архіви й визбирує там матеріял для історії України. В 1924 р. переслав він Українській Академії Наук у Київі та Науковому Т-ву ім. Шевченка у Львові звідомлення зі своїх дослідів в архівах Західньої Европи, з якого довідуємося, які матеріяли до історії України є в архівах і бібліотеках Парижа, Лондону, Брюселі, Гаги, Копенгаґи, Кельну, Франкфурту, Ватикану й Гамбурґу, ба навіть у провінціональних французьких місцевостях, як Карпантра, Марсель, Тульон, Шантійі, Руан, Дієп, Страсбурґ, Перпінйян і Дентевіль.

На основі тих архівних дослідів написав Борщак низку цінних розвідок про взаємини України з Західною Европою у минулому та оголошує їх або в українській мові в краєвих і еміґрантських видавництвах або в чужих мовах у ріжних західно-европейських видавництвах, як от у французькому й англійському слявістичних наукових журналах „Le Monde Slave“ і „The Slavonic Review“. Через те Борщак не тільки висвітлює історію України на основі незнаних досі матеріялів, але й познайомлює чужинців з українською справою.

Ось так здебільша представляється сама орґанізація українських дослідів над рідною історією. З черги обговоримо, які напрями панують у сучасній українській історіоґрафії.

II. Напрями.

Протягом цілої доби українського національного відродження (XIX — початки XX ст.) панував в українській історіоґрафії народницький напрям. Цей напрям — байдужий до власної української дер-

жавности, а навіть часом різко антидержавний — скристалізувався в тих специфічних обставинах, в яких знайшлася Україна в XIX ст. Всі найвизначніші представники укр. історіографії доби національного відродження — М. Костомарів, О. Лазаревський, В. Антонович і М. Грушевський — висловлювали в своїх працях у ріжних формах своє більш чи менш байдужне відношення до держави. Правда, були і в XIX ст. спроби ревізії тих антидержавницьких поглядів в історіографії, як от П. Куліша і М. Драгоманова, — одначе безуспішні.

Причина такого антидержавного становища наших істориків доби нац. відродження була у вихованні в строгих традиціях радикального українського народництва Навязуючи до ідеольогії революційних організацій на Україні в першій половині XIX ст. до Кирило-методіївського братва включно, історики народницького напряму — по словам М. Грушевського — твердо стояли на тім, „що в конфліктах народу і власти вина лежить по стороні власти. Бо інтерес трудового народу — це найвищий закон всякої громадської організації, і коли в державі цьому трудовому народові не добре, це його право обрахуватися з нею". Ідеалізуючи народні маси навіть тоді, коли їхній рух був анархічний та руйнував власну державу, — народницькі історики заняли негативне становище навіть супроти своєї власної держави. В тім дусі виховувала історіографія й українське громадянство — в дусі „принціпіяльної симпатії до всякої опозиції й активної боротьби з засиллям держави: її централізмом, бюрократизмом, мілітаризмом". Таких поглядів була подавляюча більшість національно свідомої придніпрянської інтеліґенції в часі будування української держави — а вислідом того державницька нездарність урядів, яка остаточно допровадила до руїни української держави.

В останньому десятилітті Грушевський залишився вірний народницькому напрямові в своїх працях. Хоч офіціяльно у святочній промові з приводу свого ювілею (3. X. 1926) зазначив, що пристосовується звільна до нових вимог історичних дослідів, спричинених революцією, й до них зближує свою дотеперішню історіософію й свою дотеперішню схему української історії, всетаки весь час тримався осторонь офіціяльного марксистського напряму. Біля нього згуртувалися й інші придніпрянські історики, що не погоджувалися з урядовим там марксизмом.

Катастрофа української державности викликала в українській історіографії в Галичині й на еміґрації відродження національно-державної думки, якою перенята наскрізь уся стара українська історіографія XII-XVIII. ст. — від Початкового й Галицько-Волинського Літопису до Історії Русів включно. Державницький напрям у нашій історіографії після війни започаткували своїми працями С. Томашівський (Українська історія, Львів 1919) та В. Липинський (Україна на переломі 1657-1659, Відень 1920). В цім дусі оголошували свої праці в останньому десятилітті крім згаданих — Д. Дорошенко, І. Кревецький, І. Крипякевич, Д. Олянчин, О. Терлецький та інші. Як бачимо, галицькі ученики Грушевського покинули його народництво.

Історики народницького напряму звертали увагу на змагання української народньої маси в минулому; державницький напрям в українській історіографії кинувся висвітлювати головні моменти української державности та її будівничих. З державницького становища дали загальні нариси історії України за кня жих часів С. Томашівський та О. Терлецький, причім перший уважає галицько-волинське князівство першою суто українською державою. Дослідами української козацької держави Б. Хмельницького занялися В. Липинський та І. Крипякевич. Їхні моноґрафічні студії висвітлили всі державні чинники в часах Хмельниччини. Та це тільки початки роботи преставників цієї державницької школи в укр. історіографії, що без сумніву матимуть своє продовження.

Та не тільки в Західній Україні й на еміґрації є помітне завмирання народницького напряму в українській історіографії останнього десятиліття; на його розвиток положив таму також пануючий на Великій Україні більшовицький режим, що впровадив до науки партійну політику. Для зміцнення свого становища використовує цей режим й історію, пропаґуючи марксистську методу історичних дослідів. Її суть полягає на пояснюванні історії виключно матеріяльними, економічними чинниками, зокрема боротьбою кляс; притім ігнорується зовсім національний чинник, що відогравав в нашому минулому значну ролю. Через те праці марксистських істориків, що накручують події на свій лад, є тенденційні й не мають з малими винятками наукого характеру. Винят и творять тут старші історики, як от недавно померший Багалій; вони хоч і заявили, що досліджуватимуть історію з марксистського становища, все таки в своїх дослідах тримаються строго історичних джерел. За те накидуються на них молоді історики марксисти — як от. С. Гуревич на О. Оглобліна, — яких рецензії на історичні праці старших мають вид поліційних доносів. „Буржуазною контрреволюцією" вважають молоді марксистські історики навіть саму публікацію матеріялів до історії Гетьманщини.

Серед таких обставин завмирає на Придніпрянщині народницький напрям укр. історіографії, що подібно як і державницький, опирається в своїх дослідах строго на аналізі джерел, усувається від праці й старших істориків-марксистів, якщо вони держаться наукової, а не партійної оцінки подій — а українська історіографія, як і вся наука в СРСР., чим раз більше попадає в сіти партійної більшовицької пропаганди.

Поборюючи народницький та державницький напрями в історіографії історики-марксисти закидують їм недоцінювання економічної й соціяльної історії; цей закид є неслушний, бож і давніше українська історіографія займалася в значній мірі студіями економічних і соціяльних відносин на Україні в минулому. Праці істориків народницького й державницького напряму опираються на джерелах. Також і старші історики-марксисти, як от Д. Багалій, О. Оглоблін й інші досліджували й далі як і давніше історію на основі джерел, хоч для закраски занечищували свої праці безосновними марксистськими фразами, чим зменшували їхню наукову вартість.

Наукова вартість залежить від представлення минулого в правдивому світлі без огляду на те, чи дана подія є для нас приємна, чи ні. В цім напрямі змагали й змагають українські історики народницького й державницького напрямів і відповідно до своєї історичної ерудиції та інтуіції відкривають образ минулих подій.

Комунікат видавництв української преси

Конференція представників видавництв української незалежної преси, що відбулася дня 27. ц. м., після основних нарад, однозгідно вирішила приступити в найближчих місяцях до ліквідації всіх залеглостей т. зв. післяплатників, так щоби найдалі до кінця 1932 р. здержати висилку часопису всім післяплатникам. Тому взиваємо всіх післяплатників, щоби використали місяць преси — жовтень — на сплату своїх залеглостей в адміністраціях і не наражувалися на евентуальні гостріші засоби.

ВІД ВИДАВНИЦТВА

Звертаючи увагу наших П. Т. передплатників на Комунікат Видавництв української незалежної преси прохаємо поладнати справу залеглої передплати якнайскорше.

З 1 жовтня припадає платність передплати за останній квартал 1932. На висилку грошей залучуємо чеки.

ЛІТОПИС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ

ІЛЮСТРОВАНИЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ

IV. річник / Число 10. / Жовтень 1932.

*

ЗМІСТ

Стор

Місяць жовтень — місяць українського часопису. — До Українського Громадянства 2

Турки — стрілецькі сусіди 1916 р. Мирон Заклинський 3

Ідуть стрільці... Ярослав Курдидик 5

Холодний яр Горліс-Горський 6

Гайдамаки Ярослав Курдидик 8

Два роки в Українській Армії Зезон Стефанів 9

Стор.

Присяга П. Крук 13

Українське військо у княжі часи І. К. 14

Історія 8. галицької бриґади Др. Іван Карпинець 16

Українська історіоґрафія за останнє десятиліття (1921-1930) Микола Андрусяк 21

Комунікат видавництв україн. преси 24

Редаґують: *Лев Лепкий* і *В. Софронів-Левицький* Відповідальний редактор: *Петро Пасіка*

Друкарня ОО. Василіян у Жовкві

Чи Ви вже є передплатником журналу **„ЖИТТЯ І ЗНАННЯ“?**

З днем 1. жовтня 1931 року, почався пятий рік існування одинокого популярно-наукового місячника „ЖИТТЯ і ЗНАННЯ“.

На рік 12 чисел. Кожне число по 32 сторінки вел. чвірки. Хто бачив і передплачував названий журнал, не потребує рекомендацій.

Журнал »ЖИТТЯ і ЗНАННЯ« повинен находитися в кожній українській хаті, кожній українській читальні, кооперативі, освітній і культурній установі!

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ: Передплата на рік в краю і Чехословаччині виносить 18·00 зол., на 6 місяців 9·00 зол., на 3 місяці 5·00 зол, поодиноке число коштує 2·00 зол.

Просимо присилати передплату. **При кожночасній зміні адреси необхідно подавати давню адресу.**

Адреса Редакції і Адміністрації:
ЛЬВІВ, РИНОК 10. ТОВАРИСТВО „ПРОСВІТА“. – Societé „Proświta“, Leopol, Rynok 10. Pologne. Association „Proświta“, Lviv (Lemberg) Rynok 10. East. Galicia, Poland.

ЗАПРОСИНИЙ ДО ПЕРЕДПЛАТИ

КООПЕРАТИВА „РІДНА ШКОЛА“ У ЛЬВОВІ, РИНОК 10

видає від нового року 1932 ілюстрований півмісячник **„РІДНА ШКОЛА“** для всього українського громадянства.

„Рідна Школа“ — це трибуна у найживотніших підставових справах української нації, якими є шкільництво й виховання та дороговказом в Її змаганнях. ● **„Рідна Школа“** — лучить невидимими нитками всі поневолені розділені українські одиниці для осягнення збірними зусиллями Великої Мети. ● **В „Рідній Школі“ друкують свої праці найвизначніші українські письменники, педагоги й суспільні діячі з краю і зза кордону.** ● Станьте передплатником „Рідної Школи“ і тим причинитеся до скріплення сили й відпорности Української Нації.

Передплата: В краю виносить: місячно 1 зол., чвертьрічно 3 зол., піврічно 5·50 зол., річно 10 зол
Для заграниці: 2 дол. на рік, 1 дол. на пів року.

„Рідна Школа“ повинна найтися в руках кожного свідомого Українця, в кожній українській установі, в кожній шкільній, читальняній, кооперативній і приватній бібліотеці.

Адреса: **„Рідна Школа“ Львів, Ринок ч. 10.** — Конто П. К. О. 153,427. — Телєфон ч. 77-52.

Вже вийшов з друку перший альбом

УКРАЇНСЬКА КУЛЬТУРА В ОБРАЗАХ

Найстарші памятки володимирської доби.
Збірка картин арт. маляра А. Чорпіти.

Ціна 8 зол. 50 сот.

Набувати у всіх Книгарнях і В-ві „УКРАЇНСЬКА КУЛЬТУРА“, Львів 15, вул. Спокійна 4.
Хто замовляє впрост з В-ва за пересилку не платить.

Цей альбом повинен бути в кожній українській хаті, школі, читальні й установі!

ПЕРЕДПЛАЧУЙТЕ одинокий український сатирично-гумористичний журнал, — що вдатно, з правдивим гумором ілюструє події нашої буденщини, вносить розвагу в сірі будні, зганяє з перетомленого чола хмаринки смутку, навіть в часах тяжкої скрути та теперішних злиднів

„ЗИЗ“ Чвертьрічна передплата зол. 3·— Адреса: **„ЗИЗ“, Львів, вул. Підвалля ч. 7. III. п.**

ДО ЦЕЇ ПОРИ НАДІСЛАЛИ КУПОНИ ІЗ ЗАКУПЛЕНОЇ КНИЖКИ Є. ЧИКАЛЕНКА „ЩОДЕННИК“

(Продовження)

530. о. Николай Бориславський, Станиславів ч. 2858; 531. д-р Осип Галущак, Яворів ч. 4235; 532 Пилип Гайда, Тернопіль ч. 2236; 533. Костюк Петро, Хоробрів, ад Сокаль ч. 3496; 534. Капко Олександрів, Калуш ч. 1609; 535. Кооператива „Надія“, Верхня-Завадка, ч. 4048; 536. Антін Майка, Задвіре ч 1517; 537. інж. Іван Озаркевич, Борислав ч. 3978; 538. Осідач Богдан, Рава руська ч. 1858; 539. Павло Підгородецький, Homecourt ч. 3706; 540. д-р Роман Слюзар, Микулинці ч. 1704; 541. Терпливець Роман, Станиславів ч. 3459; 542. Фарина Степан, Чортків ч. 1661; 543. Чорній Олекса учит., Комарно ч. 3699.

Вже вийшов

Спішіть з замовленням!

ІСТОРИЧНИЙ КАЛЄНДАР-АЛЬМАНАХ „ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ“ на 1933 рік

Нова мистецька обгортка кисти арт. Василя Дядинюка.

●

Богатий зміст!

●

Цікаві ілюстрації!

●

Ціна 3 зол., з пересилкою 3·50.

●

Дістати можна Істор. Кал. Альм. „Червоної Калини“ по всіх українських книгарнях в краю і за границею або у ВИДАВНИЦТВІ „ЧЕРВОНА КАЛИНА“, Львів — Підвалля 7.

ЛІТОПИС

ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ

м. Бутович.

1932

ЛИСТОПАД

„ЛІТОПИС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ“

Річна передплата	**13·— зол.**
Піврічна »	**7·— »**
Чвертьрічна »	**3·50 »**
Для членів »Червоної Калини« чвертьрічно	**3·— »**
Ціна поодинокого числа . . .	**1·20 »**
В Румунії: річна передплата .	**360 леїв**
піврічна 190 л., чвертьр. 100 л.	
Для інших країв 2 $ річно.	

За кордоном приймають передплату на »Літопис Червоної Калини« та вписи членів: **В Сполучених Держ. Північної Америки: Myron Surmach, 103. Avenue A, New-Jork, N. J. USA. / В Канаді: The Ukrainian Legion, Winnipeg, Man. P. O. Box 2121. / В Румунії: Dmytro Herodot, Bucarest IV., Delea Veche 45. / В Чохословаччині: Ukrainskyj Hromadskyj Vydavnycyj Fond, Praha-Vrzovice, Brožikova ul. č. 390.**

АДРЕСА: ЧЕРВОНА КАЛИНА, ЛЬВІВ, ПІДВАЛЛЯ 7/III. **Конто П. К. О. ч. 410.185.**

КУПУЙТЕ ВИДАННЯ „ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ“

	Ціна для нечленів	Ціна для членів
Берестейський мир, з нагоди 10-х роковин 9. II. 1928. Спомини та матеріяли. Зладив І. Кедрин, 320 стор. і 16 ілюстрацій	8 зл.	4 зл.
Федір Дудко: **Глум.** Оповідання, ст. 52		
Д. Дорошенко: **Мої спомини про недавнє минуле.** Частина І.-IV. . . .	8·40 «	4·20 «
Богдан Лепкий: **Слота.** Поезії	90 «	45 «
От так собі. Мініятури, стор. 129 .	1·50 «	75 «
М. Дольницький — Божик-Кузьмів: **Між молотом і ковалом.** Причинки до історії Укр. Армії. Сторін 79 . .	1·50 «	75 «
Ст. Левинський: **Від Везувія до пісків Сагари.** Сторін 84	3·25 «	1·70 «
Халіда Едіб: **В огні.** Повість з турецької визвольної війни. Сторін 234 . .	4·50 «	2·25 «
Василь Софронів: **Грішник.** Нариси. Сторін 104	1·50 «	75 «
Микола Голубець: **Львів.** Сторін 179	3·— «	1·50 »
А. Вільшенко: **Життя і пригоди Цяпки Скоропада.** Сторін 267	4·50 «	2·25 «
Роман Купчинський:		
I. **Курилася доріженька.** Стор. 208	4·— «	2·— «
II. **Перед навалою.** Сторін 192 . .	4·— «	2·— «
Федір Дудко:		
I. **Чорторий.** Сторін 192 . . .	3·50 «	1·75 «
II. **Квіти і кров.** Сторін 192	4·— «	2·— «
III. **На Згарищах**	4·— «	2·— «
Ген. Всеволод Петрів: **Спомини з часів укр. революції.** I—IV. Част. по зол.	3·50 «	1·75 »
Ч. IV.	3·— «	1·50 «
Юра Шкрумеляк: **Чета крилатих.** Сензаційна повість, 17 аркушів друку	5·— «	2·50 «
Др. Степан Шухевич: **Спомини.** (Причинки до історії УГА. на підставі записок та власних переживань) I—V. Частина . . . . . по зол.	4·— «	2·— «
Богдан Лепкий: **Зірка,** пов. з повоєнного життя	4·—зл.	2·—зл.
Володимир Лопушанський: **Перемога** — повість з визвольної війни. I і II. Частина . . . . . по зол.	3·— «	1·50 «
Максим Брилинський: **Хресний вогонь.** Воєнні нариси	3·50 «	1·75 «
Т. Г. Масарик: **Світова революція,** т. I.	13·50 «	6·75 «
т. II.	8·— «	4.— «
Др. Ст. Шухевич: **Видиш брате мій** (8 місяців серед УСС-ів)	4·50 «	2·25 «
Др. Ганс Кох: **Договір з Денікіном**	1·80 «	0·90 «
М. Галаган: **З моїх Споминів** I, II. і III. Частина . . . . по зол.	4·— «	2·— «
IV. Частина	6·— «	3·— «
Микола Матіїв-Мельник: **На чорній дорозі** (новелі)	3·50 «	1·75 «
Богдан Лепкий: **Вадим,** повість з княжих часів	4·50 «	2·25 «
А. Чайківський: **Чорні Рядки.** Спомини	3·— «	1·50 «
Олена Степанівна: **На передодні великих подій**	2·— «	1.— «
І. Максимчук: **Кожухів** — доля старшин УГА, вивезених до Архангельська і на Сол. Острови	2.80 »	1 40 «
А. Крезуб: **Партизани** — спомини з життя повстанців — ч. I. і II. по	4·— «	2·— «
М. Костів: **Джін-Гіс-Хан гряде.** . .	3·— «	1·50 «
О. Бабій: **Перші стежі,** повість . .	6·— «	3·— «
Е. Чикаленко: **Щоденник**	14·— «	7·— «
Віталій Юрченко: **Шляхами на Соловки**	5·— «	2·50 «
» » **Пекло на землі**	5·— «	2·50 «
» » **З Соловецького пекла на волю**	65·0 «	3·25 «
Ілько Калічак: **Записки четаря** . .	2·80 «	1·40 «
Віктор Приходько: **Під Сонцем Поділля**	6·— «	3·— «
Др. Кость Левицький: **Великий Зрив**	6·— «	3·— «
Володимир Леонтович: **Хроніка Гречок**	3·50 «	1·75 «
Ілько Борщак: **Великий Мазепинець**	7·— «	3·50 «
О. Олесь: **Кому повім печаль мою**	5·— «	2·50 «

АДРЕСА: **ВИДАВНИЦТВО „ЧЕРВОНА КАЛИНА“, ЛЬВІВ, ПІДВАЛЛЯ 7/III**

Opłata pocztowa uiszczona ryczałtem

ЛІТОПИС

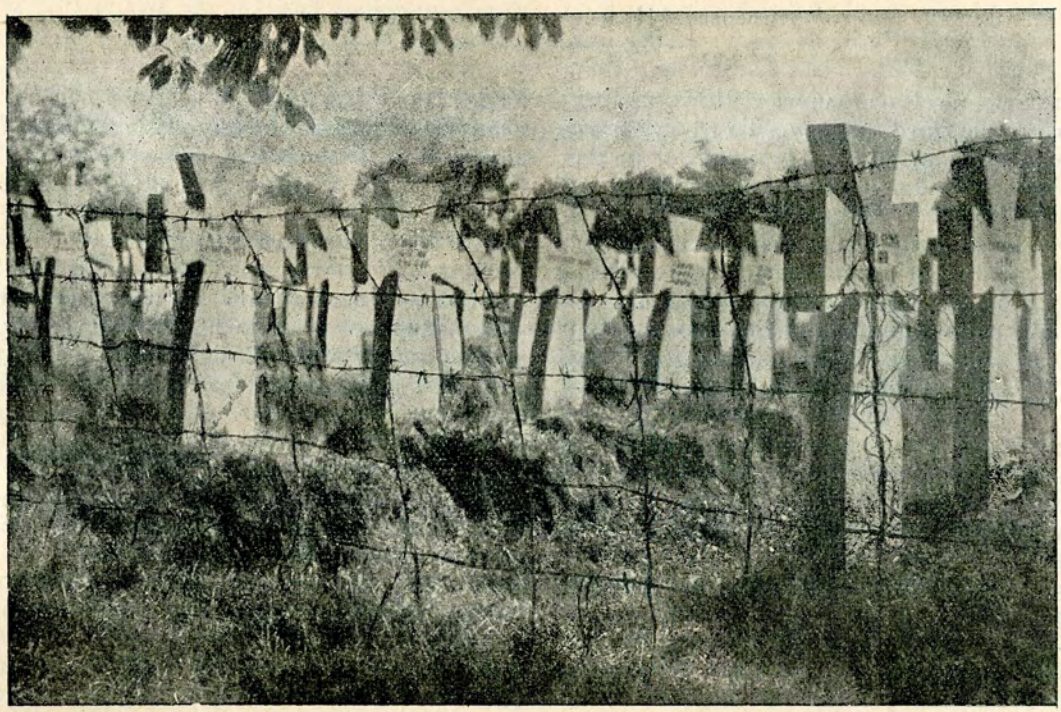
ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ

ІЛЮСТРОВАНИЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ

IV. Річник

ЧИСЛО 11 * ЛИСТОПАД * 1932

НА ЖЕРТВЕННИКУ БАТЬКІВЩИНИ

Цвинтар поляглих українських вояків на янівському передмістю у Львові.

(Світлив інж. Е. Храпливий)

К. М.

* * *

Гармати, кріси, кулемети,
Куди, куди то ви ідете?
Над Сян, над Тису, чи над Дон?
У свати, чи на похорон?
Хто вас двигнув? Хто вас веде?
Чи знаєте, куди і де?
Вам не страшний степів простір
І моря глиб і нетрі гір?
Де ваш союзник? Світа пів
Завзятих ваших ворогів?

Поляжете, як степова
Ордою здоптана трава,
І з ваших тіл і з ваших мрій
Буде колись новий погній.
Спиніться, станьте й рад-не-рад
Вертайте поки час назад!
Не чують... Йдуть... Як журавлі
У хмарах гинуть і в імлі.
А всеж таки остався слід,
Куди пройшов отсей похід.

Незримий слід, нестертий слід
Від серць до серць, від роду в рід.

Перші дні листопада 1918 р. на головнім двірці

Спомини. Написав *Йосафат Сідельник*

В ночі з 31. жовтня на 1. падолиста 1918 р. приїхав я до Львова з італійського фронту. Тому, що поїзд мій прийшов до Львова около год. 1. в ночі, я не мав чим дістатися до міста й рішився заждати на двірці аж до рана, себто до хвилі, коли зачнуть їздити трамваї. Про події в краю я не мав найменшого поняття, бо на фронт не доходили жадні часописи, а серед Німців і Мадярів я не мав получення з краєм.

Около год. 5-6 рано повстала на головнім двірці у Львові страшна паніка, яку спричинили 2-3 вистріли з кріса у вестибулю, де продається білєти і дикий крик: „Heraus — heraus". Все, що було в почекальнях, кинулось до утечі. Пронизливий крик дітей і матерей, перевертання столиків і крісел, панічна утеча стовпленої в дверах маси людей — все те робило враження, немовби ціла ескадра літаків бомбардувала головний двірець.

За хвилину всі ми опинилися на площі перед двірцем і з немалим здивуванням приглядались товпі вояків, які з крісами в руках і з жовто-блакитними відзнаками на грудях „здобували" двірець, неначе яку справдішну твердиню, завзято боронену ворогом.

Я не мав поняття про переворот і хотів довідатися, що те все значить, а що якраз в тій самій хвилині перебігав попри мене один старшина з ранґою хорунжого, я й попросив його вияснення. Однак відповіди не одержав, бо хорунжий очевидячки не мав часу і побіг дальше..

За хвилю дізнався я від вояків, що Українці заняли Львів, та що на ратуші повіває вже жовто-блакитний прапор.

Урадуваний цею вісткою сів я на трамвай і поїхав до міста. Однак трамвай доїхав вже тільки до „Народної Гостинниці". Я висів і пішки пішов дальше.

Вже в ринку стрінувся з моїм братом Василем, від котрого довідався, що Австрія вже розлетілася, та що Українці творять державу.

Брат мій приїхав якраз до Львова по інструкції до Укр. Нац. Ради для повіту Рава руська. Ми постановили їхати разом, і тому я виробив собі перепустку з печаткою „Генерального Секретаріяту" на виїзд до Рави руської, з метою орґанізувати там військо (я мав степень четаря).

Около год. 10 передполуднем пустився я в товаристві кількох осіб, в тім мого брата Василя, інж. Корнеля Целевича і ін. в дорогу до головного двірця.

Доходячи до костела св. Елисавети почули ми сальву, віддану малим відділом узброєних стрільців і ґімн. студентів. Сальва викликала паніку на вулиці. По хвилині пішли ми дальше. По дорозі стрічали ще 2-3 стежі, котрі по провірці документів позволили нам дістатися щасливо на головний двірець.

Тут ждали ми, що кожної хвилини відїде поїзд в сторону Рави. Однак сталося так, що поїзд взагалі не відїхав, і ми мусіли ждати дальше. Так були ми свідками того, що в тім часі діялося на двірці. Ми бачили, як приїздили на двірець все нові й нові поїзди, як всі пасажири висідали і одні ждали на двірці, а другі кудись то дівались. Відважніші йшли до міста, інші (військові Мадяри, Чехи, Німці) пускалися в дальшу дорогу пішки вздовж залізничих торів. Всі ждальні двірця були переповнені людьми так військовими як і цивільними. На горішній частині двірця поуставлювані кулемети відзивалися що хвиля, та мабуть на пострах тільки, бо ворога явного нігде не було видно. Натомість укритих ворогів було повно і то на самому двірці.

Я бачив приміром таке: на горішній частині двірця, де поїзди заїзджають, зроблено маґазин крісів, що їх відбирано від переїзджаючих вояків, але рівночасно я бачив, що ті самі кріси роздавано будьто ріжним цивільним людям, будьто залізничникам, не питаючи їх за лєґітимацією. Очевидно могли тут користати зручніші Поляки.

Щоправда, двірець був обставлений вартовими, однак вояки, полишені власній судьбі і не змінювані

Ґрупа старшин під Львовом.

через кільканацять годин, по більшій части опускали свої місця і розходилися перешукувати ваґони головно товарові.

По полудні 2-го листопада я вийшов на гору двірця і тут побачив два паровози разом злучені, оба під парою, на них уставлені чотири машинові кріси, кількох вояків, а на самій середині вуглярки усадовився сам комендант двірця.

Діткнений немилим прочуттям, спитав я цього коменданта, чи він вже покидає двірець. „Ні, я тільки хочу підїхати до моста (перший міст в сторону Клепарова) і „негайно вертаю", звучала відповідь. Не дуже я довіряв його словам, та вдіяти не можна було нічого.

Як поїхав комендант, так більше не вернув.

Тимчасом стріли зовсім притихли, бо нікому було стріляти.

Я обійшов двірець і побачив, що ніхто двірця властиво не боронить. Ані одного вартового не можна було найти, натомість по двірці бігало 5 вояків, які немовби когось шукали. Я довідався, що шукають коменданта і решту залоги. Видно було, що були перелякані, бо остали самі. З дальшої розмови показалося, що кожний з них стояв на варті від попереднього дня рано без харчу і без зміни. Нічого не знали про „зраду" коменданта (так висказувались).

Пішов я з ними перешукувати двірець і на моє здивування, а рівночасно і втіху знайшли ми один машиновий кріс, забутий в поспіху чи переляку через коменданта. Кріс цей знайшли ми на найвищім віконці головного двірця з вул. Городецької. Я наказав знести цей кріс на долину і уставити на входовій брамі двірця. Набоїв було ще дві ленти, а тому треба було дуже щадити і ми дійсно щадили, не так збраку набоїв, як з браку чоловіка, котрий вмівби обходитися з машиновим крісом. Щоправда, я сам був обізнаний з машиновим крісом, однак я бігав по цілім двірці та заглядав чи не, побачу наступаючого ворога.

Усі ждальні на двірці опорожнювалися чимраз більше. З цілої залоги двірця осталося тих 5 вояків, про котрих я вже згадав. Серед таких обставин не можна було навіть і думати про оборону двірця.

Тимчасом залізничники-Українці зложили собі досить великий поїзд і паровіз, заїхали ним на місце, де звичайно всі поїзди заїзджають і за хвилю хотіли відїхати до Станиславова.

Я порозумівся з залізничниками і вони згодилися здержати поїзд аж до останної хвилі, значиться, доки тільки вдасться.

Около год. 4. попол. прибіг до мене на гору один вояк, що стояв біля машинового кріса та зголосив, що приїхала якась делеґація автом. Мій брат Василь вхопив кріс на плечі і ми оба збігли на долину. Перед двірцем стояло вже авто з кількома людьми. Пригадую собі, що було там 2 польських старшин в шапках і одностроях польських леґіонів і один старшина в однострою Укр. Січ. Стрільців (назвиська його не знаю) і Др. Сталь віцепрезидент міста Львова. Я представився як комендант двірця, а Др. Сталь просив двогодинного завішення зброї, бо мовляв в тім часі мали зійтися Поляки з Українцями на нараду.

Я очевидно сам був в страху, бож не знав, що криється поза цею делеґацією. Я підозрівав підступ, тим більше, що й український старшина, котрий приїхав з делеґацією, не був мені знайомий. В тім страху я заявив з цілою рішучістю, що я як комендант двірця не узнаю ніякого завішення зброї і не можу вдаватися в жадні переговори. Колиж я в піднесеному тоні (більше зі страху як з відваги) назвав Поляків бунтівниками, то укр. старшина заявив мені, що завішення зброї приняла Укр. Нац. Рада і я як комендант двірця повинен повинуватися її приказам. Тоді я заявив, що оскільки дійсно Нац. Рада згодилася на завішення зброї, то я не буду опиратися, але всетаки отворю безпощадний вогонь на кожного, хто тільки попробує зблизитися до головного двірця. Якщо дійсно є завішення, то хай ніхто до мене не підходить, то і не буду стріляти.

З тим делеґація відїхала.

Не знаю, чи плянована польсько-українська нарада відбувалася чи ні, однак я мав враження, що польські делеґати добре зорієнтувались в положенні. Вони напевно мусіли прийти до переконання, що двірець властиво не є обсаджений і не боронений. Бож один машиновий кріс хочби і на брамі з кількома заледви вояками — це хіба не є ніяка оборона.

Около год. 6 вечером надїхало друге авто, здержане моїм братом далеко перед двірцем. Це були Українці, які повідомили нас, що завішення зброї перерване, бо Поляки не явилися на нараду.

Після цього ми ждали ще якийсь час, а коли на двірець почали чим раз частіше падати світляні ракети і від сторониГ ородецької вулиці почулися чимраз густіші стріли, залізничники ніяк не хотіли здержатись з відїздом поїзду. Тоді і ми заладували наш одинокий машиновий кріс на поїзд, вояки також повсідали з нами і поїзд відїхав в сторону Станиславова.

Рейд Отамана Сагайдачного

Холодний Яр — Херсон

Написав: *Ол. Доценко.* (З циклю: Чотири повстанські рейди і їх ліквідація).

По отамані Юркові Тютюникові залишилися його особисті нотатки, які уявляють неоцінений матеріял для історії української визвольної боротьби, а в першу чергу української партизанки 1918-1919 років. З цих, ніде ще не опублікованих матеріялів, вибираємо для „Літопису Червоної Калини" частину, що характеризує невідомі, або дуже мало відомі постаті окремих героїв партизанської боротьби, а також ті обставини нашого лихоліття, в яких та партизанка провадилася.

В рямцях цієї статті читач знайде три окремі монографії про повстанчих отаманів Сагайдачного, Залізняка й Мірошниченка, складені саме на підставі записаних Ю. Тютюником матеріялів.

Для орієнтації читача мусимо сказати кілька слів про передісторію повстання військових загонів згаданих вище отаманів і про ту обстанову, в якій ті загони зродилися.

Кінець 1918 року характеризується боротьбою українського народу не на життя, а на смерть проти всякого роду ворогів, які, як круки, злетілися на нашу Батьківщину. В хаосі подій, які виникають із кінцем гетьманування на Україні П. Скоропадського, випливає цілий ряд українських діячів, які як д-р Луценко, от. Н. Григоріїв, М. Шинкар, Ю. Тютюник та М. Овдієнко, всіма силами підтримуючи український визвольний рух, бачили смертельну загрозу для нього з боку непрошених опікунів. Повстання Директорії припадає саме на момент, коли ті опікунські заходи набирали найбільшого фактичного значіння. Антантський десант у Одесі на чолі з французьким конзулем Енно на спілку з добровольцями поставив вимогу Директорії припинити її боротьбу проти гетьманату. Згадані вище українські патріоти й діячі вимагали від Директорії припинити всякі переговори з цими опікунами й дати їм дозвіл скинути антантський десант у море. Однак неокріпла ще на силах Директорія ухилилася від цих пропозицій і вела далі свої переговори з Французами. Під натиском національної стихії отаман Григоріїв, який розпоряджав досить поважними силами, самочинно вдарив по Антанті й викинув її десанти з Одеси, Миколаєва й Херсону. Справившися з цим ворогом, Григоріїв звернув свою увагу на північ, звідки надходила ще більша ворожа небезпека у вигляді червоної армії, й розпочав боротьбу з ними, черпаючи свої сили з повстанчого населення Херсонщини й Катеринославщини. Не маючи сили провадити позиційну війну з цим, дуже грізним ворогом, Григоріїв розпочинає проти нього партизанську боротьбу, розпустивши по Україні цілий ряд окремих повстанських частин під командою своїх найближчих помішників, залишаючися сам на північно-східній частині Херсонщини, поки не загинув від підступної й підлої кулі Махна.

З найвизначніших співробітників от. Григоріїва найбільші рейди зробили: Сагайдачний, Залізняк, Мірошниченко й Ю. Тютюник, які майже одночасно вирушили з району Черкаси - Єлисавет - Пятихатка, обступленого з обох боків Дніпром.

Отаман Сагайдачний народився на Єлисаветщині, по званню — учитель. В часі великої війни скінчив військову школу з ранґою підпоручника. Мав він тоді коло 28 років, був середнього росту з великими розумними очима й русявим волоссям. Надзвичайно відважний, чесний, ідейний, але він мав ту хибу, що не орієнтувався в обстанові й це часом фатально впливало на вислід боїв. У от. Григоріїва був адютантом херсонського полку.

Після боїв із большевиками в районі Ст. Знаменка 29-30-го травня 1919 року Сагайдачний з відділом 250 чоловіка відійшов у район Холодного Яру. У відділі були люди ріжного віку, здебільшого невправлені у військовій муштрі. Старшин, крім Сагайдачного, було ще три: хор. Бондар (б. командант штабу от. Григоріїва), пор. Софронів (б. помішник к-ра 2-го херсонського полку) й хор. Смаль. Також усі підстаршини мали досвід повстанчої боротьби і всі походили з Херсонщини.

Всі люди у відділі мали рушниці й приблизно по 75 набоїв. Крім того було у відділі три кулемети „Максима", які возилися на селянських підводах, і один „Люїса".

В Холодному Яру Сагайдачний зреорґанізував свій відділ,утворивши курінь з окремою штабовою чотою. Майже половина відділу не мала взуття, вдягнені люди були ріжноманітно. Брак узуття вліті не перешкоджав операціям. Ніякого обозу, опріч підводи фершала та кулеметних тачанок, у відділі не було. Повстанці харчувалися в селян. Що два-три-дні відділ переходив на інше місце, з одного села до другого. Населення перші дні годувало охоче.

Большевики відділ от. Сагайдачного ввесь час мали на оці. Щоб зліквідувати його, вислали до Холодного Яру 6-ий совітський полк силою в 200 шабель при двох гірських гарматах. Червоні постановили за всяку ціну вибити відділ на лівий берег Тясмина до безлісої місцевости й там його зліквідувати. 5-6-го червня становище Сагайдачного було настільки тяжке, що він вирішив покинути Холодний Яр і спробувати прориватися на с. Пруси.

7-го червня о 4-ій год. ранку відділ дійшов до с. Пруси, знищивши по дорозі сотню червоноармійців 6-го совітського полку. В Прусах відділ пробув всього 3 години. Тут рішився перейти в район м. Херсона, де повстанцями кермував от. Шохин — хорунжий, б. командант Херсонського повіту за Директорії. В тому часі ввесь південь України окупували більшовики, що провадили завзяту боротьбу з повстанцями. Без кінноти рейд від с. Прус до м. Херсона було не легко зробити. Та знову лишатися біля таких залізничих вузлів, як Бобринська та Знаменка, було небезпечно. Щоб замаскувати перед ворогом напрямок руху, от. Сагайдачний першого дня рейду пішов на південний захід і заночував у лісі коло с. Капитанівки, близько залізниці Бобринська-Помішна. Цей перехід він зробив пішо. І без того стомлені люди після цього переходу цілком підбилися.

Від селян Капитанівки от. Сагайдачний довідався, що в м. Федварі перебуває невідома ворожа кінна частина. Залишивши відділ у лісі на цілий день, Сагайдачний зробив розвідку на селянському возі й довідався, що в Федварі відпочиває дивізіон 3-го інтер-

національного полку силою до 350 шабель. От. Сагайдачний вирішив напасти ворога вночі, щоб здобути коней та сідла. Містечко Федвар знаходилося на шляху до Херсону і від с. Капитанівки було до 40 верстов. Успіх міг бути забезпечений тільки в тому випадку, якби цей рух відбувся в повній таємниці від ворога.

О 8-ій годині вечера 8-го червня от. Сагайдачний з відділом вирушив із лісу від с. Капитанівки. Люди їхали на підводах, забраних із цього села. Тільки на підводах можна було прибути за ніч.

Рух відбувався так: авангард — одна сотня, головні сили — дві сотні й штабова чота. Відстань авангарду від головних сил була півверства. Від авангарду на віддалі 200-250 кроків на двох возах спереду їхала застава. Відділ їхав на 38 возах. Ніч була місячна й тому всі частини бачили одна одну. В разі зустрічі з ворогом відділ мав наказ, залишивши на возах по одному козакові, йти в бій.

Приблизно на півдорозі відділ здибав невідомого ворога. Не зважаючи на заборону стріляти в ночі, похідна застава всеж таки обстріляла ворога, перша розпочавши стрілянину. Невідомий ворог звернув з дороги й зник у балках. Цей випадок затримав рух відділу майже на годину. Можна догадуватися, що то були також повстанці.

Вже світало, коли от. Сагайдачний спинив свій відділ у віддалі двох верств від Федвару. Робити розвідку вже не було часу. Він сподівався, що ворог спить, і тому відділ швидко зближався до Федвару, залишивши вози й охорону в балці.

Вже сонце сходило, коли от. Сагайдачний налетів на містечко. Після короткого бою ворог утік із Федвару в великому безладі. Повстанці захопили 17 коней, один кулемет Кольта, трохи рушниць і трохи набоїв. Зате якаж тяжка була втрата: забито найліпшого старшину із відділу хор. Бондаря, що йшов у авангарді. Був то старий вояка із підпрапорщиків. Поховано Бондаря над балкою коло м. Федвару.

Тут виявилося, що перед нападом ворог не спав. Ще з вечора він збирався виступати із Федвару до Єлисавету, але чомусь затримався до ранку. Саме вчасі нападу ворог готувався до вимаршу. Тим і пояснюється мала здобича. Після цього успішного бою от. Сагайдачний посадив штабову чоту на коні й таким чином мав уже кінну розвідку.

Відпустивши підводи, відділ відійшов на хутори верств за пять від містечка й там залишився на відпочинок аж до ночі.

Перед вечером до хуторів наближалася ворожа кінна стежа. Варта обстріляла її й стежа утікла, залишивши убитим свого начальника. В паперах забитого знайдено посвідчення 3-го інтернаціонального полку й 11-верстну карту півдня Правобережної України. Карта дуже придалася Сагайдачному, бо до цього часу він її не мав.

Вночі з 9-го на 10 червня от. Сагайдачний перейшов на хутори на захід м. Аджамки. Перехід цей був зроблений на возах. І далі їхали возами але тілько в ночі.

Увечері 10-го червня от. Сагайдачний вирушив далі в похід, але тут на нього напала ворожа кіннота при артилерії. Напад був такий несподіваний, що викликав у відділі замішання. Виручили кулемети. при яких їхав сам от. Сагайдачний. Першу атаку відбито. Тоді ворожа артилерія почала обстріл по кулеметах. Люди в кулеметами почали відступати, Ворожа кіннота знову кинулася в атаку. І знову відбила її піхота, яку тимчасом привів до ладу Софронів. В часі другої ворожої атаки от. Сагайдачного ранено в ногу і, хоч він і лишився в рядах, проте цей випадок зле вплинув на козаків. Відділ почав відхід на південь. Темрява сприяла втечі. Цілу ніч відділ ішов пішки, бо підводи розбіглися підчас бою. Тільки ранком 11-го червня у с. Клинці людей знову посаджено на вози.

Звідси повстанці пішли далі й повернули на південний схід. За день відділ доїхав до Братолюбівки, де відпочивав аж до смерку.

Підчас відпочинку в Братолюбівці розвідочна сотня перехопила ворожий поїзд 47-ої совітської дивізії. Все, що було можливо, от. Сагайдачний забрав, а решту спалив разом із поїздом. Тут же розстріляно 128 полонених большевиків, яких захопили в поїзді, між ними 3 комісарів: 2 жидів а 1 москаля. Втрати повстанців — 3 козаків забитих і 7 поранених.

11 го червня о 10-ій годині от. Сагайдачний відійшов від залізниці й зупинився в с. Тимкова, де й простояв 12 і 13 червня.

Тепер відділ от. Сагайдачного мав 400 козаків, бо по дорозі до нього приставали піші й кінні селяни. Кінноти було 67 чоловіка.

В с. Тимкова повстанці прали білизну, латали одіж, направляли кулемети, рушниці, підковували коней, тощо.

В ночі 13-го червня відділ перейшов до с. Гейківка, де знищив залізничне й телєґрафічне сполучення. А в ніч із 14 на 15 червня от. Сагайдачний із відділом перейшов до с. Інгулець. Напередодні стояла тут якась частина 47-ої совітської дивізії й перед вечором вирушила до Нового Богу. Селяни донесли Сагайдачному, що Херсон захопили червоні, а от. Шохин перебуває десь в околиці міста. Ніч з 15 на 16 червня і цілий день 16-го червня відділ посувався на південь, поспішаючи з єднатися з от. Шохином. На ночівлю повстанці спинилися в с. В. Сейдиминуха.

Люди й коні у відділі були стомлені до краю. Рана в Сагайдачного ятрилася і гнила. В с. В. Сейдиминуха Сагайдачний мав намір відпочити й розвідати звідси, де Шохин. Тут він довідався, що добровольці з армії Денікіна посуваються до Дніпра. Про українську армію нічого не було чути. От. Сагайдачний припускав, що вона не існує.

Ранком наступного дня на с. Сейдиминуха несподівано напали большевики. Вони вскочили в село, якого стомлені люди не охороняли. Заскочений от. Сагайдачний із штабовою сотнею замкнувся в шкільному будинку, а частина з його відділу прорвалася з села й перейшла на другий беріг р. Інгульця в степ. Більшість людей відділу загинула в бою. Штабова сотня довго боронилася в шкільному будинку й тільки перед полуднем большевикам удалося підпалити будинок. От. Сагайдачний ранений в груди, видав останній свій наказ командантові чоти прорватися з села, а сам пострілом із револьвера в голову покінчив із собою. Із 26 людей штабової чоти пробилося тілько 7, а решта загинула від ворожих куль та баґнетів. Зате ворог заплатив дорогою ціною: коло шкільного будинку валялося коло сотки трупів.

Ті повстанці, що прорвалися, відійшли під командою хор. Смаля (пор. Софронів теж загинув у бою) до с. Новокаменки. Тут вони довідалися, що відділ от. Шохина теж знищений. Рештки повстанців (134 козаки) відійшли на північний схід. Недалеко ст. Апостолово ці недобитки стрінулися з Махнівцями і пристали до них.

Як полонені Українці у вецлярському таборі привитали революцію в 1917. році?[1)]

Написав: *Омелян Терлецький*

Революція в Росії застала у вецлярському таборі полонених понад півтора тисяча свідомих Українців. Часть їх, около півтреття сотні, перебувала стало в таборі, всі інші полонені перебували на робітничих командах. В таборі зісталися найсвідоміші і найдіяльніші з полонених, зорганізовані в „українську громаду". Тут розвивалася просвітно-організаційна робота найліпше, а робота на робітничих командах була в порівнанню з нею далеко меншою. Ми займемося насамперед цим осередком української громади.

Коли „громада" дня 11. березня 1917. року відбувала свято в честь Тараса Шевченка, тоді ніхто з учасників цього свята не передчував навіть, що в Росії сталося щось надзвичайного, що там якраз вибухла революція. Свято відбувалося під знаком, що український нарід поневолений, що він знаходиться під царським ярмом, а тимчасом царська влада впала вже тоді в Росії.

Вецлярський табор. Кн. Кочубей, як відпоручник гетьмана Павла Скоропадського, відвідує табор.

Революції в Росії сподівалися Українці-полонені з вецлярського табору, таксамо як і з раштатського, але ніхто не сподівався. що революція вибухне таки ще підчас війни. Її вибух був несподіванкою. Вістка про революцію прийшла до табору дня 15. березня і зробила величезне вражіння. Це мусіло статися тимбільше, що Українці-полонені, які перебували в таборі (а більша їх часть була поза табором на т. зв. робітничих командах), жили в певного роду апатії. Шевченківське свято, яке відбулося в днях 9. і 11. березня, піднесло настрій громади, це так, але це була хвилева проява. А врешті громада не мала перед собою ніякого потішаючого факту. Полон вже надокучував чимраз більше, а кінця його не було видко. Несподівано остра зима і лиха їжа в таборі теж зробили своє. Наші полонені проживали в таборі, у голоді й холоді, а це відбирало їм енергію до праці. Справа дальшого перебування в таборі була для його мешканців найважнішою. Пригноблення і апатію було видко у наших полонених скрізь і з кожним тижнем вона збільшалася. В березні, саме тоді, як прийшла звістка про революцію в Росії, апатія була найбільшою. Зложилися на те також і зовнішні, політичні відносини. —

На політичному овиді не було видко нічого потішаючого для української справи. З одного боку стояла польська держава з неозначеними межами від сходу, а з другого боку йшла знову російська сила: Брусілов усе ще держав міцно в своїх руках часть східної Галичини й Буковини, одинокі край, де українство давало ще знаки свого існування, життя. При такому положенню справи політична плятформа „Союзу Визволення України", яка опиралася на ідеї незалежної України, мала чимраз менше виглядів на зреалізування, і її держалися вже тільки невеличкі гурти в громаді. Для інших Українців-полонених тільки майбутна революція в Росії давала можливість, як не політичної незалежности, то бодай свобідного національного розвою.

В таких обставинах вибух революції в Росії був немов електричною струєю, яка зелектризувала наших полонених у Вецлярі й випровадила їх з апатії. Звістка про революцію була такою великою несподіванкою, що дехто в таборі не вірив в її правдивість. Щойно дальші, докладніші відомости впевнили наших полонених у тім, що в Росії сталося дійсно щось надзвичайного, що в Росії сталося дійсно щось надзвичайного, що могуча царська влада за одним махом упала.

Ця вістка викликала найперше особисті почування у мешканців табору. Хоч у полоні, а почули вони себе остільки особисто свобідними, що з них впала відповідальність перед царським правительством за всю українську пропаґанду в таборі. Аж до вибуху російської революції вони все були погляду, що наражують себе перед Росією. Деякі, більше заанґажовані в українській пропаґанді в таборі, були навіть такої думки, що їм може прийдеться зістатися по

[1)] Ця стаття була написана на весну 1918 року; вона є частиною більшої праці, яка була викінчена в 1918. році. Ця стаття вяжеться зі статтею поміщеною в „Літописі" за липень-серпень 1932 р.: „З життя полонених-Українців у Німеччині в 1916. р."

Табор у Вецлярі. Гурт укр. полонених старшин. По середині міністер війни Сиротенко, командант III ешелону Синьожупанців Яворський і проф. Богдан Лепкий.

війні поза межами російської держави. Тепер вони не мали чого боятися за свою будуччину.

Вістки з Росії приходили одна за одною, а всі вони показували, що російський переворот є великим, і що йде по демократичній лінії. Тільки про Україну не було ніяких вісток немовби на доказ, що на Україні тихо і ні сліду про якийнебудь український рух. Приходили навіть деякі вістки, що Україна більше відпорна на революцію, як Московщина. Німецькі часописи подавали вістки, ніби царська партія рахує на Україну і т. п. Що всі отті вістки були неправдивими, показалося щойно опісля, коли прийшли вістки, що революційний рух огорнув також і Україну, і що там зачався український рух. Але це сталося щойно по кількох тижнях. Покищо Українціполонені рахувалися з російською революцією і двома її осередками: Петербургом та Москвою. І ці осередки виступили в уяві наших полонених на перше місце. Виступила перед ними російська демократична республика.

Усе те було звязане з цілковитим психічним переворотом наших полонених. За одним махом Росія, ця ненависна кожному свідомому Українцеві Росія, перестала існувати, а настала Росія: нова, демократична, вільна й свободолюбна. І ця нова Росія відразу здобула симпатію у наших полонених-громадян. Сталося тут тесаме, що й у раштатському таборі.[1]) Росія виступила на перший плян так дуже в наших громадян, що навіть Україна, українська справа остала в тіни. Національне почуття ослабло, більшости громадян здавалося навіть, що виходити тепер з національною справою означалоби не солідаризуватися із загальними, визвольними кличами, голошеними в Петербурзі чи Москві. А на цьому тлі ми можемо зрозуміти цих наших громадян з табору (хоч таких між визначнішими громадянами було не богато), які вважали за відповідне поставити себе на „всеросійськім становищі", полишаючи українську справу зовсім на боці. Зворот доволі дивний, зваживши, який характер мала українська пропаґанда в таборі в часах дореволюційних.

Тим способом настав у таборі наглий переворот під політичним оглядом. Російська революція з її загально демократичними кличами була для Українцівполонених усім, тимбільше, як вони були погляду, що ця революція не скінчиться на розвязці політичного питання, але що у звязку з нею настане соціяльнареволюція, яка принесе також і нашому народові розвязку земельного питання.

Але цей „русофільський" напрям, який мав у собі ідейні основи і тим ріжнився о ціле небо від давнього русофільського напряму, що його було видко в таборі в перших місяцях просвітної роботи, не існувавдовше, як кілька тижнів і вже в квітні українська справа станула нашим полоненим знов перед очима. Це вже було видко на вічу, яке було улаштоване дня 11. квітня 1917. року в справі мандату від полонених у вецлярському таборі для члена Президії „Союзу Визволення України", Скорописа-Йолтуховського[1]). В мандаті говорилося тільки про політичну автономію України і це викликало в одної части наших громадян невдоволення. Ставляючи собі тут у таборі в часах дореволюційних ідеал незалежної, української

[1]). Звід Просвітної Громади з 25/4 1917 (знаходиться в архіві С. В. У,).

Табор у Вецлярі. „Сільський Господар" вибирає мед.

[1]) Пор. Історія української громади в Раштаті ст. 344.

держави, ці громадяни, назвім їх „самостійниками“, не хотіли тимбільше тепер виректися свого ідеалу. На згаданім вічу один з них (Калашник) дуже різко виступив проти змісту такого мандату і обстоював за тим, що ми мусимо безусловно стояти за політичною незалежністю України. Цей протест „самостійників“ буде зрозумілим, якщо подивимося на зміст цього мандату. В ньому були поставлені до тимчасового, російського правительства ось такі домагання:

1). Щоби в основу нових, як тимчасових порядків, так і нових, основних законів заложено й переведено до краю повне народоправє (повнота власти народови).

2). Щоби на всім просторі, заселенім українським народом, повернені були назад основи переяславського договору з 1654 року, підступно потоптані й знищені московськими царями, і щоби права інших недержавних народів Росії були забезпечені основними законами.

3). Щоби селянству українському привернено назад відняті царями в українського народу й роздаровані царським слугам землі.

4). Щоби в інтересі розпочатого народом діла був заключений правительством революції як найшвидше мир на основах, які ґарантувалиби всім народам Европи вільний розвиток.[1])

Про історію цього мандату писати тут не будемо; це подано на іншому місці.[2]) Авторами цього мандату не були ані вецлярські ані раштатські полонені, а тільки провідники просвітної роботи у фрайштадському таборі в Австрії. Щоби не зривати солідарности з Українцями з Фрайштату, Ґенеральна Рада[3]) у Вецлярі приняла цей мандат, але ухвалила додатковий мандат таксамо, як це зробила раштатська українська громада.[4]) Цей додатковий мандат був від імени Ґенеральної Ради і стояв при політичній незалежности України. Він звучав в раштатській редакції так: „Ґенеральна Рада громади „Самостійна Україна“, найвища, кермівнича інституція в таборі полонених Раштат (Баден), створена на основі виборчого закону з дня 18. березня 1917 року н. ст. і вибрана на підставі загального, рівного, безпосереднього й тайного голосування табором, який налічує дванацять тисяч полонених Українців, на своїх надзвичайних зборах з дня 13 квітня 1917 року, скликаних у справі делеґації до Петербургу представника від полонених — Українців — одночасно постановила дати на руки президентові Союзу Визволення України, добродієві Олександрові Скоропису-Йолтуховському такий мандат: „На підставі пунктів домагань, підписаних членами нашої громади, Ґенеральна Рада, як верховна політична інституція цілої громади — доручає Президентові Скоропису перед московським урядом, всеросійськими установчими зборами і, де того вимагатиме українська справа, заступати наші національні та політичні інтереси. Рівночасно поручає вона добродієві Скоропису згідно з політичною зрілістю нашої громади домагатися, щоби про долю України ніяким робом не рішали установчі, всеросійські збори, а щоб українське питання, національне й політичне життя України, а також відносин її до Росії і до других держав — вирішили тільки українські установчі збори, скликані на підставі загального, рівного, безпосереднього й тайного голосування, і переведені на території, заселеній українським народом. Українські установчі збори мають відбутися в нашій столиці у Київі“ [1])

Ухвалення цього додаткового мандату показувало, що всі видніші члени української громади в таборі вже з початком квітня стояли на „самостійному“ ґрунті. І цілий час опісля міцніла між громадою „самостійницька“ думка. На це зложилися передовсім події на Україні, які дуже міцно впливали на настрій в громаді. Дуже міцно потрясла громадою звістка про розстріл Богданівців, яка прийшла до табору в перших днях вересня 1917. року. Коли перед викладом у салі „Народнього Дому“ подано цю звістку до відома, тоді присутні в салі громадяни пошанували память погибших повстанням з місць і відспіванням революційного, похоронного маршу. Цей факт отворив очі навіть і цим громадянам, які стояли на „демократичнім, всеросійськім становищі“, що Українцям не туди шлях, що на російську демократію нема що рахувати, якщо йде про признання політичної незалежности України. —

[1]) Прот. Ґенеральної Старшини з 2/4 1917.

[2]) Історія української громади в Раштаті 1915-1918 ст. 346-348.

[3]) Ґенеральна Рада була начальною властю в таборі, вибраною полоненими.

[4]) Історія укр. громади в Раштаті ст. 348.

[1]) Іст. укр. громади в Раштаті ст: 348-349.

„Десятник-чорт“

Написав: *Ярослав Курдидик.*

Був десятником першого роя скорострільної сотні. У нашій сотні, а згодом і в цілому полку його прозвали були „чортом“.

Мазепинка натягнена сильно на праве вухо, сірі, ніби зі сталі, злющі очі, затиснені кріпко уста і низька кріпка, майже квадратова постать. Ось менше — більше він.

Був дивно мовчаливий. За пів року моєї служби разом з ним в одній четі я не бачив, щоби він заговорив до когонебудь вічливе слово або засміявся. Голос мав такий гострий і дзвінкий, що як було крикне — „позір“ — то здавалося, що кожний нерв витягався, як струна, а на позиції, як було крикне — „вперід“ — здається небіжчик бувби схопився на його заклик і біг в атаку. Коли підходив до якогонебудь стрільця, то цей мимоволі блід.

Коли якесь місце на фронті було найбільш загрожене або найбільш небезпечне, десятник-чорт йшов туди з горсткою своїх очайдухів.

В його рою було пять гуцулів і пять його односельчан. Про його відвагу, боєвість та жорстокість було у полку чимало леґенд.

Про його силу було теж багато поговірок. Хлопці з його роя розказували, що підчас наступу він ха-

пав скороструіл з підніжком перед себе і біг з ним, як з крісом.

Присяде було, відсуне замок і торохкотить мов навіжений. Відсапне трохи, плюне досадно і біжить та наступає ворогові на пяти.

Ніхто не памятає, щоби йому затявся колинебудь скороструіл.

Згодом навіть старшини забули його правдиве прізвище й звали його так як всі — „чортом".

Що якийсь час приходили про нього просто неймовірні вістки. От приміром одної ночі приніс зі своєю десяткою стрільців два більшовицькі скороструіли. Про це, як він добув їх, знав тільки чорт і його десять очайдухів.

Сам полковник прийшов з цікавости оглянути скороструіли і як сьогодні памятаю, що підійшов до нього, а чорт витягнений, як струна сказав:

— Не було більше, пане полковнику!

* * *

На Україні біля Тарачанова, наш курінь заляг над якоюсь річкою. Біля залізничого моста станув передною заставою чорт зі своїм роєм.

Був горячий і довгий липневий день. Кожний шукав холодного сутінку, щоби скритися перед сонцем, яке цілою своєю силою палило землю. Вже смеркалося, як нашу сотню наскочила несподівано з боку і ззаду хмара більшовицької кінноти. Счинилася метушня й пекло. Ніхто в такому заскоці не знав, як боронитися. Над курінем повисли жах і гроза.

Деякі стрільці пробували відстрілюватися, але даремне. У безладі цілий курінь подався взад до річки. А річка таки була широка й багниста по берегах. Небезпечно було пускатися вплав.

Між нас замішався один стрілець з чортового роя.

„Чому не стріляє ваш скороструіл", — верескнув хтось в розпуці.

„Чорта вбили" — крикнув він люто, перескочив прудко, як заяць, кущ верболозу й скочив у річку.

Що дальше сталося з моєю четою й курінем — не знаю. Якийсь кіннотчик допав мене з заду і рубнув здоровенно шаблюкою по голові.

В очах потемніло, ноги ніби заплуталися у щось і я впав.

Збудив мене щойно сухий, острий лоскіт скороструілу. Я одчинив очі й побачив неймовірну картину. Біля мене клячав при скороструілі блідий, як полотно десятник-чорт.

З правої щоки стікала йому широкою струєю темна посока. В закрівавлених руках держав „максіма" і сік ним більшовиків, що тікали убезладі до ліса.

На хвилину перестав стріляти. Мабуть скінчилася була лента. Заклопотаний скрутив голову у мій бік. Мої очі стрінулися з його лютим зором.

Чорт відсунув лискучий замок й гримнув на мене:

„Подай ленту"!

Я хотів скочити на рівні ноги і сам не знаю, чи від його строгого голосу, чи може від його злющого погляду.

Цілим тілом я торгнувся в ліво, піднявся вже був навіть на коліна, але за мент повалився на землю.

* * *

Більше, як місяць, я перележав в шпиталі разом з чортом. Від сестри я довідався, що десятник-чорт мав розтяту шаблюкою праву щоку й перестрілені обидві ноги.

Були гарні погідні дні. Сонце наливало золотом нашу довгу білу салю. Кожний, хто ворушився або хотів повернутися на ліжку, видавав тихі стони. Тільки він лежав тихо мов камінь, дивився вперто у вікно, морщив чоло і про щось здавалося думав.

Хто його міг збагнути, що вязали його думки. Дивна людина була з нього.

По шістьох тижнях, ще таки з ранами покинув шпиталь. Казав, що йому нудиться так бездільно лежати.

Лікарі не пускали, але він вперся а далі загрозив, що як йому не дозволять вийти, то він самовільно втече ніччю зі шпиталю. Лікарі тільки здвигнули раменами й дозволили.

Від тоді я більше його не бачив.

* * *

Щойно тепер після 12-ох років я стрінув його. Дивне. Їду поїздом, дивлюся — на стації всідає десятник-чорт. Пізнав зараз таки по сталевих очах та по великій близні на правій щоці.

Захотілося мені з ним поговорити. Про що — сам не знав. Може про великі дні нашої слави, а може про те, чи ще раз повернуться.

Я підійшов до нього, хоч признаюся з деяким острахом. Правдиве його прізвище я забув. Перепросив, присівся й питаю.

— „Чи ви не є часом бувший десятник, третьої скорострільної сотні 4-го полку УГА? — Вибачте, прізвище забув, але не забув про те, що вас звали „чортом".

Він глипнув на мене недовірчиво й відбуркнув:

„Так, а чого вам треба?"

Я вимовив своє прізвище, прізвища його хлопців-очайдухів і щойно тоді розяснилося йому трохи понуре обличча.

Почалася балачка, як вам живеться, як здоровля дописує, тощо.

Ми проїхали кілька стацій разом, але розмова якось не клеїлася. Я довідався тільки, що має веливу пасіку далеко від села в лісі, а навіть запросив мене на мід, коли я висідаючи, подав йому на прощання руку.

І от пишучи про нього, дивним стає, як така злюща людина, що носилася всюди зі скороструілом і сіяла довкруги себе жах і смерть, може тепер ходити спокійно поміж бджоли й з печаливістю переставляти у вуликах золоті рямці меду...

Рік в Холодному Яру.

Написав: *Юрій Горліс-Горський.*

Запоріжська ґрупа, підчас партизанського походу, продерлася з боями через відступаючий денікінський і наступаючий большевицький фронти і перейшла з Херсонщини в Чигиринський повіт.

Розлогий краєвид голих степів з рідкими селами, заступили великі ліси, між якими хуторі і села попадалися частіше.

Перейшли, здавалось, безконечний Чорний ліс.

Чепурненькі білі хатки під соломою, оточені садами, роблять приємне враження після великих, часто німецького типу, будівель Херсонщини, коло яких рідко побачиш сад.

Змінилась не тільки місцевість, але і типи населення, одяг. Проходячі частини зустрічають коло воріт чорноокі „кралі-молодички" в корсетках, з коралями і срібними дукачами на шиї. Мужчини одягнені здебільш в домашньоко сукна киреях. Типи — класично українські. Мова подібна до Полтавської, також змягчення „л".

Підчас стоянки в одному селі — селяни оповідають про Холодний Яр.

— Неприступний Мотрин монастир серед лісів...

— Якісь таємничі загороди, навіть елєктричні (!)...

— Важкі гармати „які стріляють на сорок верстов!"...

— Засів там з своїм військом отаман Чучупака і нікого не боїться, — ні большевики ні денікінці, нічого не могли йому зробити...

Наслухавшись, обмінюємось між собою поглядами.

Звичайно дядьки прибільшують, але цікаво побачити, що там за „Січ" така в Холодному Яру... Поділюються думки, чи підемо на Холодний Яр, чи він залишиться нам в стороні.

На другий день, з півсотнею кінноти їду в авангарді 2-го Запоріжського (зборного) полку. Їдемо в напрямку Холодного Яру. Вперед нас пішли вже ріжними шляхами наші частини. Зустрічаю знайомого старшину з двома козаками, який їде з донесенням до „дідуся" — отамана Омельяновича-Павленка. Оповідає, що під одним селом їх зустріла велика лава добре озброєних селян, з кулеметами, яка залягла на вигідній позиції готова до бою. Він поїхав на переговори; від села теж виступила ґрупа:

— Якої армії? Чого і куда йдете через наше село?

Знаючи настрої населення, старшина відповів, що Запоріжська Ґрупа Української Армії.

— Як же ви тут опинились?

Представники „противника" запитуючо глянули на одного з своїх.

Той виступив вперед:

— Які частини? Як звуть начальників? — Тільки кажіть правду, бо я сам Дорошенковець...

Після того, як цей старшина назвав йому частини і командантів, особливо як сказав, що й його Дорошенківський полковник Литвиненко, з нерозлучними кійком і люлькою, веде позаді 2-й запоріжський полк — „Дорошенковець" радісно усміхнувся і звернувся до товаришів: — Наші... Отаман віддав наказ здіймати лаву з позиції і післати звязків до сусідних сіл, щоб заспокоїлись, бо йдуть свої — Українці...

Кільометрів через три зустрічаю пять кіннотчиків, на міцних, невисоких „степняках". Два в місцевих, козацького покрою чорних киреях, три в гарних довгих жупанах з грубого сукна, з під яких видно широкі, теж довгі штани. На всіх баранячі шапки з чорними оксамитовими верхами. У кожного рушниця, шабля, револьвер. До сідел притороченні ручні ґранати. Приймаю їх з початку за наших „Чорношличників".

Підїзджають спокійно, видно вже знають, з ким мають зустрітись.

Зупиняю: — Якої частини?

— Гайдамацького полку Холодного Яру.

— Багато у вас козаків тепер?

Переглядаються... Видно не знають, чи відповідати.

А хто його знає?! — По домам зараз усі... Одні бурлаки та часть кінноти у монастирі. — Відповідає немолодий вже козак.

— А штаб де у вас, у монастирі?

Хитро усміхається:

— Поїдете, то побачите... як треба буде...

— А ви ж куда це — в розвідку?

— Ні... До дому. Чого байдики бити, як нема з ким битись... Хто далекий — то вже мусить з чернищями „душу спасати", а нам — як треба буде, — осідлав коня, тай за дві години в сотні.

Підїзджаєм до села Матвіївки. Перед селом, коло дороги, на високому місці висока могила-курган. Злажу з коня і видираюсь на неї. На верху просторне заглиблення оточене вінком валу з виходом у бік села. Немає сумніву, — це старий козацький дозорчий курган. Видно з него далеко. З боку, звідки йдемо і праворуч — видніються ліси; ліворуч, в напрямку Чигирина, теж смуга лісу, а по середині гола рівнина — широкий вихід у степи.

Думка мимоволі вертає до часів, коли з цього кургану виглядала козацька сторожа „гостей" — татарських загонів зі степу.

При в'їзді в село зустрічаємо ґрупу селян з рушницями. Приязно здоровкаються з нами. В селі те ж зустрічаються озброєні.

Виділяю „квартирієрів", — треба розмістити квартири для полку. Питаю двох молодиць, де живе староста.

— Ну — голова, чи „присідатель"... Молодиці переглядаються і потискають плечима:

— Нема ні голови, ні предсідателя...

— Ну а хтож над вами в селі старший?

— Отаман є!

Козаки сміються.

Веселий козак, з числа „квартирієрів", повернув конем і нахилившись, жартівливо обняв здорову, гарну молодицю:

— Над такими козаками — то-й я поатаманувавби...

Але молодиця неочікувано вибила йому з стремена ногу і під загальний сміх перекинула з сідла на другий бік!

Молодиці теж сміються:

— Бач, бісової віри козак, — на коні не всидить, а в отамани лізе...

Розпитую, як найти отамана, але ще по дорозі зустрічаємо ґрупу селян, між якими оказався і отаман, немолодий вже селянин, з лагідним, розумним поглядом.

Кустарні вироби полонених Українців у таборі полонених у Вецлярі в Німеччині

За плечем у його німецький карабін, на поясі револьвер і дві ручні ґранати.

Привітався приязно:

— А, Запорожці!.. Тут вже ваші проходили...

Питаю його, як краще розставити полк, головне, щоб було чим погодувати коней.

— Розміщайтесь, як вам подобається. Як в кого не буде вівса чи сіна — принесем від других.

Селяни, які йшли з ним, гостинно запрошують до себе, хто двох, хто чотирох козаків з кіньми. Один, трошки „під мухою“ — запрошує всіх до себе на хрестини... Нема тих недовірливих, або й ворожих поглядів, які нерідко приходилось зустрічати на Поділлі і навіть на Херсонщині. Ні вони наших, ні ми їх рушниць не боїмось. Без слів говориться: Ми всі Українці. Відчувається, що вони розуміють нас і щиро співчувають справі, за яку ми боремось, що не часто доводилось зустрічати тоді серед нашого селянства, і це наповнює душу якоюсь щімливою радістю. Оглядаю добре вивчені за час боротьби обличча козаків і бачу, що вони відчувають те саме.

Село оказується частиною бойової орґанізації Холодного Яру, центр якої в с. Мельниках, до якого кільометрів дванацять. В своїй орґанізації ділиться на „дієву сотню“, яка при першій потребі має виступити на обєднання з другими і „резервову сотню“, яка виступає на підпомогу, або разом з дієвою, як треба більше сил. Збираються по дзвону з церкви: два вдари під ряд — дієва, три — обі разом.

В селі завжди є озброєна варта і вартовий почувши дзвін в сусідньому селі — передає його для свого і дальших.

Безпереривний, трівожний дзвін подається лише під час великої небезпеки, або загального повстання і тоді повинні збиратись усі, хто має зброю.

Недалеке село Івківці, розположене на схід, за лісом, Чигирин, Суботів, Новоселиця, хуторі в їх районі, деякі села за Тясмином, — це вже володіння „батька“ Коцура (про якого я писав в минулім числі Літопису) і в минулому, 1919 році виступали спільно з більшовиками, в той час як Холодний Яр з селами, які були під його впливом — спільно з Укр. Армією.

Між селами цих двох орієнтацій всякі відношення перервані. Ще недавно між ними бували збройні сутички, які завжди викликали Коцуровці, але під цю хвилю „Чигиринська республика“, озброєна „до зубів“, сидить тихо і вижидає подій.

Декілька хлопців з Матвіївки, які відзначались „кривим оком на чужу кишеню“, служать у „ґвардії“ Коцура в Чигирині і до свого села не показуються, бо тут їх чекає короткий суд і... куля в чоло. У вечері трапився маленький „конфлікт“.

І отаман, і селяни образились, що ми хочемо виставляти застави: — Ви-ж помучені... Спіть спокійно. Охороняємо себе — охоронимо і вас. Погодились на тім, що вони несуть варту під селом, а наша кінота розїздами.

В ночі Коцуровці розброїли заставу наших Чорноморців, виставлену на хутір в бік Чичирина. Забрали кулемет.

Матвіївські селяни страшно обурені натякають, що

Гончарські вироби полонених Українців у таборі у Вецлярі

добре булоби зараз, спільними силами, зліквідувати Коцура, але у „дідуся“ пляни інші і ґрупа посувається далі.

Короткий переїзд до Головківки роблю на кулеметній бричці, бо ще на Херсонщині, під час довгого нічного переходу, пересівши з коня на цю саму бричку відпочити, заснув і приморозив собі пальці на правій нозі. Зараз нога розпухла і не можна взутись. В Головківці почуваю себе дуже погано і лежу в селянській хаті, оточений чуйною опікою господарів.

Приходять старшини, оповідають, що з краю села дуже гарний краєвид: видно Медведівку, Тясмин і побережа Дніпра, видно копулу Мотриного Монастиря над лісами. Місцевість — маленький Кавказ: Гори, яри, все вкрите лісом. Оповідають, що до штабу ґрупи приїхали посланці просити Отамана і всіх старшин на весілля до отамана Богдана, десь під Олександрівкою: що „дідусь“ відпустив декілька старшин, щоб погуляли і розвідали, що треба. Про зухвалі наскоки Богдана на большевиків і денікінців нам оповідали ще в Матвіївці. Розпитуємо про нього нашого господаря. Господар, колишній гусарський вахмістер, добре орієнтуючись у військових справах, охоче оповідає.

— Що це — Богдан — прізвище його, чи псевдонім? — питає один старшина.

— Бачте... Він байстрюк. Мати дівчиною-сиротою принесла його з наймів з Чигирина... А як люди питали, де взяла, казала — Бог дав... Через те кажуть і прозвали його Богданом.

Виросло у злиднях в орла-парубка... Пішов на війну і вернувся відзначеним підстаршиною; а як почалась отут у нас боротьба — Богдан і почав „коники викидати“. Тай заливав же він горячого сала за шкуру москалям! Пішла слава: Отаман Богдан — Отаман Богдан!..

А воно всього війська: сам отаман, візник — теж добрий хлопець, та пара добрих коней у тачанці. На тачанці у нього кулемет „Кольт“, а до крила привязаний легкий німецький міномет.

У візника ручний кулемет „Люйс“. І ото підїзджає було в ночі під яку стацію заповнену потягами та військом, найбільш, як ото відступали большевики, а потім денікінці, і пішов „воювати“! Лівою рукою стріляє з кольта; а правою одягає на міномет міни і пускає їх; кучер з „Люйса“ строчить... Ті собі стріляти в темноту, не знаючи по кому, і підійметься такий „бій“ — як би зійшлось дві дивізії...

Звичайно — паніка...

Покидають все і тікають, хто потягом, хто пішки, а Богдан заїде на покинуту стацію і їде до найближчого села. Побудить кулеметом дядьків і посилає, щоб забрали собі майно та зброю.

Звичайно, як хоче зробити якийсь напад, де треба більше людей, то тільки передасть одному, другому і до його збіжиться півсотні добрих верхівців, — наших хлопців на це діло два рази запрошувати не треба, — але більше любить сам.

А стріляє бісова кров — аж чудно!

Як нема з ким битись, виїде з нудьги у степ і бє з кулемета заяців...

Так ото і живе „на колесах“... Рідко до своєї пустки-хати повертає.

Де ніч застала — там і ночує. Всюди пошана йому за відвагу; і нагодують, і чарку дадуть, і дівчата не цураються, а оце — женитись задумав... Та бач — „губа не дура“ — хоче, щоб ґенерали у його на весіллі гуляли...

З дальшої розмови довідуємося, що „байстрюк“ Богдан покохався з дочкою першого господаря у своїм же селі, але батько і слухати не хотів про шлюб і „випросив“ Богданових сватів з хати, заявивши, що віддасть свою одиначку тільки за поважного господаря, а не за „голодранця“, у якого одна хата та й та з побитими вікнами, і який не дбає про те, щоб щось мати. Не помогли і сльози дівчини, яка любила Богдана.

Тоді Богдан став „свататись“ трохи оригінальним способом... Проїзджаючи щодня коло хати своєї коханої — кожний раз випускав по вікнах півстрічки з кулемета. Більшість селян держала сторону Богдана. Нарешті батькові надоїло ховатись попід лавки і він згодився на шлюб.

На весілля з'їхалось багато озброєних людей з цілої округи, які навезли продуктів і горілки, щоб мав чим Богдан частувати, не з тестевого...

Весілля з сальвами, з ракетами, гулялось на цілій вулиці не один день. Такі весілля бачила Чигиринщна тільки мабуть ще при гетьманах.

Бачучи пошану населення до зятя і що навіть полковники приїхали на весілля (був здається і наш полковник Лощенко) — батько примирився і за столом цілувався вже з Богданом, виговорюючи ще за побиті шибки...

Постать Богдана — цікава і знана на Чигиринщині і я ще вернусь до неї.

Під вечір, я розхворівся зовсім. Прийшов лікар, поставив термометер — 39,2. Лікар розводить руками: чи від ноги, — чи — тиф, якого обявилось декілька випадків. В кожному разі в похід, на мороз небезпечно, а ґрупа рано виступає.

Прийшов брат зі штабу, почали радитись. Лікар пропонує відправити у Медведівку до лікарні, куда відправив вже двох тифозних. Виручає господиня:

— У монастир, до гайдамаків! Там і лікар є, і черниці доглянуть краще як, в лікарні...

Братові думка подобається:

— Звичайно... Будеш в безпечнім місці, між своїми. Ми ще у цьому районі пробудем деякий час, будеш певно мати звязок з Холодним Яром, як поправишся — прилучишся...

Рішаємо, що завтра господар відвезе мене підводою до монастиря. Пишу рапорт і в вечері брат приносить дозвіл і лист до отамана Чучупаки.

Рано забігають прощатись старшини, козаки... ґрупа виступає. Не хочеться розлучатись з людьми, з якими два роки „стремено — до стремена“ ділив бойове життя... Але — цеж не надовго... Рішаю ще день перележати у гостинних господарів.

Заживаю залишену лікарем „аспірину“, господиня частує „малинкою“ і заганяє спати на горячу піч у просо...

У вечері приходять селяни, точаться розмови про минуле і майбутнє. Мене дивує їх обзнайомленість з історичним минулим України, національна свідомість. Балакають про Центральну Раду, „яка ловила гав“, про Скоропадського, „який спаскудив звання Гетьмана“, про Коцура, „який зганьбив стару гетьманську столицю Чигирин“; про те, як, ще задовго до революції, на Чигиринщині заклалася була широка підпольна орґанізація в селах, яка ставила собі за ціль відібрати колишні козацькі землі у поміщиків і вернути незалежність Україні.

Був вибраний Гетьман — свій же розвинений селянин, який був у війську підстаршиною і села при-

пасаючи зброю готовились до повстання. Була суворо захована конспірація. Але якийсь дядько похвалився під великим секретом жінці, та, так само „під секретом", Боровицькій попаді, та попові-москалеві, той приставові, той — викликав військо і в наслідку багато селян, в тому числі і оповідаючий, — „прогулялись у Сибір, де неодин загинув".

Пригадую собі, що читав колись про „Чігірінскіє аграрніє волненія"... Чи це не характеристичне, що революціонери Дейч і Сераміфович, щоб підняти на Чигиринщині революційне повстання — користуються гаслом самостійности України, повторюють Залізняка і показують селянам „золоту грамоту від царя", в якій він дозволяє відбирати землю у панів, вибрати собі гетьмана і повернути козацькі вольності. Чи не характеристичне, що тут, на тайних радах, в ночі у лісах, селяни вибирають собі гетьмана в той час, як тоді, на більшости України, було давно забуте і нічого не казало селянському серцю слово — гетьман. Може тому, що тут, біла церква над Суботовим, в якій висіла табличка: „Тут був похований гетьман України Богдан Хмельницький" — не дозволяла його забути.

На другий день почуваю себе трохи краще і рішаю їхати до Мотриного Монастиря, але не підводою, а помалу верхи. Сідаю на коня „по дамськи", бо права нога в великому валянку не влазить в вузьке кавказьке стремено.

Проїжаю коло школи.

На фронті її напис: „Головківська вища початкова школа", а над ним гарно зроблена з каменю розкрита книжка.

На обох сторінках виписано:

„Учітеся брати мої, думайте, читайте, і чужому научайтесь — свого не цурайтесь". Коло школи, з деревляними рушницями граються „в війну" школярі.

Кричать „Слава" і „Вперед за Україну". Стримую весь час свого „Абрека", який відпочивши — просить ходу. Виїжаю за село і перед очима розлягається дійсно чарівний краєвид.

Головківка на горі.

Від неї спускається на кілька кільометрів розлога долина з трьох боків оточена горами, вкритими лісом, а з четвертого якимсь білим з темними плямами гірним хребтом, щось ніби Карпати або Кавказ в мініятюрі.

Здогадуюсь, що це пісчані Кучугури за Тясмином, про які оповідав господар. З права, в кінці долини, Медведівка. Від неї ліворуч, попід гори, іде смугою і ховається в лісі і в ярах село Мельники.

Вся місцевість дійсно нагадує Кавказ у зменшеному розмірі. Гори вкриті лісами, роблять на обрії чудові везерунки, перерізані глибокими ярами. На хвилястих полях, куди не глянь — високі кургани — могили.

Видно, що тут колись „бували діла" — було кого і ховати.

В переду на ліво видно над лісом церковну копулу.

Це — Мотрин монастир — штаб Гайдамаків.

(Далі буде)

Два роки в Українській Армії

(Спомин 17-літнього підхорунжого)

Написав: *Зенон Стефанів*, б. підхор. У. Г. А.

Продовження

15-го червня почався наступ на польському фронті. 9-та бриґада наступала на правому крилі нашого фронту.

12-го червня вийшов І. курінь з Кривенького до Чабарівки, де задержався на нічліг. Другого дня заняв курінь село Городницю. 14-го червня входимо до села Товстого, де недавно ще були польські стежі. З Товстого машеруємо в напрямі на Вікно, яке рано 15-го червня і занимаємо. Наші розвідчики донесли, що ворог укріпився на горбах перед селом Остапєм. Дві батерії 9. гарматнього полку почали острілювати ворожі позиції. Коло полудня пішли в наступ дві сотні, але ворога не зрушили з місця. Одна із наступаючих сотень (3-тя), що складалася з новобранців-Покутян, мала шість ранених і одного вбитого. По цих втратах сотня почала відступати. Вина це була комендanта сотні, який не зумів вдержати новобранців у руках тоді, коли вони збивалися під ворожим вогнем до купи і йшли в розтіч. Аж вечером, коли всі сотні пішли в наступ, вибито ворога з позиції, де лишив він кількох убитих і ранених. Чета звязку взяла теж участь в наступі на правому крилі, як продовження розстрільної І-ої сотні. Вечером увійшов цілий курінь до Остапя.

16-го червня досвіта перейшов наш курінь через Скалат, а 19-го вмашерував з іншими частинами 9-ої бриґади до Тернополя. До самого Тернополя не мали ми більшої битви, крім менших сутичок. В одній із таких сутичок був ранений четар Поклітар, Буковинець.

Населення місцевостей, занятих нашими частинами, витало овацийно своє військо. Голосилося багато добровольців до армії. Новий дух вступив у військо, хоч бракувало амуніції і не було в що одягнутися. Босі і обдерті машерували стрільці, але з новими надіями забувалося про всі браки і недостачі. В твердих кроках стрільця значилася його ціль. Якою малою дрібничкою видавався нужденний одяг, з якого визирало тіло.

З Тернополя наступає курінь вздовж Серету в напрямі Бродів. По дорозі занимає місточко Підкамінь.

23-го червня досвіта дійшов курінь до села Пеняків, недалеко Бродів. В селі ворога вже не було. На другому кінці села заряджено відпочинок, бо підїхали кухні і мали роздати вчерашню вечеру. Як тільки стрільці уставилися в ряди коло кухонь, — почали Поляки стріляти з боку, з поблизького ліса, з ліва. Зчинилася велика метушня. Всі почали в паніці тікати. На подвірю, де спочивали телєфоністи, стояли рядом скорострільні, які тільки що знято з коней.

Скорострільці, так як стояли, почали стріляти, але зараз таки перестали, бо могли вибити своїх. Ми вибігли на край села, де командант куріня, сот. Шмідт старався спинити втікачів. Коли він мене побачив, приказав мені негайно зробити з телєфоністами лінію на поблизькім горбку. Коло себе мав я не більш 12 або 13 стрільців з чети звязку. На визначену лінію ми не вспіли підійти, бо дісталися під скорострільний вогонь. Тому я наказав окопатися на середині горбка, де кінчилося жито і відстрілюватися. Поляки почали наступати. Всежтаки під нашим, хоча слабим вогнем, не посувалися вже так відважно. На право від нас дійшли вони вже дуже близько, вискакували вже з поза хат і кричали, щоби ми піддалися, острілюючи нас рівночасно криловим вогнем. Положення наше стало майже без виходу. З переду наступала сотня із скорострілом, з боку і з села, на віддалі кілька кроків, показувалися вже поодинокі польські вояки, за нами горб, через який неможливо було перейти, дістався під скорострільний вогонь, а з лівої сторони, — непроходиме багно. Тих кілька набоїв, що ми мали, то вистріляли; не лишилося нічо іншого, як перейти через багно і скритися в поблизькому лісі, куди правдоподібно відступив курінь. З правої сторони нашої розстрільної, яка доходила майже до крайньої хати, почули ми голос ст. стр. Дубини: „Хлопці, за мною!“ В той же мент він побіг в сторону найблищої хати, а за ним побігло кількох стрільців, які найблище коло нього лежали. Я не міг зрозуміти, чому він лізе вовкові в зуби, але відрухово підірвав решту розстрільної і ми добігли до села. Кількох ворожих стрільців, що були найблище, як тільки побачили, що ми біжимо в їх сторону і заскочені тим, почали городами втікати дальше. Я зрозумів аж тепер, що не було іншого виходу, як перебитися через ворога, але до такого переконання прийшов перший старший стрілець, який у воєнному ділі був більше досвідчений, як підхорунжий, який перед роком вступив до війська. Ми поодиноко перебігли краєм села, окружили горб і опинилися за ним. Дубина провадив перед собою полоненого, якого захватив по дорозі. На зустріч нам ішла 2-га сотня, яка ворога відігнала дальше, а курінь вже упорядкований, наступав дальше.

Що наступив такий інцідент, — то була це вина команданта куріня, який ігноруючи зовсім ворога, не зарядив обезпечення куріня, в часі, коли мала бути роздана пожива.

Ст. стр. Дубина за виявлену ініціятиву був іменований вістуном, а стр. Івасєчко, який тоді був легко ранений в руку, — старшим стрільцем, а четі звязку І-го куріня було уділено похвалу в приказі Бриґади.

24-го червня курінь занимає Броди, де стоїть до 27. червня, — до початку відвороту. В Бродах стояла тоді Команда Бриґади.

Як ми відступали з Бродів, то замітне було те, що разом з військом утікало дуже багато Жидів, возами а навіть пішки, з клунками на плечах. Тоді зголосився до чети звязку доброволець-Жид, Яків Ґросман, що пізніше помер на тиф на Україні.

Почався відворот. Дух у війську помітно упадав. Траплялися де-неде випадки дезерції. Амуніції зовсім не було. Курінь всежтаки, хоч і голіруч, — здержує цілий час наступаючого ворога. 2-га сотня взялася на спосіб: стрільці поробили собі з дерева клепала, такі, яких уживають по церквах в страсний тиждень і бодай в той спосіб страшила ворога. За це жартобливо називано від тоді 2. сотню „паламарями.“

Вечером, 16. липня курінь дійшов до села Вільхівчика під Гусятином, де мав бути нічліг, для куріня вже останній нічліг в Галичині. Та в ночі затрівожено курінь, бо ворог наступав на пяти.

Щойно збиралося на свитанок, як дійшли ми до гусятинського моста. Тихо, без словечка, без пісні стрілецької ступала сотня за сотнею босими ногами по тім мості на Збручі. Кожний із нас, зі стисненим з жалю серцем, оглядався в останнє на рідну землю, а як тільки перейшли останні відділи, — спалили сапери міст.

Мости спалені... Чи ще повернемо?.. Як і коли?..

VI.

В Гусятині за Збручем скупчилася велика сила обозів із ріжних тилових установ, які попереднього дня не вспіли виїхати дальше. Були то валки Окружних Команд, харчових урядів, стаційних Команд, військові пекарні, шпиталі ітп. Поміж військовими обозами бівакували також численні вози із цивільними втікачами.

Шоса на Камянець була така завалена тими обозами, що про якийнебудь поспіх в дальшій їзді не могло й бути мови.

Рано, 17. липня показалася на чабарівських горбах ворожа розстрільна, а від сторони ліска, в Гусятині на галицькім боці і кіннота. Незадовго загреміли із Чабарівки гармати, які почали острілювати обози. Настала паніка.

Обози збилися в кілька рядів на дорозі і попри дорогу, але вкінці упорядковані відділами державної жандармерії, помалу відїздили поза стрефу обстрілу.

Наш курінь заняв позиції коло кладовища і скорострільним вогнем здержав ворога, який певний, що військо наше не має амуніції, дуже відважно наступав. Що правда, то амуніції не було, але скорострільці все мали кілька запасових лент, а стрільці або зовсім не мали, а як мали, то по кілька набоїв, які наказано було дуже берегти. Крім того батерія хор. Грицькевича з 9 гарм. полку, що була уставлена за церквою, зараз за нашою лінією, вистрілила кілька картачів, так що ворожа розстрільна не важилася форсувати Збруча.

Десь коло полудня вийшов наш курінь із Гусятина, де залишилися ще два панцирні авта, які мали боронити переправи на Збручі до вечера. Пізно в ночі прийшли ми до села Летави, де призначено нічліг.

Та здається мені, що нікому не спалося тієї першої ночі за Збручем.

На дворі вже сіріло. Із стодоли, де кватирувала моя чета, понісся тужливий голос сопілки. Виходжу із хати. Ніхто в стодолі не спить. Лежать всі на соломі, а стріл. Яковець із Джурова, снятинського повіту, сидить спертий до стіни та грає немов говорить. А в мельодії тій несуться дитячі спомини цих селянських хлопців, біль, досада, що їх тепер всі відчували.

Думками всі ми в нашій Батьківщині, оттам на Підгірю, над Прутом, коло родин наших... Із Яківцевої сопілки поплив плач-скарга до матері, що син її давно вже немає на собі сорочки, а босі ноги поранилися від негоди та походів.

18. серпня вийшов наш курінь через Лянцкорунь до Смотрича, де відпочивав два дні. 25 липня, переходячи через Балин і Дунаївці, ми задержалися на довший час в селі Гуті Глібівській, в новоушицькім повіті. Тут перебули ми до 6. серпня, — до початку

В Тухолі. В горі стоїть з ліва підхор. Стефанів, автор споминів

офензиви на Київ. В Гуті перемінено австрійське озброєння на російське, тому що до австрійських крісів не було звідки взяти амуніції. Російське озброєння дістала тоді, здається мені, ціла УГА. від Наддніпрянського постачання.

В Гуті перебрав команду куріня замість сотника Шмідта пор. Давибіда, дотеперішній командант 2-ої сотні; другу сотню обняв чет. Поклітар, який після вилічення рани вернув зі шпиталю.

Перші тижні після переходу зз Збруч були тяжкі і погані. Населення відносилося до нас трохи що не ворожо, уважаючи нас за Австрійців, до того ще явно симпатизувало з большевиками.

Траплялися часто випадки большевицького агітування місцевих селян між нашими стрільцями. Це не приносило їм ніякої користи, бо часто наші стрільці побивали тих агітаторів. Був приказ, щоби з населенням обходитися якнайкраще, щоби не зражувати до себе. І справді, галицькі частини за час свойого побуту на Україні, не входили в найменший конфлікт із населенням, чим здобули собі величезну його симпатію. В перших днях переходу за Збруч, не можна було купити ані хліба, ані молока, бо люди, хоч і мали, та не хотіли продати. Перших три тижні панував у війську майже голод, а ще й до того бракувало зовсім соли.

Населенню не можна було цього всього брати за зле, бо був то тоді елемент національно майже несвідомий. Територія та переходила часто з рук до рук (маю на думці призбручанські повіти), — велися бої — большевикиж обіцюючи всякі блага, не вспіли реально показати свого режіму, тому і населення їм сприяло. Але люди в дальших повітах були вже національно свідомі, а зазнавши довше большевицької влади, відносилися дуже ворожо до большевиків, творили густо-часто на большевицьких задах диверзії, — нас Галичан дуже щиро приймали.

З большевиками стрінувся наш курінь перший раз дня 8. серпня в часі наступу І. Гал. Корпусу на Жмеринку. Разом з іншими частинами 9. Бриґади, курінь провадив цілоденний бій з большевиками за Браїлів, який тогож дня пополудні був взятий.

З Браїлова перейшов курінь ще тієї ночі до Гнівaня, де є одна з найбільших цукроварень на Україні, звідки дня 10. серпня вже з другими куренями Бриґади вмашеровує до Винниці, яку того дня рано здобула запоріжська дивізія.

У Винниці відбулася військова парада. Гол. отаман Петлюра з балькону готелю поздоровляв побідні частини. Дуже чисельно зібрані Винничани (того дня була неділя), — справді радісно і щиро витали рідне військо.

Перша ішла запоріжська кіннота, — на добрих, гарних конях, козаки в шапках з ріжнокольоровими шликами, добре одягнені. Здавалося, що то воскресли Богунові лицарі в його полковій столиці. За кіннотою ішла твердо під такт музики галицька піхота, а дальше артилєрія, панцирні авта, обози... Лунав один радісний оклик: Слава Українській Армії!! Слава Галичанам!!

Досвіта 17. серпня переправляється курінь поромами і човнами під ворожим обстрілом через ріку Бог, коло села Павлівки і починає від полудневого заходу наступ на Калинівку, дуже важну вузлову стацію.

Калинівку боронили найкращі комуністичні большевицькі відділи. На право від нашого куріня наступали інші відділи 9. Бриґади. Курінь наш заняв фронт більш-менш одного кільометра проти ворога, який сильно укріпився вздовж залізничого шляху в сторону Хмельника. Четверта сотня на правому нашому крилі дійшла була до самого тору, але не могла ворога зрушити з місця. Решта сотень наступали помалу під пекольним скорострільним вогнем. Наша

Ранені підчас офензиви Копичинці-Золочів старшини 5-тої бриґади у лазареті

артилєрія і панцирні поїзди густим вогнем непокоїли ворога. До полудня курінь мав вже кільканадцять убитих і ранених, але ворог тримався дальше.

Нечайно большевики вискочили зза тору до протинаступу на 4. сотню, що була найближче тору. Сотня, заскочена несподіваним протинаступом, почала помалу, спершу тільки поодинокі стрільці, а дальше і більшими гуртами поспішно відступати. Большевики вийшли вже на 40-50 кроків перед свою лінію. Фронт наш захитався. Ліве наше крило почало хвилюватися і відступати.

Тоді командант куріня, пор. Давибіда вивів до бою останню резерву куріня: чету саперів, чету скорострілів і мою чету звязку. Ми з окликом: „Вперід! Слава Україні!“ — почали бігти наперед. Зараз таки стрінулися ми з відступаючою четвертою сотнею, яка завернула і почала наступати разом з нами. Підчас цього нашого протинаступу, впав тяжко ранений в живіт чет. Чорнописький, курінний адютант, родом з Чернелиці, городенського повіту, який не позволив себе винести з під граду куль стрільцям, які хотіли його рятувати, кажучи: „вмираю за Україну! Мені ви нічого вже не поможете, а вашим обовязком є йти вперед!“ І справді, коли большевики почали вже тікати, — чет. Чорнописький помер. Крім того був тяжко ранений в обі ноги телєфоніст Климкович і був вбитий пострілом в голову сапер, якого назвиска я не затямив.

Друга сотня, що була на лівому крилі, вступила вже в рукопашний бій з ворогом. Нам було до ворога не більш як 200 кроків. Втім несподівано з правого боку знялася курява. То бриґадна кіннота під проводом пор. Мостюка вдарила з боку на ворога, який не сподіючися тієї атаки, — оторопів.

Праве вороже крило лишилося на полі бою. Не було для ворога пощади, а ліве вороже крило в безладдю пішло в розтіч.

Пополудні Калинівка була здобута. Ворог полишив понад сотню убитих, але й курінь наш поніс великі втрати, — 14 убитих і кількадесять ранених.

18. серпня ціла 9. Бриґада дійшла до Махнівки, а 19. серпня рано, на Спаса, вмашеровує Бриґада до Бердичева, де розміщено наш курінь на Білопільській вулиці. В Бердичеві оставили більшовики багато майна, — головно амуніції. Крім того були в Бердичеві скіряні заводи, з великими запасами скіри, якою можна було обділити цілу армію. Щоправда, нашому куріневі видано черевики, але вони були так погано шиті, що по місяцеві зовсім розлізлися.

В Бердичеві оставлено цілу 9. Бриґаду як резерву армії. Куріні по черзі держали ґарнізонову службу в місті. Наша чета звязку одержала 5 нових апаратів і 30 кільометрів нового телєфонічного дроту. Для вістуна Дубини була то правдива радість, бо дріт, якого уживала чета звязку, — був майже не до ужитку, а вістун Дубина з будівельною стежою нераз цілими ночами звязував та направляв той дріт, з якого і так була мала користь, бо ізоляція на дроті була ціла, а дріт в багатьох місцях був перерваний, ізза частого його звивання і розвивання.

В ночі на 31. серпня прийшла повна нових надій та сподівань вістка: Київ взятий! Друга коломийська Бриґада обсадила вже мости на Дніпрі!

(Докінчення буде)

Українське військо у княжі часи

Написав: *І. К.*

Продовження

5. Орґанізація війська. Зброя.

Найвищу владу над військом у війні і в мирі мав князь. Як в одному князівстві князів було більше, найвище командування належало до князя-батька або до найстаршого в роді. До князя належала орґанізація війська, утримання дружини, ставлення й удержання укріплень, приготовлення оборони; князь своєю владою починав війну, укладав союзи, приймав згоду. На всі ці справи деякий вплив мала боярська рада або дума, що засідала при боці князя; з нею князь радив »про устрій землі, про устав землі, про війну«; але це був орґан тільки дорадний, князь не був обовязаний іти за порадою бояр, сам мав рішаючий голос. Деколи до значіння приходило теж віче, рада представників всеї землі; віче могло прийняти жадання князя або їх відкинути. Так 1149 р. Ізяслав в часі війни з Юрієм питав київську громаду: »Заявіть нам, чи можете за нас битися?« Кияни вимовилися від участи у війні й порадили князеві уступити на якийсь час з Києва. — Підчас походу функції воєнної ради сповняли бояри або старша дружина при співучасти військових старшин.

Свою воєнну владу князь сповняв сам або передавав її молодшим або залежним від себе князям і боярам. В правилі воєнну владу міг сповняти тільки князь: »боярина не всі слухають«. Тому у воєнний похід нераз їхав навіть малолітній князь, а фактичний полководець видавав прикази в його імени.

Підчас війни полководців звали воєводами. Це не постійний уряд, а тільки титул старшини, що проводить військом. Воєводами можуть бути вищі урядники земські, як тисяцькі, або надворні княжі урядники, як печатник, дворецький, врешті і звичайні бояри без урядів Воєводство тривало звичайно короткий час, підчас воєного походу.

В часі мира воєнну владу мають адміністративні урядники іменовані князем. Городами заряджують посадники; до них належала будова і обнова укріплень; помічні функції при них мають городники. В більших округах, або тисячах мають тисяцькі. З військових справ до них належало мабуть формування народнього ополчення, воїв. Під їх проводом були сотські, начальники адміністративних сотень і десятські, мабуть урядники по городах; по селах знов були старости.

Удержання війська ішло з ріжних жерел. В найдавніших часах князь вів дружину на полюддя, — реквізиції із підбитих »племен«. Як настане місяць листопад, оповідає Константин Порфирородний, »їхні князі виходять з усею Русю з Києва і йдуть на полюддя цебто в округи Словен, Деревлян, Дреговичів, Кривичів, Сербів і інших Словян, що є підвладні Русам і перебувши

там цілу зиму, в місяци квітні, як розстане лід на Дніпрі ріці, приходять у Київ«. Пізніше ці реквізиції перемінено на дань під тим самим іменням.

Але підчас війни появляється обовязок сільського населення приймати військо на покорм; це знаємо особливо про чужі війська, як Поляків і Угрів: »Ізяслав післав Угрів на покорм в Устилуг«. (1151 р.)

Володимир, як було згадано, призначив на військові цілі судові доходи, звані вирами: »війни багато, — вира хай буде на зброю і на коні«. Може були і інші оплати, призначені на військо.

Дружина й оружники удержувалися із маєтностей, які давали їм князі з обовязком військової служби. Наємні частини діставали плату грішми і зброєю і з часів Ярослава знаємо теж, що й народні вої діставали плату грішми.

На потреби війська князь мав магазини зброї, табуни коней і ін. Підчас нападу Половців 1068 р. народнє віче посилає до князя: »дай, княже, зброю і коні, будемо битися з ними«.

В часі походу харчі для війська добувають зажитники, що йдуть в зажиття.

При війську мали заняття всякі ремісники, як лучники і тульники, що робили луки і тули до стріл, сідельники, щитники і ін.

Зброя зветься загально оружжє. Зачіпною зброєю є передусім списи ріжних родів: сулиця, короткий спис до кидання здалека; рогтиця, також коротка, носилося її за поясом; рогатина, з гаком до тягнення; такий самий мабуть оскіп; звичайне копіє, з залізним кінцем на деревлянім дручку, що звався оскепище. Меч вживано все варяжський, довгий приблизно на метер, широкий, обосічний, з масивною ручкою прикрашеною нераз орнаментом. Шабля була дещо довша від меча, закривлена, гостра з одного боку; топір, топірець і ніж доповнюють цю зброю.

Лук з тетивою, на яку накладають стріли, що переховуються у тулі; тул буває бобровий. За Данила згадується якийсь інший рід лука, рожанець. Пращею метали каміння.

Охоронна зброя: броня (у війську Данила люди були в ярикax, якихсь бронях на зразок Татар) клалася деколи під убрання; у заповіті Володимира Васильковича згадуються »броні дощаті«; шолом був деколи прикрашений малюнками: на шоломі Ізяслава »був написаний святий мученик Панталеймон золотий«; прилбиця — інший рід шолома, чи його частина? — згадуються прилбиці вовчі і борсукові; щит служив для заслони тіла.

Зі збруї на коні є сідло — »коване сідло«, у Данила сідло з золота паленого; в якому згадується лук сідельний; поводи, стремена. Коні Данила були в личинах і кобрах скіряних.

При облозі городів згадують важкі машини або сосуди ратні: таран, порак, праща. Вони вживалися до метання каміння і до розбивання мурів.

Під 1184 р. читаємо, що у Половців добуто тугі »луки самострільні, ледви 50 мужів могло напрягти«. 1231 р. »був лютий бій у Чернигові, що і таран на нього поставили, кидали каменем на півтора перестріла, камінь такий, що могли чотири сильні мужі підняти.

6. Приготовлення до бою.

Перед боєм відбувалося уставлення і перегляд війська, — це звалося ізрядити, ізполчити, пристроїти військо.

Бойова формація складалася із передніх частин, званих сторожею, і головного війська або полку.

Сторожа виправлялася вперед перед головними силами. Вона мала завдання слідити за рухами ворога і добувати язики, бранців, від яких можна було дістати потрібні відомости. Провідників, що вели військо у незнайомій землі, називано вожами. Свої відомости сторожі пересилали до командування. При стрічі з меншими відділами ворога сторожі зводили бій. Як ворог наступав більшими силами, сторожі верталися до головного війська і тут діставали нові завдання.

Головне військо, полк, поділялося перед боєм на середину або чоло і два крила, праве і ліве. В цей загальний бойовий порядок уставлялися ріжні роди зброї: дружина й ополчення, тяжкозбройні і легкозбройні, піхота і кіннота. Знаємо в ріжних часах ріжні комбінації порядкування війська.

I) В битві під Листвином 1024 р. Мстислав ставить »в чоло« Сіверян цебто вої (ополчення), а дружину дає на крила; порядок був отже такий:

дружина	вої	дружина

II) В битві під Київом 1036 р. Ярослав поставив Варягів, цебто дружину, по середині, по правій стороні Киян, по лівій Новгородців, — значить вої; це дає такий лад:

вої	дружина	вої

В обох цих битвах була сама піхота.

III) В поході на Половців 1093 р. як передні частини є стрільці, як головне військо князі — Ростислав по середині, Святослав по правій стороні, Володимир по лівій; в кожнім полку була мабуть і дружина і вої.

1)

стрільці

2)

друж. і вої	друж. і вої	друж. і вої

IV) В битві над Трубежом 1149 р. по обох сторонах як передні сторожі є стрільці, за ними полки; стрільці Ізяслава це Чорні Клобуки і молодь, Юрієві стрільці — »дикі« Половці; в самих полках є і дружина і ополчення (Кияни, Поршани), — але як ці частини були розставлені, не знаємо. — В битві над Рутом 1151 р. сили обох сторін були такі самі.

V) В славному поході Ігоря на Половців 1185 р. військо ішло в такому порядку: на переді полки, — молодий Володимир Ігоревич (мабуть з українською молоддю), Половці — Ковці під проводом Ольстина, і »стрільці, що були виведені від всіх князів«; за ними як головна сила три полки князів, — по середині Ігор, на право Всеволод, на ліво Святослав, в цих полках була і дружина і »чорні люде«. Все те була кіннота, але селяни мали гірші коні. Схематичний образ був мабуть такий:

стрільці	молодь	Половці
друж. і вої	друж. і вої	друж. і вої

VI) В поході Данила проти Ятвягів 1251 р. по середині іде піхота в повних зброях, зі щитами і копіями, цебто оружники, по боках стрільці з луками в руках:

стрільці	оружники	стрільці

VII) В іншому поході 1256 р. стрільці ідуть попереду і по боках, по середині Данило з малим відділом »оружних отроків«, за ним дворський з іншим полком, здається в такому порядку:

Ці р жнородні способи порядкування війська можна звести до оцих головних типів:

А) Чоло і оба крила є зложені з однородних частин: нпр. всюди є дружина і вої (III, V). Треба думати, що тоді кожне крило було рівно сильне як чоло.

Б) Чоло є сильніше, крила слабші: в чолі стоїть дружина, на крилах вої (II); в чолі дружники, на крилах стрільці (VI, VII).

В) Виїмково крила є сильніші як чоло: дружина стоїть на крилах, вої в чолі (I).

Як оглянемо склад окремих частей фронту, бачимо такі комбінації:

а) До бою іде сама тільки дружина; так було нпр. в поході 1093 р., де Святослав мав самих тільки отроків.

б) Дружина і вої стоять поруч себе як окремі частини (I, II).

в) Дружина і вої є в мішаних частинах, злучені разом; при них окремі частини стрільців (III, IV).

г) Поруч себе знаходяться як окремі частини оружники і стрільці (VI, VII).

Дуже важко дати ближчі пояснення про склад і вигляд поодиноких частин.

Тактична одиниця означається многозначною назвою п о л к (цеїж назви вживається, як було сказано, на означення всього війська). Які великі були полки? На це маємо тільки одну вказівку, що відноситься більше до Половців як до нашого війська. Під 1097 р. читаємо в літописі: »Боняк (половецький хан) ізполчив вої свої, і було Давидових воїв 100, а у самого (Боняка) 300; і розділив їх на три полки і пішов на Угрів«. Полк отже має 100 людей. Але чи полки все були в такій силі, не можна сказати нічого певного. На які частини ділився полк? В тій самій битві Боняк дальше »поділився на дві части, по 50 на стороні«. Угорське військо там же поділяється на з а с т у п и; чи ця назва вживається і в нашім війську і чи це частини однозначні з полком, чи менчі, не знаємо. Назви тисяцьких, сотських і десятських вказувалиб на інший поділ — але вони відносяться мабуть не до старшин військових частин, а до начальників території, з котрих рекрутувалися відділи ополчення.

Полки здебільша мають однородний склад, як вказують назви — дружина, оружники, стрільці. Але тяжко відгадати, як виглядали такі частини, в яких разом була і дружина і ополчення: чи ополченці мали таку саму зброю як дружина і сповняли ті самі завдання, чи мали лекшу зброю і служили тільки як другорядна поміч для дружини.

Місце до бою по давньому звичаю вибирано на рівному полі, оболонні, щоби зручно розвинути сили. Як військо мало на меті тільки оборонну акцію, ставлено його над рікою, — це звалося з а с т а в и т и с я р і к о ю. Недалеко стояв обоз, з нього виходили війська озброєні.

Війська стояли напроти себе нераз пару днів, чекаючи ініціятиви противника. Тоді між обома військами, м і ж п о л к а м и появлялися тільки одиниці, що окликами і шуткуванням старалися вивезти ворога з рівноваги; або там г о н и л и с я частини легкої кінноти.

Гасло до бою давали труби, деколи й бубни. Рівночасно з цим с т а в и л и хоругви і п і д і й м а л и їх в гору; це звалося також н а п н я т и або в о з в о л о ч и т и с т я г. Підняти стяг це була ознака самопевности; літопись 1149 р. каже про князів: »не знали думки брата свойого Андрія, що він хоче ударити на пішціа, бо і стяг його бачили не возволочений, — бо він не був величавий на воєнний чин«. При стязі був хорунжий, с т я г о в н и к і здається малий відділ, що пильнував стяга.

Кожний полк мав свою хоругву, мабуть також свої труби і бубни. У війську Юрія у Липицькій битві 1216 р. було 13 стягів і 60 труб та бубнів, у війську Ярослава тодіж 17 стягів і 40 труб та бубнів.

Князь, що мав провід у бою, видавав прикази, як і коли мають рушити ріжні частини. Іти в першу чергу на ворога, вважалося особливою честю, мабуть тому, що перший удар був нераз рішаючий. Між поодинокими частинами приходило часом до спорів, хто має дістати це першенство. Так 1183 р. »Володимир Глібович післав до Ігоря, просив у нього їздити на переді своїм полком, бо князі руські (київські?) далеко напереді їздили в руській землі; Ігор не дав йому цього; Володимир же розгнівався і вернувся«. Знов 1187 р. Володимир »випросився у Святополка і у Рюрика їздити на переді з Чорними Клобуками; Святославу було не любо пустити Володимира наперед перед своїми синами, але Рюрик і всі інші погодилися«. — Щоби не допустити до непорозумінь в останню хвилину, князь об'їздить полки і кожний зокрема у к р і п л я є н а б і й. Так нпр. 1231 р. Данило відзивається до своїх отроків: »Чи хочете бути вірні мені, щоби я міг іти на моїх ворогів?«; вони крикнули: »Вірні ми Богу і тобі нашому господинови, іди з божою поміччю!« Молодші князі приїздять до старшого князя і дають запевнення своєї вірности: »Батьку, хочемо голови свої зложити за тебе, а і честь свою оборонити«.

Був старий звичай, що битву починав князь сам, перший, символічним ударом копія. Вже під 946 р. читаємо про битву з Деревлянами: »зійшлися оба війська до бою і Святослав сунув копієм на Деревлян, і копіє полетіло між ухами коня і ударило в ноги коневи, — бо він був дитиною. І сказав Свинелд і Асмолд: князь вже почав, потягніть, дружино, по князеві«. В 1149 р. оповідається про князя Андрія: »виїхав перше всіх на противника, і дружина його за ним їхала, і зломив Андрій копіє в противнику своїм«.

Приказ до наступу давав князь згаданим вище висловом: »п о т я г н і т ь, дружино«, »п о т я г н і м о мужно, браття і дружино«.

(Докінчення буде)

Історія 8. галицької бриґади
(давнішої „Ґрупи Рудки“ або „Ґрупи Гофмана“)

Написав: *Др. Іван Карпинець*

(Продовження)

г.) Пляни й акція Поляків в 2. декаді листопада й наслідки цьої акції для Рудеччини.*)

Починаючи від 19., зглядно від 20. листопада (1918. р.), життя рудецького відділу, „Укр. Повіт. Військової Ради“, як і цілої Рудеччини стало ускладнюватися під натиском воєнних операцій Поляків. Для рішаючих українських чинників в Рудеччині надходили хвилі, в яких мусіли вони проявити ще більше активности, рішучости й підприємчивости, бо тут вже входили в гру воєнні операції, які безпосередно загрожували повітови. Та заки зачнемо займатися подіями в Рудеччині, мусимо перше приглянутися ходови подій у Поляків, а передусім: як, в якім напрямі і якими засобами розвивалася їх воєнна акція в цьому часі, бо тільки в цей спосіб будемо могли оцінити й рішення українських чинників в Рудеччині.

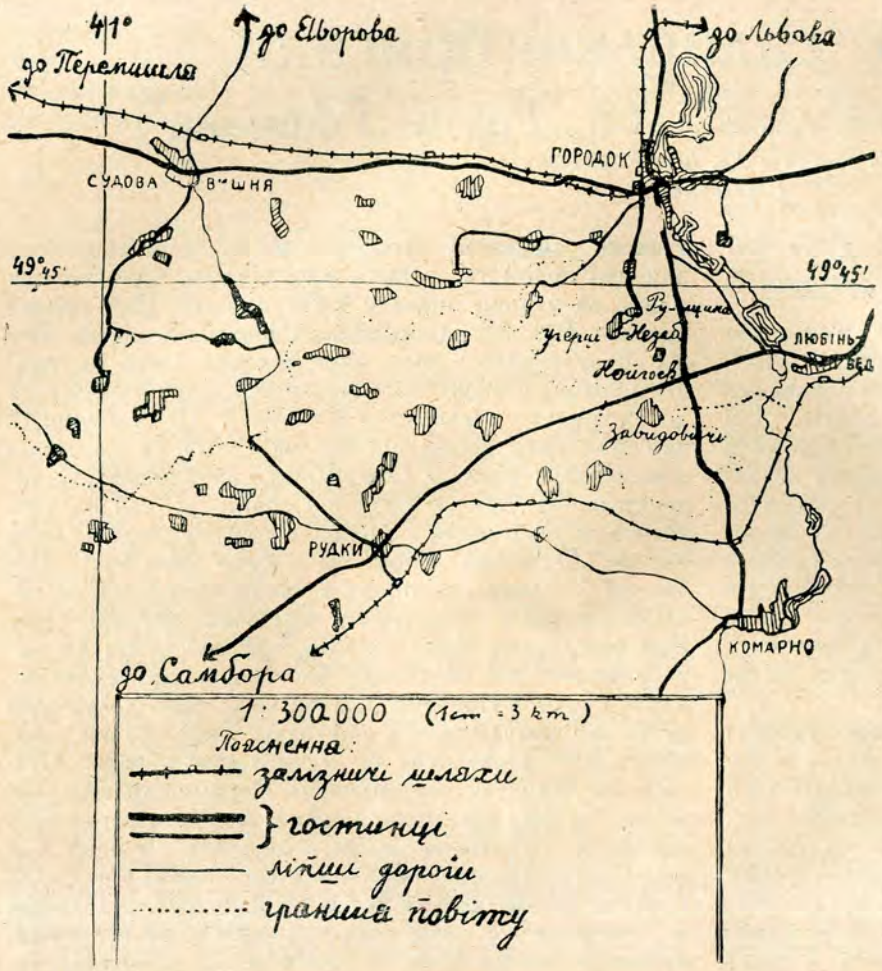
В днях 11. і 12. листопада заняв майор Стахевич Перемишль; це сталося, як ми вже згадували в попередному числі, на виразний приказ командуючого західною Галичиною ґен. Рої, який в цей спосіб здобув собі випадову браму на Львів. Він задумував прийти на поміч Львовови та за одним замахом зліквідувати Українську Армію у Львові. По опануванню Перемишля хотів тут Роя зорґанізувати дві ґрупи, з яких одна здовж залізничої лінії Перемишль-Львів, а друга здовж залізничої лінії Перемишль-Хирів-Самбір-Рудки Львів мала посунутися в напрямі Львова. Саме в цьому часі повернув з Маґдебурґа до Польщі Пілсудський та став начальним вождом. Зараз на другий день по своїм повороті (12. XI.) видав він ґен. Рої приказ (оп. ч. 2), яким наказував йому перервати операції на Спиші та зменшити сили ґарнізону в Новім Торзі, а заощаджені сили приказав використати не тільки до зміцнення залог в Тешинськім Шлеську, але й до зміцнення східногалицької експедиції. В чотири дні пізніше видав Пілсудський новий приказ (Ч. ґен. штабу 478 з 16. XI. 1918.), яким звільнив Рою з команди в Кракові (до неї належав військовий заряд над західною Галичиною, Шлеськом і сумежними територіями разом з копальнями), а віддав йому безпосередну команду над ґрупою, яка була призначена до відсічи на Львів. В склад цеї ґрупи мали, на основі цього приказу, входити такі частини: 4. полк піхоти, 5. полк піхоти (давні легіонові), 8. полк піхоти, 57. полк піхоти, 2. полк уланів (давні Л П.) і три тяжкі батерії, формовані в Кракові. Команда в Кракові мала ці відділи перетранспортувати залізницею як найскоріше до Перемишля та доставити поживи, муніції, летунів і евентуально панцирний потяг, утворити матеріяльну базу для цієї ґрупи та творити нові відділи. Сам Роя мав ждати на дальші прикази в Перемишлі. Цей приказ одержав Роя 18. листопада. Рівночасно дістав Роя від Пілсудського і лист, який подавав блищі інструкції політично-військового характеру, що відносилися до українсько-польського конфлікту. Ці інструкції є для нас дуже цікаві, а тому наведемо їх частинно в дослівнім перекладі. Отже Пілсудський писав: „Сконцентрування більшої сили в Перемишлі має на меті натиск на положення у Львові і приготування до його обсади. Одержані відомости є дуже суперечні. Політичні погляди на справу є також суперечні, а наслідком цього є невиразність політичної інструкції, яку Вам можу дати. Вона звучить, що ми цілком не пересуджуємо, як остаточно уложиться розмежування поміж Русию а Польщею, однак не можемо допустити, щоби нас викурювали й рабували. Якщо Ваше положення Вам дозволить, то мусите самі рішати. Старайтеся посунути забезпечення Перемишля можливо далеко на Схід так, щоби лучба зі Львовом могла бути вдержана. Не знаючи добре положення, не можу Вам дати докладних приказів — задачею-ж є: а) Натиск на Русинів і стан їх духа через сконцентрування військ в Перемишлі. б.) старання про забезпеку а принайменше улегчення лучби зі Львовом. ц.) у випадку, якщо це можливе, посунення на Схід, блище під Львів...“

Крім цього наведеного вище приказу інструкції та для ґен. Рої, видав ще Пілсудський приказ підполковникови Токаржевському, який перебував в Перемишлі і орґанізував військовий округ, щоби зробив все можливе для найскорішої допомоги обороні Львова. Цей устний приказ передав Токаржевському здається летун Стец, який 13. або 14. листопада прилетів до Перемишля.

Так отже польський начальний вождь приказав продовжувати дальше розпочату ґен. Роєю акцію в цілі опанування Львова а там дальше мало показатися, що з цього вийде. Ця воєнна акція йшла по лінії бажань всіх Поляків; вони всі, від скрайно правих починаючи, а на скрайно лівих кінчаючи, як це виразно зазначує Роя в своїй книжці п. з. „Legendy i fakty“, хотіли переняти владу на всіх землях давної Польщі, а тим самим і в Східній Галичині, тільки на користь польської державної рації (стор. 119). А коли владу в Галичині переняли Українці, то вже відразу можна було предвидіти, що без війни не обійдеться. Ця війна не була тільки наслідком починів польської народної демократії, яка все ставилася ворожо до всього, що українське. „Відповідальність за ці події 18. р.“ — пише дослівно Роя в згаданій книжці — — „поносить передусім правляча тоді наша (це-б-то польська) лівиця з тодішним премієром Морачевським на чолі і при владі. Ці поступові чинники могли в цьому часі цій польсько-українській війні запобігти, але цього не зроблено. Не Скарбек, Ґломбіньскі ані Розвадовскі, але ми „лівиця“ тоді рішали. Народова демократія „аґітувала“, підбурювала (podniecała) проти надмірних домагань (przeciw zbytnim uroszczeniom) Українців, але ми, польська лівиця цю війну непо-

*) На основі слідуючих творів: а) Bolesław Roja: „Legendy i fakty“; б.) Stanisław Rutkowski: „Odsiecz Lwowa w listopadzie 1918 r.“ (книжка видана у Львові в 1926 р., стор 32); в) Олекса Кузьма: „Листопадові дні 1918. р.“

Справлення ошибки: В попередному числі в підзаголовку має бути: в.) Повстання Української Повітової Військової Ради в Рудках (9. XI. 1918) та її діяльність до 19. XI. 1918. — Рівнож напис під знимкою Др-а Околота є ошибочний; має бути: Пор. др. Іван Околот, голова „Української Повітової Військової Ради в Рудках“.

Орієнтаційний шкіц Рудеччини.

трібно з хвилею заіснування Польщі толєрували й провадили" (стор. 161). Так говорить про цю війну один з її ініціяторів, та цими словами змалює він вірно тодішню дійсність. Наведені вище прикази й інструкції польського начального вождя, які фактично започаткували війну Польщі з Україною, ішли по лінії стремлінь всіх Поляків.

Але ця війна Польщі з Україною (точніше з Західно-Українською Народньою Республікою) не була спочатку для неї легка. Вже сама орґанізація операційних ґруп на Львів стрічала великі перешкоди, бо був брак людей. Згадані в приказі Пілсудського частини не представляли чисельно більшої сили. Тому ризико виправи на Львів було дуже велике, про що згадує сам Роя у відповіді до Пілсудського з 18 листопада 1918. Пише він дослівно так: „На Львів іду з окрушинами, бо 4. полк піхоти лєґіон. може мені дати 120 людей, 8. полк піхоти (давна 13), крім команданта і старшин не має навіть достаточної скількости людей для конечної обсади варт, 57. полк піхоти Тарнів розплився. 5. полк піхоти леґ., який незначними силами заняв Перемишль, завдяки жадній майже обороні, є перемучений, а по обсадженню найконечніших варт в Перемишлі дасть около 300 крісів, 2. полк уланів може дати неповно узброєних 26 їздців. В Кракові, Галичині і Шлеську команди й повітові відділи зачали щойно кристалізуватися... До Перемишля іду по думці Вашого приказу нині, буду старатися настрашити, щоби корисні умови при завішенню зброї одержати. Одна моя ґрупа під командою ґен. Біяка... з 5. п. п. й іншими окрушинами посуває́ться вже здовж залізничої лінії Перемишль-Мостиска-Львів" (Роя, як сам зазначує, був переконаний, що вже часть ґрупи вирушила; однак це ще не сталося. „Друга ґрупа 4. п. п. і дрібні відділи около 300 людей на Самбір-Рудки-Львів" (Це також мильне). „Gdyby jednak Rusini mądrzy byli, to skórę by nam gruntownie wyłoili. По думці звітів моїх розвідчиків... ані стільки трупів ані вішання, як це розголошується, з боку Українців нема. Однак переконаюся на місці. Не вірю, Команданте, щоби Вільзон і будучі уряди, оскільки будуть чесними (uczciwe), позволили нам хоч одно українське село (wieś ruską) задержати на стало..." (стор. 142).

Так представлялася ситуація по польськім боці на основі звіту самого командуючого операціями на Львів. Як бачимо — то він її рожево собі не представляв. Та мимо цього видав він ще з Кракова 18. листопада вечером наказ ґен. Біякові в Перемишлі, що відносився до орґанізації обох ґруп та до започаткування ними операцій. І так ґрупа на лінії Перемишль-Львів повинна вже була посуватися на схід, а полуднева ґрупа повинна розпочати похід на 20. листопада. Східна ґрупа мала заняти Підзамче, а полуднева ґрупа шляхом Перемишль-Хирів-Самбір-Рудки посунутися під Львів та відтяти його від полудня. Сам Роя на основі цього свого приказу, мав вже бути 19. листопада в Перемишлі і сюди обі ґрупи, починаючи від 4. год. попол., мали посилати йому звіти.

Та хоч командант цілої східногалицької акції наказав так, як це ми щойно згадали, то однак події склалися дещо інакше. Орґанізацією відсічи для Львова занимався на місци в Перемишлі підполк. Токаржевський, який одержав згаданий устний наказ Пілсудського. Токаржевський навязав скоро контакт з польськими відділами у Львові, хоч ще ціла полоса поміж Перемишлем і Львовом була в українських руках, та приготовлявся до акції на Львів. Вже 16. листопада, як це подає Rutkowski в книжці п. з. „Odsiecz Lwowa w listop. 1918 г." — повідомив він польську команду у Львові, що має до диспозиції 1 курінь (500 людей), батерію з 4 полевих гармат, чету кавалєрії з 38 людей, панцирний поїзд, два ваґони муніції, кріси для залоги Львова й 1 ваґон ручних ґранат. Відїзд цеї ґрупи з Перимишля до Львова був призначений на 18. листопада, 6. година вечером. Від польської львівської команди дістав він такі інформації, що в околиці Городка є „bandy chłopskie, wsparte niewielką ilością żołnierza", що Городок є укріплений фронтом на захід, та що поміж Городком і Яновом є військово зорґанізовані села: Рокитно(?) й Лозина (стор. 14).

Та в міжчасі сили Токаржевського зросли. Час відїзду пересунув він на 19. листопада 5. година рано. Ціла експедиція складалася з 1 панцирного й 5 транспортових потягів, в яких поміщувалися: 1 курінь 5. полку піх., сотня 4. полку піх., 2 чети 10. полку піх., 1 чета 8. полку, чета саперів, дивізіон артилєрії, 2 чети кавалєрії і старшинська лєґія. Ра-

зом було: 140 старшин, 1228 людей, 507 коней, 18 гармат, 19 скорострілів і 79 возів. Як бачимо, була це, беручи на увагу тодішні часи, значна сила, так з огляду на чисельність, як ще більше з огляду на технічне виекві́пування й великий відсоток старшин. Ця кольона посувалася довший час без перешкод по залізничім шляху Перемишль-Львів; на слабий опір натрафила тільки коло Судової Вишні, де Українці в силі одної сотні піхоти й одної чети кавалєрії, як це подає Rutkowski у згаданій вже книжці, зробили наступ на транспорти, здержані для направи знищеного мосту. Та протинаступом одної сотні 5. п. п. Українців відкинено й транспорти рушили дальше; 20. листопада о 3. год. по пол. приїхали спокійно до Львова. На цілім шляху Перемишль-Львів було знищених тільки два містки й 300 метрів тору, а тому з направою пішло їм скоро.

Городок не ставив найменшого опору. Rutkowski пише, що Українці уступили з цього міста на дві години перед приїздом Поляків. Та це, як зараз на другий день в Рудках оповідали, мала бути панічна втеча. Городецький ґарнізон, що мав числити около 600 людей (поміж ними 106 вояків, змобілізованих в Рудеччині) — розбігся без одного стрілу. Чому це приписати — не знаємо. Може командант, старшини й вояки налякалися окруження, бо ще 18. листоп. заатакувала Городок зі сходу польська кавалєрія зі Львова, а 20. листопада оперував в напрямі на Городок львівський польський панцирний поїзд, але випав зі шин. Отже львівська польська команда, використовуючи завішення зброї у Львові, робила пляново наступ на Городок, щоби цею демостранцією підірвати духа тамошнього ґарнізону; і це їй вдалося.

Тут треба завважити, що здається жадна українська команда на території, що прилягає до залізничого шляху Львів-Перемишль, а тим менше рудецька — не знала передтим, що Поляки творять ґрупу, яка має відважитися піти на відсіч Львовови. Коли-ж знову ця ґрупа вирушила в дорогу, то жадна не зацікавилася її рухами і не тільки не повідомляла про ці рухи сусідні команди, але навіть жадна з них не повідомила про це Українську Начальну Команду у Львові; це мало погубні наслідки для перебігу операцій у Львові й закінчилося програною Українців. Бо Укр. Нач. Команда аж до хвилини ґенерального польського наступу не знала про те, що Поляки дістали підмогу. Вправді Начальна Команда, довідавшися в половині листопада про упадок Перемишля, передбачувала, що зі заходу грозить найбільша небезпека, а тому, як подає Кузьма в книжці п. з. „Листопадові дні 1918. р.“, вислала наказ окружній команді в Стрию, щоби вона вислала одну батерію з обслугою та сильною ескортою до Городка (стор. 356), але це не зарадило лихови. Цей наказ був уже спізнений, не знати, чи його виконали, а навіть якби й виконали, то здається одна батерія не була-б здержала польської експедиції. Але повідомлення про рухи цеї експедиції могли уратувати Українську Армію у Львові від катастрофи.

Загальна ситуація, яка витворилася наслідком руху польської експедиції з Перемишля, була така: 1) Ціла залізнича лінія Львів-Перемишль з найближчою околицею та з такими більшими осередками як Мостиска, Судова Вишня і Городок найшлася в польських руках; 2) території на північ і полудне від цього шляху найшлися нагло без забезпечення; деякі команданти цих територій здається навіть не знали про заіснування такої грізної ситуації, а як і знали, то певно не орієнтувалися щодо рухів Поляків і щастям для них було, що Поляки не розпоряджали тоді більшими силами; 3) значна допомога львівським Полякам причинилася до того, що столиця краю опинилася 23 листопада в польських руках; 4) польські відділи у Львові, маючи злуку зі своєю базою в західній Галичині, могли успішно боронитися, а навіть провадити зачіпні операції.

Для Рудеччини рух польської експедиції мав прикрі наслідки. 19. і 20. листопада перемінилася вона з території, що мала тільки давати континґенти вояків та достарчати поживи — в прифронтову територію, на яку могли кожної хвилини увійти Поляки, чи то з Судової Вишні, чи з Городка, бо самі Рудки віддалені від цих обох міст ледви яких 20 км. (дорогами), а віддаленя сіл північної частини повіту від зал. шляху поміж Судовою Вишнею а Городком виносить ледви від 5 до 10 км. Згодом ця північна полоса повіту перемінилася в терен воєнних операцій, які тут відбувалися на протязі кількох місяців. Небезпеку в Рудеччині побільшувала ця обставина, що крім відділу з 80 стрільців з кількома старшинами, озброєного тільки звичайними крісами але без достаточної скількости муніції, не було жадних інших частин. А до цього треба додати, що цей відділ не був боєздатний, не був ще навіть, як зараз побачимо, як слід здисциплінований, та не мав контакту з ніякими українськими відділами в сусідніх околицях і не діставав ні звідки жадних наказів. І де-ж би він міг був ставити опір Полякам, які-б навіть в малій скількости захотіли ввійти в Рудеччину! А що тоді, на початку третьої декади листопада, українська влада вдержалася в повіті, то це, як побачимо, належить завдячувати двом обставинам: 1) що жаден відділ з польської експедиції не намагався ввійти в Рудеччину, і 2) що кількох рудецьких старшин з пор. Околотом на чолі зуміли опанувати паніку, яка повстала в Рудках 20. листопада та запобігли збройному виступови місцевих Поляків. Про це саме будемо говорити.

д) Паніка в Рудках 20. листопада (1918. р.) та її наслідки*)

Дня 20. листопада (це була середа) стали вертати мобілізовані стрільці з Рудеччини разом з іншими втікачами з Городка до своїх домів та тривожними вістками про великі сили Поляків ширили паніку в повіті, яка вкоротці захопила й Рудки. Люди думали, що Поляки по заняттю Судової Вишні і Городка цілком певно підуть і на Рудки, а ту нема відповідних сил до оборони. До рудецької команди повернули всі три старшини, що провадили змобілізованих до Городка, та вони не могли дати ніяких докладніших інформацій про сили й пляни Поляків, а тому паніка поширювалася щораз більше й захопила рудецький відділ, з якого майже все стрілецтво втікло до своїх домів. Лишилися тільки всі старшини, кількох охотників-ґімназистів та кількох інших стрільців, разом може трохи більше як 20 людей. — Причини, що стрільці з рудецького відділу так скоро

*) На основі: а) устних інформацій П. П. Др. Околота Івана, інж. Йовика Григорія, др Марітчака Олександра і Верхоли Омеляна; б) власних спостережень автора; з рукопису історії 8. бриґади о. др. Петра Вергуна, б. хорунжого 8. бриґади; цей рукопис передав авторови о. Петро Голинський; г) брошури: M. W.: »Rudki pod okupacją ruską«.

розбіглися, треба шукати ще в цій обставині, що саме тоді не було в Рудках пор. Околота, фактичного команданта повіту, бо він на яких кілька годин перед приходом цих вісток подався був, здається в родинних справах, до села Хишевич (в Рудеччині).

Пор. Околот, довідавшися в Хишевичах про випадки, вернув зараз до Рудок, та своїми доцільними наказами старався опанувати ситуацію, що йому над вечір удалося. Він поділив всіх, що остались, на три ґрупи (в кожній по 6-7 людей) та наказав їм поробити застави на дорогах за Рудками, що провадили в три сторони, а саме в напрямі на Городок, на Судову Вишню і на Самбір. Командантом застави в напрямі на Судову Вишню був чет. Швець; ця застава примістилася в найдальше висуненій хаті при дорозі до Вистович. Командантом застави в напрямі на Самбір був здається пор. Білик. Ця застава мала берегти й майна рудецького відділу, а саме: кріси, трохи муніції, шкіри й харчів на двох чи трьох возах, та кілька коров. У випадку, якби Поляки зближалися до Рудок, мала ця застава з цим майном податися до Самбора. Сам пор. Околот і здається підхор. Котецький та може й з один стрілець залишилися в рільничій школі, робили стежі по місті, та тримали звязок з заставами. Це зарядження пор. Околота було доцільне й передбачувало всі можливости: 1. Застави хоронили Рудки від несподіваного нападу Поляків із Судової Вишні чи Городка, бо кожна могла вистрілом чи післанцем повідомити команду й другі застави про небезпеку; 2) на випадок такого наступу все було приготоване до відступу на Самбір (ставити опору не було чим); 3). хоронило перед спробою місцевих Поляків розброїти команду і відділ, бо ґрупка з рільничої школи постійно звертала увагу на всі підозрілі рухи в місті і кожної хвилини могла зааларм увати застави, які з трьох сторін охоплювали місто та через те й легко могли зліквідувати виступ. Але ніч минула спокійно, бо Поляки зі зовні (з Судової Вишні, чи Городка) не думали наступати на Рудки, а місцеві, зорєнтувавшися в ситуації, не відважилися на жаден крок. Слідуючий день приніс вже цілковите успокоєння.

Паніка 20. листопада не минула без користи для рудецького відділу. Команда зрозуміла, що Рудеччина находиться вже в обсягу воєнної акції, а тому рудецький відділ, щоби міг удержатися, мусить мати контакт і сталу лучбу з іншими українськими командами, від яких можна дістати відомости та поміч в людях і передусім в воєннім знаряддю. Тому вже рано 21. листопада наказала вона запровадити постійну телєфонічну злуку з самбірською командою. Це виконано скоро, бо телєфонічна лінія здовж залізничого шляху Львів-Самбір, як також з рудецької стації до міста, не була ушкоджена; йшло тільки про догідне приміщення телєф. апарату, який наказала команда забрати здається з уряду відбудови, та заложити невеликий кусник лінії. Команда постановила примістити цей апарат в Народнім Домі, який находиться в середині міста, а його обслугу переняла на себе урядничка аґенції „Дністра", п. Левицька. Від команди, що дальше приміщувалася в рільничій школі поза містом, було до Народного Дому якого чверть кільометра. Які мотиви рішали, щоби помістити апарат не в команді, а тільки в Народнім Домі, не знати; в кожнім разі було це невигідно й непрактично. Роботу з заложенням апарату виконав механік, що обслуговував рудецьку почту, зглядно телєґрафічнний уряд.

Другим кроком наперед було придбання двох кінних вістових; коні для них зареквіровано правдоподібно в котрімсь дворі. При помочі цих вістових могла рудецька команда порозумітися скоро з тими командами, з якими не мала телєфонічного получення.

Щоби забезпечитися ліпше від можливого наступу Поляків, хотіла команда постаратися про більшу скількість зброї та амуніції. В тій ціли вислала вона до Дрогобича підхор. Котецького, який привіз звідтам скоростріл, муніцію й кількадесять крісів.

Багато стрільців, що в часі паніки втікли, побачивши, що українська влада в Рудках осталася, вертали добровільно до відділу; їх не потягнено до ніякої відповідальности. А за частиною, що втікли з Городка й з рудецького відділу й самі не зголосилися, як і за цими, що були обовязані до зголошення в часі зарядженої попереднього тижня мобілізації, а цього не зробили, вислала команда старшинські стежі. Ці стежі, зложені з 8-10 стрільців під командою старшин, їздили по селах повіту, та забирали всіх, що були обовязані до військової служби і влучували їх до рудецького відділу; при цьому певно не обійшлося без покарання винних. Висилку таких стеж порішила „Військова Рада" ще перед панікою; про це ми вже згадували в попередньому числі.

Так отже рудецький відділ, який в часі паніки майже розлетівся, став знову постійно побільшуватися та провадив тепер може навіть більше правильне життя, як давніше. Харчі для нього реквіровано частинно по дворах, однак в більшости доставляли їх місцеві купці, за що платив їм Повітовий Комісаріят. Здається, що в 3. декаді листопада зачала команда виплачувати стрільцям заслуженину, також і старшини щось діставали. Гроші на це давав також Повітовий Комісаріят, який по переняттю податкового уряду, що сталося з кінцем другої декади листопада, розпоряджав невеличкою готівкою, яку там застав; до цього долучувалися пізніше впливи від оплат за концесії, від подань та й трохи податкові оплати. — Виплата заслуженини досить піднесла авторитет і значіння команди в очах загалу вояків.

Дальше „Укр. Повіт. Військова Рада", щоби забезпечитися перед виступом місцевих Поляків, зарядила зараз 21. листопада інтернування 4 видніших місцевих Поляків. Про це пише автор брошури „Rudki pod okupacją ruską" так: „Szykany i gnębienie ludności polskiej rozpoczęły się. Prowodyrzy ukraińscy skorzystali z wybryków młodzieży (підчеркнене наше) dopatrując się w nich usiłowanej rewolucji przeciw „prawowitej władzy". Komenda wojskowa internowała czterech obywateli: Lasotę, Surówkę, Morawickiego i A. Chabałowskiego" (стор. 5.). Але українська команда не думала шиканувати Поляків, чого найліпшим доказом було те, що всіх чотирох внедовзі звільнено. (Двох з них незабаром перейшло до Поляків в Судовій Вишні.)

Коло 24. листопада проголошено в Рудках великими друкованими по українськи, польськи і німецьки афішами воєнний стан; це сталося по порозумінню рудецької команди з Окружною Командою Самбір, а тому на цім зарядженню були підписи команданта самбірської округи сот. Мельника і пор. Околота.

Також в третій декаді листопада приступила рудецька команда, в порозумінню з Повітовим Комісаріятом, до підготовчих праць в ціли побору кількох річників. Референтом поборових справ в Комісаріяті був Др. Кульчицький, бувший урядовець якогось австрійського міністерства, якого розпад Австрії захо-

пив у рідні в Рудеччині. Йому підлягав б. австрійський евіденційний офіціял Гольднер, Жид, який залишився в українській службі. Отже Др. Кульчицький зарядив друк відповідних формулярів для спису річників (їх виготовила друкарня в Рудках), поробив посвідки для всіх, що перейдуть через комісію (посвідки були писані ручно), а відтак Комісаріят наказав громадам втягнути на ці формулярі всіх мужчин греко-католиків з даних річників поіменно. Коли це вже зроблено, утворено переглядову комісію, в склад якої входив один делеґований Військовою Радою старшина, що був предсідником (був ним звичайно пор. Байґерт, який прийшов був до Рудок з кількома стрільцями-ґімназистами з Яворова), дальше представник Комісаріяту Др. Кульчицький, евіденційний офіціял Гольднер і один писар. Лікарські оглядини переводив студент медицини Жид Teicher з Рудок. Рудецька команда по порозумінню з Окружною Командою в Самборі постановила висилати всіх побраних до Самбора; в тій ціли мав Самбір висилати до Рудок машину з кількома вагонами. Коли розпочався побір — годі докладно усталити; здається, що це було десь в початках грудня а може й з кінцем листопада. Цей побір тревав з тиждень. Узнаних за спосібних зараз вечером заприсягано й відсилано до Самбора в супроводі ескорти з рудецького відділу; інші діставали посвідки й вертали домів. Цей побір дав кількасот людей.

Ці всі згадані зарядження команди з третьої декади листопада були дуже доцільні та значно скріпили сили й відпорність відділу. Це вже показалося в кілька днів по паніці, коли то впав Львів (22. листоп.). Про цей упадок довідалася команда та певно й стрілецтво ще мабуть цього-ж самого дня від якогось вертаючого зі Львова українського вояка. Та ця вістка вже не викликала упадку духа. І коли польська молодь в місті хотіла використати хвилю упадку Львова для якогось плянованого виступу, то стрінулася з рішучими зарядженнями команди, яка про все довідалася, а маючи до розпорядження значний і досить добре узброєний відділ панувала цілковито над ситуацією; тому до поважнішого виступу не прийшло. Автор брошури „Rudki pod okupacją ruską“ пише, що „powtórzyły się wybryki młodzieży, a z niemi represje“ (здається, що хотіли розброїти якогось стрільця), та що відтак місцеві Поляки переслали на руки команди меморіял, що ці виступи (wybryki) молоді пятнує та буде їм запобігати, щоби не повторилися, але рівночасно звернули при цьому увагу на жорстоке (brutalne) поступування українських вояків супроти Поляків та зажадали замкнення шинків (стор. 5.). Яка була відповідь команди — не знаємо.

На закінчення цього розділу треба згадати, що опанування ситуації в Рудках по 20. листопада та зміцнення відділу не розвязували справи забезпеки Рудеччини. Польські відділи в Городку і Суд. Вишні могли колинебудь спробувати посунутися на полудне в Рудеччину, а тому треба було проти них виставити якусь частину. Заки це зроблено в Рудеччині, то її виручила Комарнянщина, яка також почулася загроженою від Городка. Тому вже 21. листопада вислано в напрямі на Городок чет. Андрія Ліщинського зі сотнею. Він примістився найперше в селі Завидовичах, а по трьох днях перенісся зі сотнею до Угерець Незабитівських та обсадив Вайсманівку і Нойгоф. Від Судової Вишні не загрожувала Рудеччині більша небезпека, бо там Поляки мали менші сили та мусіли дуже часто відбиватися від Яворівців.

РЕЦЕНЗІЇ І ЗАМІТКИ

Іван Чернява: „НА СХОДІ — МИ“! Фільм прийдешнього. Львів, 1932. В-во „Стрибожич“, ст. 198-1.

Якби там не думати про повість Черняви „На Сході — Ми“ — то все таки треба признати, що вона була неабиякою сензацією минулого сезону. Цю думку підтверджує скількість рецензій на неї: У „Ділі“, „Новому Часі“, „Неділі“, „Дзвонах“, „Жіночій Долі“, „Вікнах“ — а навіть у „Słow-i Wileńsk-im“. Рецензії ріжні — від дуже прихильних — до скрайно негативних. Виходить, що в цій повісті є щось таке, що має свою вартість, та що примушує рецензентів ріжних напрямків займатися нею на сторінках преси. Якуж саме вартість уявляє собою повість Черняви?

Кожний літературний твір маже мати меншу, або більшу вартість, або з огляду на свої артистичні вальори, або з огляду на провідну думку — тенденцію, проведену в ньому. У нашому випадку „На Сході — Ми“ може займати нас тільки з огляду на провідну думку, бо мистецька її сторінка дуже слабка. Композиція, психольоґічна мотивація, стиль, мова, — ба навіть правопис цієї повісти можуть, від біди, видержати тільки дуже приязну та милосердну критику. Не дивниця! Автор — дебютант, молодий юнак, що ставить перші кроки на полі повісти — тож і на його мистецькі промахи треба глядіти крізь пальці. Тим більше, як є надія, що автор попрацює над собою і досягне вищого ступня мистецького вироблення. Мистецькою сторінкою цієї повісти із-за вище наведених причин та зглядів займатися годі. Зате провідна думка твору сама собою дуже цікава — і довкола неї ведеться дискусія у всіх, вище наведених рецензіях. Цікава ця провідна думка тому, бо вона відзеркалює ті настрої та стремління, які опанували тепер наш національний доріст — нашу молодь.

Історично-політичні події останнього десятка літ, а з другого боку — писання Др. Дмитра Донцова зродили на нашому ґрунті невидане в нас досі явище — український імперіялізм. Тоді, як наше старше громадянство мріє про мирне, еволюційне залічування ран, що їх завдали нашому національному орґанізмові роки 1914-1920 — молодь мріє про майбутню визвольну війну, про майбутній реванж. Не дефензивна оборона старого національного стану посідання, але офензивна боротьба з тими, що від Богогюбського до Сталіна руйнували та руйнують нашу державність, насильна національна експанзія на Схід та Північ — це під сучасну хвилю ідеали поважної більшости нашої молоді. Як уявляє собі наша молодь нашу майбутність, про що мріє наш національний доріст — на це дає відповідь повість Черняви „На Сході — Ми“.

Річ ясна, що засвоєння собі таких ідеалів мусить викликати глибоку переміну в психіці людини, мусить і в її відношенні до зовнішнього світа викликати великі зміни. Передовсім зроджується культ фізичної сили, яркого, грубого насильства, яким одиноко можна побороти та знищити ворога в боротьбі. „Великий Духу мойого Народу“ — молиться герой повісти, інженер — винахідник Крукевич — „Ти виплекав мій Нарід на найдобріший, найшляхетніший у світі, Ти дав йому чуття високе й вражливе, чуття дзвінке, як китиця тонесеньких струн...

...Зроби з мойого Народу гірше щось від цих, що шарпали Його. Хай душа Його буде насичена їддю, хай чуття його буде, як посторонки. Хай в очах його блимають лушниці гніву, а добрі робочі руки хай грозять мязами своїми". Коротко кажучи; нація — голуб мусить перемінитися в націю — вовка, бо живуть повним життям і володіють тільки народи сильні, жорстокі й безпощадні в боротьбі. А рівночасно з цим зявляється в автора трохи переборщена погорда до всякого сентименталізму, своєрідний надмірний цинізм у трактуванні жінки, відкинення всіх загальнолюдських моральних та етичних законів і понять, які в ліберальному XIX віку мали свою високу вартість, але в нашу епоку „чугунного ренесансу" — нікуди правди діти — тільки ослаблюють у боротьбі відпорну силу нації. А автор хоче бачити свою націю сильною, хоче, щоби вона володіла, а не була погноєм для других — і це бажання оправдує його вповні. Та найважніше: ці всі думки та бажання не є виключною власністю автора; ними живе нині переважна частина нашої молоді, яка у відповідному моменті буде певно наслідувати не сентиментального сотника-дезертира Зоріва, але візьме собі за зразок жорстокого й безоглядного інженера Крукевича. І цим дасть доказ, що з історії України навчилася того, чого треба.

Мимо своїх великих хиб та недотягнень повість Черняви має свою вартість як твір, що виховує у національному та державницькому дусі. Її тенденція, що міститься в самому наголовку, ясна й добра, і коли вона закориниться глубоко в нашій національній психіці — тоді „фільма прийдешнього" стане реальною дійсністю. Тоді щойно зреалізуються пляни Мазепи: на Сході запанує сильна, високо культурна, відроджена психічно українська нація. Тоді загине раз на все тип Українця „бідного невольника" — тоді українська нація виконає на Сході свою історичну місію. Бо з огляду на те все, що ми від непамятних часів робили й робимо в напрямі переміни Евразії в Европу — нам домінуюче становище на Сході зовсім справедливо належиться. Це — наразі — тільки „фільма прийдешнього" — одначе це прийдешнє Чернява відчуває зовсім правильно — і змальовує його — по своїм силам — так, як його ми всі хотіли би бачити.

ВІД РЕДАКЦІЇ.

Як військово-історичний журнал стоїмо на становищі, що войовничість і боєвість повинна завжди іти в парі з високорозвиненою шляхотністю духа, інакше вони можуть виродитися у звичайне заборче розбишацтво. Культу такої лицарської шляхотности не бачимо в повісти Івана Черняви.

ВІД АДМІНІСТРАЦІЇ „ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ".

В Календарі Альманаху „Червоної Калини" на 1933 р. в оголошеннях українських лікарів, адвокатів і нотарів — членів „Червоної Калини" через коректорський недогляд пропущеоо призвище нотаря Олекси Мельниковича в Мединичах біля Дрогобича, що на тому місці спростовуємо.

ДАЛЬШІ КУПОНИ: „ЧИКАЛЕНКА"

Ч.: 544 Володимир Ґолець — Пулави ч. 4049; ч.: 545 Др. Левицький Ярослав — Винники ч.: 4894; ч: 546 Осип Маланчук — Зборів ч.: 1788; ч.: 547 Володимир Левицький — Коломия без числа; ч.: 548 Роман Шипайла — Коломия ч.: 2247.

ЛІТОПИС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ

ІЛЮСТРОВАНИЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ

IV. річник / Число 11. / Листопад 1932.

*

ЗМІСТ

	Стор.
Вірш Н. М.	1
Перші дні листопада 1918 р. на головнім двірці Йосафат Сідельник	1
Рейд Отамана Сагайдачного — Холодний Яр — Херсон Ол. Деценко	4
Як полонені Українці у веплярському таборі привитали революцію в 1917. році? Омелян Терлецький	6
Десятник-чорт Ярослав Курдидик	8
Рік в Холоднолу Яру Юрій Горліс-Горськвий	10
Два роки в Українській Армії Зенон Стефанів	13
Українське військо у княжі часи І. К.	16
Історія 8. галицької бриґади Др. Іван Карпинець	19
Рецензії і замітки Іван Чернява — „На Сході — Ми"	23
Від Адміністрації „Червоної Калини"	24

Редаґують: *Лев Лепкий* і *В. Софронів-Левицький* Відповідальний редактор: *Петро Пасіка*

Друкарня ОО. Василіян у Жовкві

Чи Ви вже є передплатником журналу **„ЖИТТЯ І ЗНАННЯ“?**

З днем 1. жовтня 1931 року, почався пятий рік існування одинокого популярно-наукового місячника „ЖИТТЯ і ЗНАННЯ“.

На рік 12 чисел. Кожне число по 32 сторінки вел. чвірки. Хто бачив і передплачував названий журнал, не потребує рекомендацій.

Журнал »ЖИТТЯ і ЗНАННЯ« повинен находитися в кожній українській хаті, кожній українській читальні, кооперативі, освітній і культурній установі!

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ: Передплата на рік в краю і Чехословаччині виносить 18·00 зол., на 6 місяців 9·00 зол., на 3 місяці 5·00 зол, поодиноке число коштує 2·00 зол.

Просимо присилати передплату. **При кожночасній зміні адреси необхідно подавати давню адресу.**

Адреса Редакції і Адміністрації:

ЛЬВІВ, РИНОК 10. ТОВАРИСТВО „ПРОСВІТА“. — Societé „Proświta“, Leopol, Rynok 10. Pologne.

Association „Proświta“, Lviv (Lemberg) Rynok 10. East. Galicia, Poland.

ЗАПРОСИНИ ДО ПЕРЕДПЛАТИ

КООПЕРАТИВА „РІДНА ШКОЛА“ У ЛЬВОВІ, РИНОК 10

видає від нового року 1932 ілюстрований півмісячник **„РІДНА ШКОЛА“** для всього українського громадянства.

„Рідна Школа“ — це трибуна у найживотніших підставових справах української нації, якими є шкільництво й виховання та дороговказом в Її змаганнях. ● **„Рідна Школа“** — лучить невидимими нитками всі поневолені розділені українські одиниці для осягнення збірними зусиллями Великої Мети. ● **В „Рідній Школі“ друкують свої праці найвизначніші українські письменники, педагоги й суспільні діячі з краю і зза кордону.** ● Станьте передплатником „Рідної Школи“ і тим причинитеся до скріплення сили й відпорности Української Нації.

Передплата: В краю виносить: місячно 1 зол., квертьрічно 3 зол., піврічно 5·50 зол., річно 10 зол. Для заграници: 2 дол. на рік, 1 дол. на пів року.

„Рідна Школа“ повинна найтися в руках кожного свідомого Українця, в кожній українській установі, в кожній шкільній, читальняній, кооперативній і приватній бібліотеці.

Адреса: **„Рідна Школа“ Львів, Ринок ч. 10.** — Конто П. К. О. 153,427. — Телєфон ч. 77-52.

ХЛІБОРОБИ, розвиток молочарського промислу поратує Вас у теперішній господарській скруті. Але тямте, що тільки справжній **молочарськнй промисл** під фаховою кермою і в звязку з сильною, центральною молочарською орґанізацією, якою є

Краєвий Молочарський Союз „МАСЛОСОЮЗ“

поратує Вас у злиднях. Зле поставлене діло без сильної орґанізації може нанести більше шкоди як пожитку. Звертайтесь о пораду і вказівки на адресу:

„МАСЛОСОЮЗ“ ЛЬВІВ, Косцюшка Ia.
Телєфон 43-86, 81-04 і 39-66.

або до Відділів „МАСЛОСОЮЗУ“

СТРИЙ, Міцкевича
СТАНИСЛАВІВ, Собіського 24, тел. 654
ПЕРЕМИШЛЬ, Ринок 23, тел. 340
САМБІР, Косцюшка 11а, тел. 43
КОЛОМИЯ, Косцюшка 11, тел. 38
ДРОГОБИЧ, Пілсудського 14, тел. 285
ТЕРНОПІЛЬ, Міцкевича 41, тел. 234
ЛУЦЬК, Ягайлонська 25, тел. 239.
СОКАЛЬ, Косцюшка 83
РУДКИ, Ринок.

ДО ЦЕЇ ПОРИ НАДІСЛАЛИ КУПОНИ ІЗ ЗАКУПЛЕНОЇ КНИЖКИ Є. ЧИКАЛЕНКА „ЩОДЕННИК“

(Продовження)

544. Інж. Юрий Коллярд, Ч. С. Р. Преров ч. 2111; 545. Др. Картовський, Калуш ч. 2581; 546. Леся Кавківна, Козова пов. Бережани ч. 3962; 547. Оробець Василь суддя, Коломия ч. 2500; 548. Михайла Михалюк, Делятин ч. 1847; 549. Антін Фліссак, Вишина п. Конін ч. 1660.

Вже вийшов

Porto opłacono ryczałtem

Спішіть з замовленням!

ІСТОРИЧНИЙ КАЛЄНДАР-АЛЬМАНАХ „ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ“ на 1933 рік

Нова мистецька обгортка кисти арт. Василя Дядинюка.

●

Богатий зміст!

●

Цікаві ілюстрації!

●

Ціна 3 зол., з пересилкою 3·50.

●

Дістати можна Істор. Кал. Альм. „Червоної Калини“ по всіх українських книгарнях в краю і за границею або у ВИДАВНИЦТВІ „ЧЕРВОНА КАЛИНА“, в Львові— Підвалля 7.

ЛІТОПИС
ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ

М. БУТОВИЧ.

1 9 3 2

ГРУДЕНЬ

„ЛІТОПИС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ“

Річна передплата . . . . . 13·— зол.
Піврічна » . . . . . 7·— »
Чвертьрічна » . . . . . 3·50 »
Для членів »Червоної Калини« чвертьрічно . . . . . 3·— »
Ціна поодинокого числа . . . 1·20 »
В Румунії: річна передплата . 360 леїв піврічна 190 л., чвертьр. 100 л.
Для інших країв 2 $ річно.

За кордоном приймають передплату на »Літопис Червоної Калини« та впис членів: **В Сполучених Держ. Північної Америки: Myron Surmach, 103. Avenue A, New-Jork, N. J. USA. / В Канаді: The Ukrainian Legion, Winnipeg, Man. P. O. Box 2121. / В Румунії: Dmytro Herodot, Bucarest IV., Delea Veche 45. / В Чохословаччині: Ukrainskyj Hromadskyj Vydavnycyj Fond, Praha-Vrzovice, Brožikova ul. č. 390.**

АДРЕСА: ЧЕРВОНА КАЛИНА, ЛЬВІВ, ПІДВАЛЛЯ 7/III. Конто П. К. О. ч. 410.185.

КУПУЙТЕ ВИДАННЯ „ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ“

	Ціна для нечленів	Ціна для членів
Берестейський мир, з нагоди 10-х роковин 9. II. 1928. Спомини та матеріяли. Зладив І. Кедрин, 320 стор. і 16 ілюстрацій	8 зл.	4 зл.
Федір Дудко: **Глум.** Оповідання, ст. 52		
Д. Дорошенко: **Мої спомини про недавнє минуле.** Частина I.-IV. . . .	8·40 «	4·20 «
Богдан Лепкий: **Слота.** Поезії	90 «	45 «
От так собі. Мініятури, стор. 129 .	1·50 «	75 «
М. Дольницький — Божик-Кузьмів: **Між молотом і ковалом.** Причинки до історії Укр. Армії. Сторін 79 . .	1·50 «	75 «
Ст. Левинський: **Від Везувія до пісків Сагари.** Сторін 84	3·25 «	1·70 «
Халіда Едіб: **В огні.** Повість з турецької визвольної війни. Сторін 234 . .	4·50 «	2·25 «
Василь Софронів: **Грішник.** Нариси. Сторін 104	1·50 «	75 «
Микола Голубець: **Львів.** Сторін 179	3·— «	1·50 »
А. Вільшенко: **Життя і пригоди Цяпки Скоропада.** Сторін 267	4·50 «	2·25 «
Роман Купчинський:		
I. **Курилася доріженька.** Стор. 208	4·— «	2·— «
II. **Перед навалою.** Сторін 192 . .	4·— «	2·— «
Федір Дудко:		
I. **Чорторий.** Сторін 192 . . .	3·50 «	1·75 «
II. **Квіти і кров.** Сторін 192	4·— «	2·— «
III. **На Згарищах**	4·— «	2·— «
Ген. Всеволод Петрів: **Спомини з часів укр. революції.** I—IV. Част. по зол.	3·50 «	1·75 »
Ч. IV.	3·— «	1·50 «
Юра Шкрумеляк: **Чета крилатих.** Сензаційна повість, 17 аркушів друку	5·— «	2·50 «
Др. Степан Шухевич: **Спомини.** (Причинки до історії УГА. на підставі записок та власних переживань) I—V. Частина . . . . . по зол.	4·— «	2·— «
Богдан Лепкий: **Зірка,** пов. з повоєнного життя	4·—зл.	2·—зл.
Володимир Лопушанський: **Перемога** — повість з визвольної війни. I і II. Частина . . . . . по зол.	3·— «	1·50 «
Максим Брилинський: **Хресний вогонь.** Воєнні нариси	3·50 «	1·75 «
Т. Г. Масарик: **Світова революція,** т. I.	13·50 «	6·75 «
т. II.	8·— «	4.— «
Др. Ст. Шухевич: **Видиш брате мій** (8 місяців серед УСС-ів)	4·50 «	2·25 «
Др. Ганс Кох: **Договір з Денікіном**	1·80 «	0·90 «
М. Галаган: **З моїх Споминів** I, II. і III. Частина . . . . по зол.	4·— «	2·— «
IV. Частина	6·— «	3·— «
Микола Матіїв-Мельник: **На чорній дорозі** (новелі)	3·50 «	1·75 «
Богдан Лепкий: **Вадим,** повість з княжих часів	4·50 «	2·25 «
А. Чайківський: **Чорні Рядки.** Спомини	3·— «	1·50 «
Олена Степанівна: **На передодні великих подій**	2·— «	1.— «
І. Максимчук: **Кожухів** — доля старшин УГА, вивезених до Архангельська і на Сол. Острови	2.80 »	1 40 «
А. Крезуб: **Партизани** — спомини з життя повстанців — ч. I. і II. по	4·— «	2·— «
М. Костів: **Джін-Ґіс-Хан гряде.** . .	3·— «	1·50 «
О. Бабій: **Перші стежі,** повість . .	6·— «	3·— «
Е. Чикаленко: **Щоденник**	14·— «	7·— «
Віталій Юрченко: **Шляхами на Соловки**	5·— «	2·50 «
» » **Пекло на землі** . .	5·— «	2·50 «
» » **З Соловецького пекла на волю**	65·0 «	3·25 «
Ілько Калічак: **Записки четаря** . .	2·80 «	1·40 «
Віктор Приходько: **Під Сонцем Поділля**	6·— «	3·— «
Др. Кость Левицький: **Великий Зрив**	6·— «	3·— «
Володимир Леонтович: **Хроніка Гречок**	3·50 «	1·75 «
Ілько Борщак: **Великий Мазепинець**	7·— «	3·50 «
О. Олесь: **Кому повім печаль мою**	5·— «	2·50 «

АДРЕСА: ВИДАВНИЦТВО „ЧЕРВОНА КАЛИНА“, ЛЬВІВ, ПІДВАЛЛЯ 7/III

Opłata pocztowa uiszczona ryczałtem

ЛІТОПИС

ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ

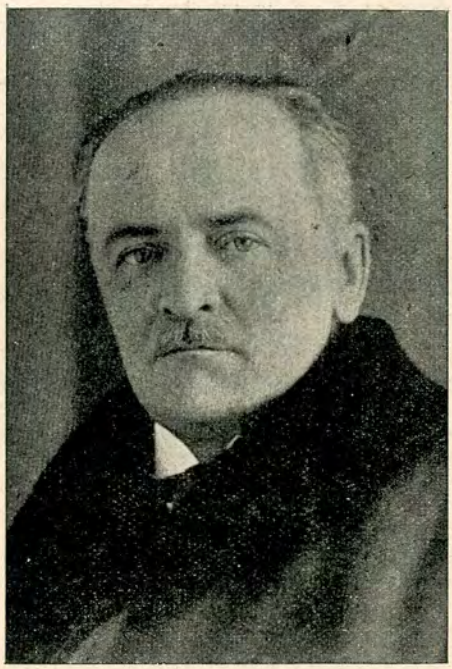
ІЛЮСТРОВАНИЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ

IV. Річник

ЧИСЛО 12 * ГРУДЕНЬ * 1932

Штаб VI. бриґади У. Г. А. під Жмеринкою липень 1919 р.

Видавництво „Червона Калина“ і Редакція „Літопису Червоної Калини“ складають вельми заслуженому українському письменникові і своєму постійному співродітникові Богданові Лепкому з його шістьдесятьліттям свій щирий привіт.

Рейд Отамана Залізняка

Хирівка — Городище — Свинарка — Жашків — Володарка

Написав: *Ол. Доценко.* (З циклю: Чотири повстанські рейди і їх ліквідація).

Залізняк — це псевдонім. Його справжнє прізвище Матличенко чи Малинченко. Родився він в с. Свинарці на Черкащині в селянській семї. Освіту мав нижчу, у війську служив писарем. За Директорії служив діловодом у київського повітового Військового Начальника. При відході з Київа він із своєю управою виїхав до м. Кагарлика. Тут управу розформовано й Залізняк пішки подався в околиці Свинарки. В цьому районі він переховувався аж до початку повстання от. Н. Григоріїва.

В половині травня 1919 року ми бачимо Залізняка вже на чолі повстання селян в околицях м. Городища. Згодом він захоплює це місто, зєднується з відділом Масика (один із помішників Григоріїва) й відходить з ним до ст. Знаменка.

В цьому часі от. Залізняк має коло 30 років. Росту був високого, чорнявий, носив невеличку бороду й вуса, ходив у окулярах із темними шклами. Хоробрий особисто, рішучий, жорстокий аж до деспотизму. Добре знав психольогію юрби, хоч військове мистецтво знав погано. Мав уроджений сприт і був добрим провідником куріня. Козаки його дуже любили. Залізняк мав ненависть до жидів за їх прихильність до москалів. У політиці не розбірався. Завжди сам провадив козаків до бою. Ніколи не залишався без рушниці, яку носив на паску за плечима. Українська національна ідея була для нього всім.

29. травня 1919 р., після боїв у районі ст. Знаменка, з наказу от. Н. Григоріїва, от. Залізняк вирушив в напрямку на с. Сентів, що лежать на півдорозі між Єлисаветом та Новомиргородом.

До Сентова от. Залізняк прибув увечорі 30 травня. Там він простояв до вечора 31-го травня, переводячи реорґанізацію відділу.

Відділ от. Залізняка нараховував коло 400 люда. Старшин було тільки два: Куценко і Зіркун. Це були підстаршини без освіти й досвіду. Командні посади доручалися спритнішим козакам. Відділ був зле одягнений, але рушниці мали всі козаки. У відділі, який складався майже цілий з піших козаків, було 4 кулемети Максима: 3 російські, а один німецький. Набоїв мали по 50 на рушницю і по 750 на кулемет. Кулемети возили на селянських возах.

Свій відділ от. Залізняк поділив на чотири сотні й одну кінну чету. У відділі був також і лікар Лисенко.

Великого обозу у відділі не було. Відділ мав одну польову кухню й телєфонні апарати. Постачали харчі для відділу селяни.

31-травня о 7-ій годині вечора от. Залізняк вирушив піхотою із с. Сентова на північний схід. На возах їхали тільки немуштрові козаки та хорі.

За ніч з 31-го травня на 1 червня й цілий день 1-го червня от. Залізняк перейшов в околиці ст. Фундуклеївка (залізниця: Цвітково-Знаменка). Переночувавши тут, 2-го червня от. Залізняк зірвав залізничий міст недалеко Фундуклеївки й перед вечером вирушив до м. Жаботин. Туди прибув відділ пе-

ред ранком 3-го червня. В Жаботині стояв штаб 6-го совітського стр. полку з командами. Цей полк мав завдання ліквідувати повстанців, які перебували в Холоднім Ярі. Відділ Залізняка, що надійшов з боку, більшовики взяли за свій і тому його напад був для них несподіваний. В бою забито до 80 більшовиків і захоплено в полон 107 чоловіка. Усіх їх розстріляно. Шкодуючи набоїв, Залізняк дав наказ повязати більшовиків по пять укупі й стріляти їх одною кулею. Захоплено 2 кулемети Максима, 1 Кольт і 1 Люїс, трохи рушниць, багато набоїв, 7 коней із сідлами, 1 віз з кіньми та мапи, яких, до речі, у відділі була тільки одна.

Напад от. Залізняка счинив паніку серед більшовиків: штаб полку забіг аж до Черкас, частини теж розбіглися. Це дало змогу Холодноярським повстанцям вийти із перстеня, яким їх були обхопили більшовики.

В м. Жаботині от. Залізняк простояв до ранку 4-го червня. Протягом цілого дня він намагався перекинутися на північ від залізниці Черкаси-Сміла. Але два більшовицькі броневики його не перепускали, а Залізняк не мав чим боронитися проти більшовицьких гармат. Тільки смерком того дня він перейшов залізницю недалеко м. Білозеря й заночував у околишніх селах під лісом.

Тут захоплено 5 червоноармійців 7-го сов. полку, що їхали квартирєрами з Черкас до Городищ. Від них довідалися, що 7-ий полк мав 6-го червня виступити з Черкас і перейти вже 7/VI до Городища. Маючи оці відомости про ворога, відділ от. Залізняка на світанку 5 червня вирушив через ліс на північ. Перебрив через болото Ірдинь і став на відпочинок у с. Байбузи. Звідси от. Залізняк вислав пятьох козаків до м. Городища ніби як квартирєрів 7 совполку. Виявилося, що в Городищу перебував червоний охоронний курінь, що його вигнали повстанці із Канева. Курінь знав, що до них приходить 7. совполк, не знали тільки, чи він прийде піхотою, чи приїде залізницею. Курінь складався з 300 червоноармійців і почував себе погано серед розбурханого селянського моря.

Над вечір 6-го червня відділ от. Залізняка з розгорнутими червоними прапорами наближився до Городища. Назустріч йому вийшов увесь охоронний курінь із орхестрою, як на параду.

Підпустивши „товаришів“ на 250-300 кроків, от. Залізняк відкрив по кольоні шалений огонь із пятьох кулеметів. Більшість ворога загинула на місці, решта розбіглася по сусідних околицях. От. Залізняк з кінними козаками влетів до містечка. На вулицях була маса народу — приготовилися до маніфестацій з оказії прибуття 7-го совполку. Більшість цієї юрби були жиди молодики. Кара от. Залізняка для цих маніфестантів була страшна: загинуло багато винуватих, загинули й невинні. Вулиці містечка вкрилися трупами. Тільки вранці 7-го червня Залізняк вирушив звідси до свого рідного села Свинарки. Козаки відпочивали. Загуляли трохи „Залізняки“ й поснули.

А тимчасом коло 11 год. ранку 7/VI приїхало до Городища 2 куріні 7 совполку, один курінь вирушив до Звенигородки. При полку було дві гарматні батерії: Одна батерія вирушила на Звенигородку, а друга прибула до Городища. Полк мав завдання знищити повстанчий загін от. Ю. Тютюника, який перебував на Звенигородщині.

Приїхавши до Городища, більшовики негайно-ж піхотою вирушили до Вільшан. По дорозі вони довідалися, що от. Залізняк безпечно відпочиває в Свинарці. Маючи 900 баґнетів, 8 кулеметів та 3 гармати проти Залізнякових 450 баґнетів і 7 кулеметів, більшовики раптово напали на село й розбили відділ от. Залізняка на голову. Він сам мало не попався їм до рук. За своє недбальство, повстанці заплатили дуже дорого. У великому неладі відійшли вони до с. Гнилець.

Після цієї поразки в Залізняка залишилося 284 козаків при 5 кулеметах. Запас набоїв на возах попав у руки ворога. Решта людей загинула в бою або розбіглася й уже не могла приєднатися до свого відділу.

У с. Гнильці от. Залізняк спинився тільки на одну годину: Він боявся, що ворог буде його переслідувати. Увечері 7-го червня от. Залізняк вирушив із с. Гнилець і перейшов до с. Гути, що на шляху від с. Моринець до м. Шендрівки. Але більшовики за ним не гналися. Вони, як уже згадувалося вище, мали завдання знищити загін от. Ю. Тютюника й тому поспішали до Вільшан, де й заночували.

Брак набоїв та пригнічений настрій у козаків змусили от. Залізняка перейти в район, де вже працювали повстанці. З тою метою, а також щоб спочити та зорієнтуватися в обставинах, він 8/VI перед вечером вирушив на захід. 9/VI він уже був у м. Виноградi, де винищив більшовицьких аґентів, а 10/VI перейшов до м. Жашкова, де також знищив більшовицькі комісаріяти та міліцію. Тут він спинився на цукроварні, а навколо, верстов за 50, вислав аґентурну розвідку.

14/VI він перейшов до с. Ризниці і мав тут успішний бій з більшовицьким відділом, який напав по дорозі на нього. Цього самого дня звязався з головним штабом повстанців, які визнавали владу рад на Україні. Тримаючи увесь час звязок із місцевими повстанцями, Залізняк провадив і далі запеклу боротьбу з більшовиками на Сквирщині. Тут його загін знову збільшився до 400 люда.

Згодом от. Залізняк із своїм відділом влився до повстанчого загону Ю. Тютюника й укупі з останнім приєднався до Армії У. Н. Р.

В осени 1919 року на початках боротьби проти армії Денікіна от. Залізняк із кількома козаками знову пробивається на Черкащину і здіймає повстання. Та в грудні захорував на тиф і через брак медичної допомоги помер. Поховали от. Залізняка в околицях с. Деренківців на Черкащині.

Українці-полонені у вецлярському таборі підчас повстання української держави в другій половині 1917. року[1]).

Написав: *Омелян Терлецький.*

Російська й опісля українська революція мали вплив не тільки на національний світогляд наших громадян у Вецлярі, але також і на суспільний.[2]) Признати треба, що вони вже в дореволюційних часах мали на суспільні справи доволі радикальні погляди. На першошу місці стояла очевидячки земельна справа, яка все дуже лежала на серці громадян. Без її розвязки вони не могли представити собі незалежної України, про яку так богато було говорено на викладах у таборі. А розвязка мала виглядати так, що великим земельним власникам повиннаби бути відібрана земля і роздана робочому народови. Говорено теж про поліпшення долі фабричних робітників.

З вибухом революції і протягом цілого року аж до виїзду полонених з табору в лютім 1918. року не настала в їх поглядах на земельну справу засаднича зміна. Про соціялізацію землі думали тільки деякі, а більшість зісталася при давніх поглядах. Тай взагалі революція не вплинула на наших громадян, як тих, що були в таборі, так і тих, що були на робітничих командах щодо скристалізування у них якогось суспільного світогляду. Говорено взагалі про демократизм, про свободу й волю, про усунення суспільної кривди, не здаючи собі докладно справи з усього того. Людей з партійними переконаннями було дуже небогато і наприклад соціяльних демократів, які дійсно розумілиби соціялістичну програму і які малиби охоту впровадити її в життя, було в самім таборі небільше кількох. Однак це не перешкаджало тому, що майже всі громадяни називали себе „соціялістами“ чи соціяльними демократами і симпатизували зі „соціялізмом“. Було теж у таборі кількох, що називали себе соціялістами-революціонерами, хоч ця назва не була поширена в громаді. А всі почували в собі революційний дух. Це був слабонький рефлекс цього духа, що запанував тоді в Росії і на Україні, але всеж таки він додавав нашим громадянам розмаху в думках і словах. Цей розмах видко було у критиці цього громадського ладу, який собі самі полонені збудували в таборі.

Але, критикуючи свої порядки в громаді, що зрештою було видко тільки в травні і червні 1917. року, наші громадяни не йшли з критикою на ці нові власти, які повстали на Україні. Генеральний Секретаріят, а передовсім Центральна Рада в Київі була для наших громадян в дуже великій пошані. Не було ніодного випадку, щоби хто з громадян виражувався з легковаженням про їх, або брався їх критикувати. Це була

Курс вишивання в таборі полонених у Вецлярі.

[1]) Це виїмок з праці „Історія української громади у Вецлярі“.
[2]) Пор. статтю „Як полонені українці у вецлярському таборі привитали революцію в 1917 році“ в „Літописі Червоної Калини“ ч. XI.

Президія „Народної Ради“ у таборі полонених Українців у Вецлярі. Червень 1917 р.

дуже гарна проява з боку наших громадян і доказ, яку велику вагу вони ставляли до утворення своєї, української влади.

Осібно треба дещо сказати про баптистів. Вони взагалі все стояли дальше від решти української громади в таборі, не рахуючи тут виїмків. Але тепер, в другій половині 1918. року вони зачали брати щораз більшу участь у просвітно-орґанізаційній роботі в таборі. Деякі з них були навіть визначними діячами в громаді, а один з них був навіть довший час членом Ґенеральної Старшини[1]). Між ними стрічалися тільки деякі одиниці, які стояли на непримирнім становищі до українства, а арґументували між іншим тим, що український гимн, де кажеться, що „душу, тіло ми положим"... противорічить Христовій науці[2]).

Поза найтіснішою громадою, яка лічила около дві сотні, що стало були в таборі, перебували в таборі ще полонені, які були заняті чи то в німецьких канцеляріях, чи то при господарськім відділі табору, а побіч них люди, які хвилево перебували в таборі з тим, щоби з одної робітничої команди переїхати в другу. Таких людей було все досить у таборі так, що число мешканців табору в другій половині 1917. року лічило в ріжних місяцях від 400 до 1000 або й більше.

Український театр полонених українців в таборі полонених у Вецлярі. Полонені в жіночих ролях.

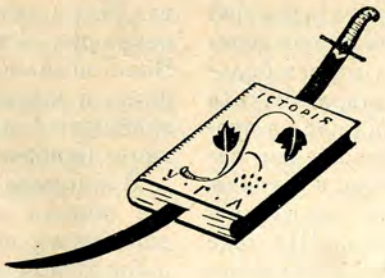
Ці люди привозили зі собою погляди, які були між полоненими на робітничих командах, хотяй зміняли їх нераз під впливом того, що бачили й чули в таборі. В березні й квітні 1917. р. можна було побачити між ними досить противників українства. Але в травні говорено вже, що ці противники „помягчіли"[3]), а про приїзжих людей з робітничих команд був уже погляд, що вони цікавляться українською справою, особливо земельним питанням.[4]) В червні подавано вісти, що люди на робітничих командах прихильно ставляться до українства і що вони цікавляться всякими політичними справами[5]). Про липень знаємо те, що люди тішилися тим, що робилося на Україні і вдоволені тим, що делеґат з України, який приїхав до Штокгольму, висказувався про просвітню роботу в таборах тими словами: „робіть так, як досі робили"[6]). Що траплялися ще одиниці, які уперто стояли при давніх своїх „хахлацьких" (як говорено в таборі) поглядах, це не зміняє річи. Це були виїмки, на яких мешканці табору показували пальцями. Смішним показався один гість з робітничої команди, який ще в половині квітня не вірив, що взагалі в Росії вибухла революція, а усе те уважав німецькою видумкою. Він був певний, що в Петербурзі дальше царює Микола II.

Але потішаючим фактом було, що противників чи взагалі байдужних людей до українства приїзджало до табору чимраз менше, і нарешті їх тяжко було навіть найти. Яка велика зміна настала в настрою українців, полонених, видко з того, що в листопаді 1917., по повірці співали люди по молитві „Отче наш" правильно також: Ще не вмерла Україна[1]).

Словом, між найтіснішою українською громадою і гістьми з робітничих команд затиралася ріжниця щодо національних і політичних поглядів чимраз більше. Національне почуття було сильно розвинене, а щодо політичного поля, то у всіх людей. які перебували в таборі, стояла міцно незалежна, українська республіка. Це можна було вже сконстатувати по части у вересні 1917. року. Тим способом мешканці табору а українська громада було одно й тесаме. Табор став українською громадою.

[1]) Це була верховна власть у таборі, вибрана полоненими.
[2]) Протокол Ґен. Старшини з 3. XII. 1917.
[3]) Прот. Просв. Громади з 2. V. 1917.
[4]) Тамже.
[5]) Прот. Просв. Гром. з 14. VI. і 22. VI. 1917.
[6]) Звід. Терлецького з 22. VII. 1917.

[1]) Прот. Ґен. Старшини з 3. XII. 1917.

Два роки в Українській Армії

(Спомин 17-літного підхорунжого)

Написав: *Зенон Стефанів*, 6. підхор. У. Г. А.

(Докінчення)

VII.

31. серпня виїхала ціла Бриґада залізничим транспортом з Бердичева. Вивантажуватися мали ми вже в Київі. Та транспорт здержано у Василькові, звідси курінь піхотою дійшов у ночі до села Ігнатівки, де вже находилися частини, які відступили із щойно занятого Київа. Тут довідалися ми, що Київ заняв вже інший ворог, реставратор царської Росії, — Денікін.

Майже цілий місяць вересень наш курінь перебуває в районі Фастова, Попельної і Андрусівки, — переходячи в тому трикутнику зі села в село.

Денікінці заняли Білу Церкву, а на лівій стороні нашого фронту, — большевики відбили знову Житомир. Видно було, що армія наша не дасть собі ради з двома нараз ворогами, а вже почав скрадатися і третій ворог, що незабавки знищив військо, — тиф.

Для вирівнання фронту треба було залишити денікінським військам великий шмат щойно здобутої від большевиків території, від Київа аж поза Фастів.

В тому часі переводили наші відділи в районах свого розміщення мобілізацію серед місцевого населення. Населення не відказувалося зовсім від військової служби, радо ставало до війська. Із новозмоболізованих утворено в нашому курініі пяту сотню. Вони на фронті билися добре. Не знаю, як було в других частинах. В складі куріня була та сотня до початку листопада, до перемиря з Денікіном. Тоді її здемобілізовано.

При кінці вересня став наш курінь на позиції проти Денікінців, — між стацією Бровки і селом Харліївкою.

Тоді саме перебивалася від Одеси большевицька дивізія Катовського, яка прямувала до Житомира, щоб злучитися з большевицьким фронтом. Їм подобалося перебиватися не на нас, а на Денікінцях, які стояли зараз за стацією Попельня.

Коли стало відомим, що большевики в компакті находяться вже в Сквирі і Паволочі, курінь наш дістав приказ завернути правим своїм крилом назад і стати лицем до большевиків, щоби їх здержати, — маючи рівночасно загрожене своє ліве крило від Денікінців.

Курінь окопався на кінці села Харліївки, де цілу ніч на 28. вересня ждав на ворога.

І справді, 28. вересня почали большевики наступати кольонами, поносячи дуже великі втрати. Курінь цілий день здержував наступ, скріплений гарматним вогнем двох батерій і панцирного поїзду, який стріляв зі стації Бровки. Пополудні прийшов телєфонічно приказ Команди Бриґади з Бровок, щоби курінь вечером відступив до Бровок, уступившися з дороги большевикам, бо вони за всяку ціну і так старатимуться перебитися. Та третій курінь, що був від нас на право, відступив ще перед вечером, а большевики перейшли смерком тією прогалиною, заняли Бровки, так що Команда Бриґади ледви втікла, а нашому куріневі опинилися большевики за плечима. Що таке сталося, нашому куріневі не було відоме. Над вечером я дістав від команданта куріня доручення, — вийти з четою звязку, ще перед відступом куріня, — до Бровок, звідки ми мали негайно провести т лєфонічну лінію до нового місця постою Команди Бриґади. Ми зняли телєфонічну лінію з фронтової полоси і почали звивати лінію, яка провадила до Команди Бриґади до Бровок, не маючи вже тоді телєфонічного звязку з Командою Бриґади.

Як ми стали вже доходити до Бровок, почули ми в селі густу срілянину з крісів і зі скорострілів. Зорієнтувавшися вмить, що в селі є вже большевики, ми перебігли краєм села кількадесять кроків, звідки розбіглися в ріжні сторони, хто куди, щоб одинцем можна було лекше скритися в селі по господарських забудованнях, користаючи з темної ночи. Я остав сам, треба було щось починати. Пробігши кількадесять кроків, наткнувся я на гурт озброєних людей, (як я опісля довідався, були це повстанці з загону якогось отамана Пятенка), — зовсім пяних, які навмання стріляли з крісів та скорострілів, уміщених на тачанках.

Я зауважив серед них цілковите безладдя, — кожний з них кричав: „Де командір?“

Незадовго вони почали відїздити, сідаючи на тачанки, а я, коли побачив, що вони відїзджають, вискочив на одну з переїзджаючих тачанок, вдаривши при цьому нехотячи одного повстанця дулом кріса в лице, за що вони мене дуже злаяли і конечно хотіли скинути з тачанки, так що я ледви відпросився!

Не встигли ми переїхати може одного кільометра, як зараз за селом зчинився по тачанках крик: „Комуна з ліса! Кавалєрія з права!“

Зараз після цього, вони позіскакували з тачанок, хто був близче — відпрягав коні, вскакував на коня і утікав на ліво від дороги, а решта за ними пішки, полишаючи тачанки зі скорострілами на дорозі.

Я залишився на місці, бо зрозумів, що кіннота скорше чи пізніше мене і так допаде і беручи мене за повстанця, — зарубає шаблями.

І справді, з правої сторони чути вже було гомін кінських копит, що помітно зближався. Надїздила ворожа кіннота.

В першій хвилі я не знав, що почати, але за хвилю прийшла спасенна думка: удавати вбитого. — Не дурнож Москалі називали нас „хитрими малоросами“.

Я відбіг ровом кількадесять кроків від тачанок, не забувши по дорозі відірвати з рукавів відзнаки і ляг горілиць в рові, розгорнувши руки неначе убитий.

Не минуло й кілька хвиль, як справді надїхала кіннота. Відділ зложений з кількадесять їздців перескочив через рів, в якому я лежав, обсипуючи мене землею. Вони пігнали дальше, стріляючи з коней за повстанцями, а кількох з них задержалося біля тачанок, не знайшовши однак в них нікого, — поїхали за другими кіннотчиками.

Я підождав ще хвилю і міркуючи, що може надійти ще ворожа піхота, а піхотинцеві могло захотітися спробувати штиком, чи то справді лежить убитий, — побіг ровом вздож дороги.

Перебігши около двох кільометрів, опинився я в лісі,

де коло дороги побачив ватру, при якій сиділо кількох людей, а недалеко стояв обоз. Мене спинив вартовий і завів до командanта обозу, якогось старого, бородатого хорунжого. Він спокійно спав собі в шатрі.

Коли я оповів йому, що большевики прорвалися, він спочатку не довіряв моїм словам, але коли я оповів йому свою пригоду з повстанцями, він заразже заалармував обоз, який за хвилю вже поспішно виїздив з ліса.

Я не міг вийти здива ізза такої „електричної" справности наших обозників.

Ще тої самої ночі я приїхав з тим обозом до Білопілля.

В Білопіллю стояли деякі частини нашої бриґади і обози, одначе ані з нашого куріня, ані з чети звязку, з якою я був вийшов, — нікого не було. Аж десь коло полудня прийшов перший курінь майже в цілости. З ним разом прийшов і вістун Дубина з кількома телєфоністами, які були лишилися при курініві в Харліївці.

Минулого вечера, коли курінь мав відступити до Бровок, не доходячи до Бровок, почув курінь в селі стрілянину. Це було саме тоді, коли я стрінувся з повстанцями. Командант куріня, зорієнтувавшися в ситуації, перевів курінь окружною дорогою, лісами, лишаючи зосім на боці село Бровки і большевицькі відділи, які через Андрушівку добивалися до своїх, під Житомир.

Нікому з нас не було ясним, чому ми через цілий день здержували большевнків під Харліївкою, щоб вечером їх таки перепустити і вкінці ще й самі попали в халепу. Зовсім непотрібно курінь поніс втрати, маючи кількох ранених, а чет. Фльорчук дістався до неволі з двома скорострілами, враз з обслугою.

В тому часі командантом бриґади був отаман Дибуляк.

В Білопіллю стояв курінь більше тижня, не вертаючи вже на фронт на попередньому місці, де були вже інші частини. Рівнож другого або третого дня, — надійшла решта телєфоністів з чети звязку, які сховалися таки в Бровках, у місцевих селян.

В половині жовтня відійшов курінь враз з цілою Бриґадою на большевицький фронт, що стояв тоді коло Житомира, над річкою Тетеревом, де змінили ми дуже вже перетомлені частини II. Корпуса. На лінію прийшли ми вечером.

Досвіта большевики почали острілювати гарматним вогнем наші позиції і рівночасно кінnота прорвалася на другому куріневі нашої Бриґади і опинилася нам за плечима. Всі сотні маючи на спині кінноту, — почали в паніці втікати хто куди, на всі сторони. Тоді я переконався наочно, що як військо попаде в паніку, — то нема на те ніякої ради.

Ворожі кінnотчики забігали зі всіх сторін та стріляли з ручних скорострілів. Всі ми бігли в сторону, звідки стріляла наша артилєрія. Гармати наші стріляли вже з картачів. Гарматчики старалися здержати піхотинців, щоб не дали ворогові здобути батерію. Та ніщо не помагало. Кожного з нас огорнула якась жадоба спасти життя.

На щастя навинувся з ґрупкою скорострільців, втікаючи несли скоростріл, — чет. Шмата, який поставив скоростріл на дерево, бо не було до нього підніжка і кількома серіями стрілів придержав ворога, чим дав батерії спромогу відступити.

Так перебігли ми вісім кільометрів, — до місточка Троянова, де застали вже паніку і серед обозів, які в безпорядку відступали. До того ще з вікон майже кожної хати стріляли місцеві жиди до відступаючого війська.

Не був я ніколи антисемітом, а тоді, ще ледви живий, падаючи з перевтоми, перебігаючи разом з другими жидівськими вуличками, — стріляв раз-по-раз до напів зачинених віконниць, щоб бодай тим способом відібрати „відвагу" синам ізраілевим.

Перед цілим світом кричали вони тоді і скаржилися на погроми, — але в тому часі громадянської сумотохи, коли „безборонні" Жиди стріляли за Українцями, піддержуючи явно большевиків, могли острілювані реаґувати і таким чином ставався погром. Тоді потерпіти могло і невинне населення.

Взагалі, загально знаним тоді було, що Жиди стріляли за відступаючим військом. Я, що правда, був свідком тільки цього одного випадку.

За Трояновом була вже приготована позиція, де інші відділи здержали ворога у дальшому наступі.

Кілька днів стояв курінь в околицях Бердичева. То була вже осінь. Перепадували часто дощі, а ночі були дуже холодні. Стрільці дуже погано одягнені і взуті, — почали поодиноко хворіти на тиф. В кожній сотні слабло по кількох стрільців денно, яких покищо відправлювано ще до шпиталів.

В кінці жовтня переведено нашу Бриґаду поспішним маршом на денікінський фронт, за Липовець. Курінь наш був на фронті коло Оратова і Франтівки. Треба було бути на лінії цілими добами без зміни, в холоді, перемокши і продряхши до кости. Та ворога здержувати тоді вже не було кому, бо не було вже й третини стану куріня. Цілими четами почали стрільці падати від тифу. До шпиталів вже навіть і не везли, кожний хорий ішов, доки зміг, а знеможений вже зовсім впрошувався до хати.

VIII.

В початках листопада курінь мав не більше, як одну сотню боєвого стану. В тому часі зліквідовано ще й 4. курінь нашої бриґади, якого останки дісталися до денікінської неволі. В дійсности, в тому часі, із чотирох піхотних курінів нашої Бриґади, які мали до недавна майже повний боєвий стан, — не лишилося більше двох сотень, які могли сяк-так повнити фронтову службу. Але і там стрільці, виснажені від холоду і труду, чекали з години на годину своєї черги на тифозну горячку.

Всі ми тоді, безконечно зрезиґновані, бачили, що армія наша безпомічно корчиться в смертній аґонії. Не сподіваючися нічого ні від кого, ми останки Великої Армії, сиділи ще на заставах в окопах, по коліна в болоті, перемочені до нитки, голодні, цілий тиждень не роздягаючися і без зміни. А котрий ляг від тифу, брало його двох товаришів під руки, підводили до села і там лишали, вертаючи самі до лінії.

Я захворів на позиції, за Романовим Хутором. У ночі дійшов я ледви до Липівця, де впросився до хати. Господарі примістили мене на печі і добре накрили. Та незадовго збудили мене, кажучи, що наші відступають і просили, щоб я також ішов собі, бо як Денікінці прийдуть, то вони будуть мати клопіт через мене.

Я ледви держався на ногах. Хороба розібрала мене ще дужче. Що кілька кроків падав я на розмоклій дорозі. Горячка палила вогнем, і я за кожним разом, як тільки падав, пив брудну, густу воду із доріжньої калужі. До того ще сік густий осінний дощ. Не знаю, як міг я перебути ту ніч, не згинувши денебудь в рові.

Рано добився я ледви живий до якогось села, де трафив на обоз нашого куріня, мене примістили на возі, поруч з двома хорими.

Тоді заключено перемиря з Денікіном.

Почалася безконечна мандрівка нашого обозу, з села в село на Поділлю... Коло обозу було нас із сто хорих, — решта із вісімсот людей стану куріня. Котрий був ще в горячці, то їхав на возі, а хто не мав горячки, то чіплявся з заду, або з боку воза і так ішов.

Де тільки ми ночували, то відїзджаючи дальше оставляли кількох померших. Ніхто ними більше не інтересувався, ніхто певно не записав навіть і їхнього назвища. Це ті невідомі галицькі вояки, що значили своїми могилами на подільських сільських кладовищах той хресний шлях, який вів до Соборности.

Прийшла повна смертного страхіття зима з девятнадцятого на двадцятий рік.

До нас, що не були в тифозних шпиталях, доходили страшні вістки: Хто попав до шпиталю, — той більше з нього не вернувся. Масово умирали наші стрільці на загноєних шпитальних барлогах, де про ліжка ніхто не чув, а воші аж по стінах лазили. То були винницькі і жмеринські шпиталі, коло яких виросла могила Сорока Тисяч.

Не умію словами описати нашого походу тієї зими. Тай мало з того і памятаю, бо цілу майже зиму, за малими перервами, — я перехворів. Шість разів чіплявся до мене поворотний, а вкінці і пятнистий тиф. Цілий той час я переїхав у возі, або перейшов держачися воза. За цілий той час не скидав із себе одягу. Не треба було скидати, бо й так не мав білля на собі. Тіло брудне, покрите гнилими ранами від корости, де виводилися цілі гнізда вошей! Всі пальці на ногах відморожені, орґанізм виснажений до останку. Дивуюся, як міг я перебути ту хоробу і нужду.

В перервах поміж хоробою, думаючи, що й так ніхто з нас живим не вийде, — шукалося розради в самогонці. Краще було умерти пяним, не будучи свідомим того, що всюди, деб прийти, — бачилося тільки смерть, або напів померших людей-тіни!

Переїзджаючи, стрічали ми по дорогах покинені гармати, військові вози, розїджені собаками кінські трупи. То гинула так славна галицька артилєрія. Стрічали ми й інші обозні валки, що їхали в противну сторону, а в них і коло них хорих, позакутаних в лахміття, із обвязаними в мішки ногами.

Мені здавалося, що так виглядати мусів колись відворот Наполєона зпід Москви. Але наполєонські лєґіонери прямували до батьківщини, а ми, — скитальці, без території, без держави і без уряду, крутилися в тому зачарованому колі — пеклі.

Переїзджаючи одного разу через гніванську цукроварню, спинився наш обоз, бо вивозили якраз з гніванського шпиталя померших тієї ночі стрільців. Поскладали їх на вози, один на одного і нічим навіть не прикрили. Всі без виїмку були нагі. Бож навіщо померщому того подертого вбрання, коли ще живучий хорий не має в що одягнутися.

Різдво і Йордан святкували ми в селі Поповій Греблі, коло Винниці. В хаті, де я лежав, лежав ще поруч мене на постелі стр. Кебан зі сотні скорострілів. Він помер в ночі на Свят Вечер і так пролежав коло мене аж до раня. На землі лежало також кількох хорих стрільців. До того ще лежала хора господиня з дочкою, здоровий був тільки покищо один господар, який після змоги всіми нами турбувався.

* * *

Большевики, розбивши Денікінців, застали нас на постою коло Балти, в Молдаванських селах, на Фодії і Слободзеї. В Слободзеї помер чет. Олійник. Я перебув тут пятнистий тиф і помалу приходив до здоровля.

Як починалася весна, то стояли ми в Чечельнику, де перебули кілька тижнів, — до виходу на польський фронт.

Большевики перевели в тому часі реорґанізацію останків У. Г. А. І. Корпус, в якого складі була наша 9-та бриґада, — перемінено на 2. Червону Галицьку Бриґаду, а з 9-тої Бриґади повстав 9. піх. полк, якого командантом став сот. Газдайко, знаний як незвичайно відважний старшина.

В Чечельнику зорґанізовано знову І. курінь, що складався з двох неповних сотень і сотні скорострілів, якої командатом став чет. Шмата, на місце попереднього команданта сотні пор. Стефанова, який обняв тепер полкову скорострільну сотню. Командантом куріня став знову пор. Давибіда. Курінь складався із виздоровців, яких приділено із ріжних збірних станиць, в більшости служили вони поред тифом в інших частинах У. Г. А.

9. піх. полк мав тоді два дуже слабонькі куріні. Стрільці, добре одягнені, приходили з одеської збірної станиці, де Денікінці видали їм нові анґлійські уніформи.

В Чечельнику почали большевики заводити вже свої порядки. Не вільно було носити емблємів на шапках, ані відзнак.

Одного дня приїхав якийсь большевицький достойник, здається мені що Порайко і скликавши мітинґ, — виголосив промову, що обиджувала наші національні почування і підюджувала проти старшин. Та стрільці довіряли своїм старшинам і були до них привязані, бож перебули разом з ними добрі і лихі хвилі.

Курінним комісарем вибрано булавного Баюка, а головою т. зв. комгуртка, — мене. Та ми обидва так на комунізмі зналися, як вовк на звіздах, але когось треба було вибрати. Одинокою нашою роботою було відбирати аґітаційну літературу. За місяць нашого урядування, ми, здається мені, не дали ані одного звіту зі своєї діяльности.

Кромі своєї „політичної" функції, — був я командантом курінного телєфону, який звався тепер роєм звязку. Телєфоністів було всього шістьох, крім того було ще в рою звязку трьох циклістів і трьох курінних кінnотчиків. Із попередніх телєфоністів не було ані одного. Не знаю, чи вони ще живуть. Із нових пригадую собі одн. віст. Татомира і одного ст. стр. Івасика, сина священика зпід Стрия.

На польський фронт прийшов курінь на самий Великдень 1920. року. Фронт стояв тоді недалеко Летичева.

25. квітня, коли всі три бриґади Черв. У. Г. А. перейшли на сторону УНР., що була тоді в союзі з Польщею, курінь, злучившися в районі Літина з повстанцями отамана Шепеля, провадив бої з большевиками.

29. квітня стрінула його доля інших частин У. Г. А., був роззброєний Поляками в Дяківцях, коло Летичева.

Тут закінчив своє істнування І. Курінь 9-ої Белзької Бриґади.

Через кілька днів курінь опинився враз з іншими частинами за дротами, звідки стрільців звільнювано до дому, а старшин переведено до таборів полонених.

Я попав до першого транспорту з Проскурова, що відїздив до Стрия. Тут були ми около двох тижнів, пізніше вивезено нас до табору в Тухолі, де перебув я до кінця січня 1921. року.

Памятник героям у Кліводині на Буковині

Написав; *Д. Онищук.*

Памятник героям у с. Кліводин на Буковині.

У забутій світом і людьми закутині Буковини, на краю цвинтаря видніється на темнім тлі дерев свіжо поставлений камінний памятник упавшим героям с. Кліводина. Одинокий, цього роду памятник, на цілій Буковині.

У передовій марморній стіні видніється вирите золотими буквами мотто Б. Лепкого:

Життя, — це боротьба, бій за щастя,
Як не своє, то за других, своїх...

Дальше йде розділ героїв за увесь час світової заверухи:

I. світової війни 1914-1918 рр.

II. укр. визвольної війни 1918-1920 рр.

III. розстріляним російським воєнним судом на підставі тайного і безпідставного доносу у 1915 р.

На прочих трьох стінах вириті у поазбучним порядку імена впавших:

64. зі світової війни, 3. із укр. визвольної війни і 3. розстріляних рос. воєнним судом.

Памятник поставлено заходом комітету, з якого перша заслуга належиться його ініціяторові й орґанізаторові ем. упр. шк. п. Володимирові Григоровичові. Гроші на покриття видатків зібрано з добровільних пожертвувань селян та інтеліґенції с. Кліводина.

В день Вознесення ц. р., день героїв, відсвятковано величаво посвячення цього памятника.

По святочній панахиді у церкві, вирушили всі, при жалібних звуках похоронного маршу місцевої музики, на цвинтар. Церковні хоругви, рівненькі ряди шкіл. дітвори зі свіжими вінками, перед ними дві дівчинки із гарно прибраним образом із виписаними іменами поляглих, а далі цілий здвиг місцевих селян та гостей.

На цвинтарі, після посвячення памятника, короткою промовою привитав присутних та підчеркнув заслуги Комітету місцевий парох о. Із. Радик. Потім виголосив довшу промову голова комітету п. В. Григорович. Він навів приклади геройства із всесвітньої та української історії, зупинився на укр. визвольній боротьбі і її героях, до яких долучилося і село Кліводин кровю своїх трьох співгорожан та пояснив значіння вшанування памяти поляглих, так для сучасників, як і для будучих поколінь.

Члени комітету і гості під памятником.

Жалібним „Вічная память" місцевого хору, закінчилося свято.

Спіть спокійно тихі герої, розкидані по всіх фронтах, за свої і чужі справи. Спіть спокійно. Ваші рідні, Ваші близькі не забули про Вас!

Окремий Стрілецький Запорожський Курінь в Галичині*)

Написав: *Р. С.*

(Докінчення)

Дня 5 червня в штабі відтинку одержано наказ НК, щоб усі наддніпрянські частини відтинку заступити галицькими, бо тамті мали вирушити на Скалу а звідтам на Оринин, щоб спільно з 16 загоном провадити наступ на Камянець. Коли в кінці травня частини відтинку наступили на Гусятин, то 16 загін, яким командував отаман М. Шаповал, наступав на Камянець, але безуспішно, тому отамана Шаповала усунено й на його місце прийшов отаман Удовиченко. В штабі відтинку були відомости, що акція отамана Удовиченка мала успіх, але сили 16 загону були заслабі. Штаб відтинку видав наказ, з якого нище подаємо короткий витяг.

Команда відтинку ч. III. Строго довірочно
Приказ оперативний ч. 22.

На підставі приказу НКГА ч. 627...:

9) Окремий Запорожський курінь та Рибницький стрілецький полк вирушать дня 6 червня о годині 6. з місця постою через Скалу, де мають підчинитися отаманові Шаповалові, згляднo Удовиченкові та стояти до його розпорядимости.

6. батерія СС вирушить рівночасно з повищою ґрупою з місця постою.

Всі три наведені частини стоять через цілу дорогу під командою полковника Шандрука...

Отож 6 червня всі наддніпрянські частини, то значить і Лубенський кінний полк, хоч в наказі про нього не згадано, рано, зібралися в Чабарівці, звідки вирушили через Гуштин на Скалу. Галицькі чистини залишилися тримати фронт відтинку.

Повний брак відомостей про ситуацію на цілім фронті Армії УНР і відсутність якихбудь інформацій про заміри нашого Головного Командування створювали атмосферу непевности, що відбивалася на Запорожцях, хоч як вже загартованих під цим поглядом. Тому настрій перед вирушенням в похід був досить таки сумний, а до всього не могло не полишити вражіння і пращання місцевого громадянства, що вилягло з хат, а навіть відпроваджувало далеко за село. Довго йшла кольона мовчки, мимохіть насувалася думка про таємниче майбутнє, яке не віщувало радости, пахнуло грозою... Поволи селяни залишалися, й тільки найбільш витревалі, дівчата, ще трималися рядів! Всі йшли вперед на зустріч невідомого. (Запорожці йшли позаду цілої кольони). Тяжко було залишати околиці, де довший час жилося добре, де зазнали Запорожці справді щирого, рідного відношення. Тяжкий настрій ніби висів хмарою в повітрі над рядами вояків, аж ось струсив його з себе завжди веселий і дотепний сотник Б., який затягнув „Ой на горі..“ — всі дружньо підхопили, однак не було чуття певности, навіть на тоні сильної козацької пісні відбивалася якась несвідома туга...

Дійшли до Кривенького, там зробили відпочинок, щоб поснідати, та й сонце немилосерно пекло. Комендант куріня зібрав старшу старшину, щоб підбадьорити та заразом почути думки про оцінку ситуації, бо треба було числитися з можливістю бойових ділань в дуже небезпечній обстанові, оскільки большевикам перед зєднанням ґрупи з 16 загоном вдалосяб той загін розбити. В просторій селянській хаті зібралося кільканацять старшин, випробованих свідомих вояків. Комендант куріня змалював ситуацію і перспективи, потім говорилося про всякі евентуальности в звязку з одірваністю від головних сил Армії та браком звязку з 16 загоном, хоч до нього вислано кінну стежу з інформаціями зі свого боку та з просьбою подати відомости про себе, але ще стежа нічого не надіслала. Ріжні були думки, іноді дуже радикальні й несподівані, але всі вони були просякнуті глибоким патріотизмом і вірою в успіх, причім присутні звертали увагу на конечність надзвичайної обережности і готові були на найбільші фізичні зусилля в польовій службі, щоб тільки ворог не заскочив. Цілість куріня це запорука успіху — такий був загальний висновок, однак всі підкреслювали, що це справа коменданта куріня, а говорять лише тому, що їх запитано. Останнім взяв слово комендант куріня і коротко сказав: „дякую, панове, — вирушаємо“. За хвилю курінь, а за ним й інші частини з піснями рушили вперед і настрій, хоч поважний, був вже якийсь міцний, певний.

Коли комендант куріня мав вже досідати коня, то підійшов до нього якийсь незнайомий кремезний чоловяга в широкому сукняному брилі, опалений, з люлькою в руці і спокійно ухиливши капелюха, з виразною певністю себе, зазначив, що має поважну справу. Передавши через адютанта керування кольоною полковникові Мацакові, комендант куріня запросив незнакомця сісти на призьбі і коли обидва сіли, то незнакомець назвав себе. Був то відомий військовий діяч, начальник буковинських військових орґанізацій отаман Топущак. Річ була в тім, що отаман Топущак мав зорґанізований з Буковинців курінь та запасний кіш і з огляду на ситуацію в Галичині здобув од Головного Отамана Петлюри дозвіл приєднати свої сили до Армії УНР, практичнож до тої частини Армії, яка йому найбільше буде до вподоби. Він показав писемний наказ Головного Отамана про те, щоб усі військові начальники помагали отаманові Топущакові, а той комендант, якому отаман Топущак віддасть під керовництво своїх вояків, щоб зберіг автономію буковинських сил. Отаман Топущак оповів, що курінь бився в рядах Галицької Армії, але булоб дуже тяжко остаточно наражати на винищення невелику кількість Буковинців, що вдалося вивести з Буковини. Тому він переговорив з Головним Отаманом і на його дозвіл обїхав увесь фронт, переглянув майже всі Наддніпрянські частини, вже від двох днів мешкав у місці постою Запорожців, до яких уважно приглядався і якраз дух їх, дисципліна і внутрішні відносини най-

*) З незалежних від Редакції причин не могли ми подати скорше докінчення цеї статті Р. С., яка була поміщена в Л. Ч. К. Ч. II. ц. р. Подаємо її на цьому місці.

Штаб 7. бриґади Армії У. Н. Р. Бригадне свято 21/V. 1920 р. Х Полк. Удовиченко, 1. полк. Шандрук, комдт. бриґади, 2. полк. Низієнко, шеф штабу, 3 пполк. Ю. Киверчук, комдт. штаб-кватири.

Знову на Великій Україні, знову на Рідній Землі.. Добре було Запорожцям в Галичині, але якесь підсвідоме почуття „свого“, можливо завдяки іншій психіці і вдачі, кричало в душі — ти вдома, на Рідній Землі...

Йшли Запорожці на Поділля, яке було незнане ще для них, а яке в тім 1919 і потім в 1920 р. зробилося для них тереном дуже й дуже знаним. Там, на Поділлі, Запорожці піднесли свою бойову славу ще вище, там враз з іншими частинами 3 дивізії, до складу якої увійшли, здобули для неї невмирущу назву „Залізної“. Але про це пізніше.

В часі походу ґрупи від Скали до Оринина дігнав коменданта ґрупи їздець, якого вислав курінний господар. Господар доповідав, що господарський потяг проскочив з великими труднощами під вогнем Поляків через Вигнанку і вже стоїть на стації Іване-Пусте. В приватнім листі до коменданта господар підбадьорював його, бажав куріневі успіху. Кілька днів пізніше в розмові з командантом господар оповів йому, що лист його викликали чутки (отак таки чутки, бо в жаден спосіб не далося виявити, звідки, чи хто приніс ці чутки) про пригноблений настрій в курініі, який знайшовся в трагічній ситуації між Поляками і більшовиками. В обозі ці чутки мали, як звичайно буває, характер „дещо“ перебільшений. Однак мимо всього було Запорожцям приємно довідатися, що й майно їхнє врятовано, та що обоз не журиться, а просто навпаки — підбадьорує решту куріня.

Коло години 17-тої ґрупа прийшла до Оринина. На майдані очікував на коменданта куріня курінний Хрещений Батько і опікун Полковник Попсуй-Шапка, який оповів про настрої в Камянці, про перспективи боротьби і вимагав, щоб ґрупа не затримувалася, а якнайскорше простувала до Камянця на допомогу Удовиченкові, який продовжує успішно змагатися з воро-

більш йому подобалися — отже він просить прийняти курінь і кіш до Запорожського куріня. Комендант куріня подякував отаманові, бо передовсім був дуже втішений з можливости збільшити силу ґрупи, але виявнив, що таке зєднання орґанізаційно перепровадити трудно, тому що не може курінь складатися з двох курінів. Пристали на тому, щоб наразі курінь Буковинський увійшов до складу ґрупи, а далі буде видно. Буковинці вже були на поході від Заліщик до Скали і наступного дня мали приєднатися до Запорожців.

Пополудні курінь враз з іншими частинами дійшов до Гуштина, де піхота стала на ночівку, а Лубенському кінному полкові та Запорожській кінній сотні наказано було дійти до Скали й там докладно довідатися про ситуацію в напрямку на Лянцкорунь і Оринин.

На другий день 7 червня курінь був у Скалі. Там до ґрупи приєднався Буковинський курінь під командою сотника Ціпсера. Буковинський курінь, в якому до речі було богато й Галичан, зробив прегарне враження. В Скалі також приєднався до ґрупи панцирний самохід „Петлюра“ — вже зовсім поваж о виглядали сили ґрупи, в наслідок цих несподіванок ґрупа числила до 1200 людей. Найбільш потішаючою вісткою було, що 16 загін, ведений дуже вміло отаманом Удовиченком, побив большевиків на кордоні (на Збручі) й під Оринином і успішно наступає на Камянець.

8 червня вранці ґрупа вирушила зі Скали на Оринин. Трудно описати зворушення Запорожців і всіх Наддніпрянців, коли через міст на Збручі переходили на В. Україну. Козаки плакали, настрій був такий немовби після найбільшої побіди. Запорожці знов були на своїй землі, де так само офірно і завзято боролися за Вітчину...

Слобожани в 1 рекрутськім полку в Камянці. 1. X. 1919 р.
1. Полк. Шандрук, 2. підп. Шевців, 3. Нач. постач. підп. Нечитайло.

гом, хоч сили 16 загону були невеликі та й вичерпалися в кількаденних боях. Виявилося, що Камянець не дав багато охотників до 16 загону, бо фронт ще був заблизько — шкурництво стримувало населення від вступу до війська.

На другий день вранці ґрупа вирушила з Оринина і в Камянці була десь коло години 14. Неприємний був у цей день похід, бо через всю дорогу мочив страшний дощ. В Камянці, попереджений про прихід ґрупи, комендант міста визначив для неї на помешкання будинок бурси на Новім Пляні. Старшини і козаки трохи осушилися і почали готуватися до прийдущих тяжких походів та боїв — чистили мушкети і кулемети, допроваджували до ладу взуття і одяг. Тимчасом комендант ґрупи зголосився до коменданта міста, щоб представитися і довідатися про розпорядження для себе. Той передав комендантові ґрупи, що на нього в готелю Континенталь очікує призначений на коменданта 3 дивізії отаман Купрійчук. Комендант ґрупи знав, що комендантом дивізії (бувшого 16 загону) є полковник Удовиченко, тому здивований тою переміною пішов до готелю до отамана Купрійчука. Отаман прийняв коменданта ґрупи лежачи на канапі й сказав, що власне його призначено на коменданта 3 дивізії, а полковник Удовиченко зостанеться начальником штабу. Наказав на другий день ґрупі вирушити через Шатаву на Дунаївці, куди він також приїде.

Користаючи з кількагодинного перебування в Камянці, наказав комендант куріня господареві, щоб розташувався тимчасом в місті й розпочав заготовляти взуття та одяг для куріня. Матеріяли курінь посідав, треба було лише знайти добрих майстрів. Після розмов з місцевими військовими господар привів до коменданта куріня двох жидів Лимончика і Шинайзена, ніби як найліпших і не дорогих кравців. Сама згадка про цих двох жидів, дуже зрештою ретельних і справді сумлінних працівників та незвичайно прихильно успосіблених до всього українського, за що потім дуже терпіли від більшовиків, викликає навіть тепер, по 13 роках, сміх. Отож почалося з того, що комендант куріня замовив собі штани і френч, а з огляду на конечність наступного дня зрана виїхати враз з ґрупою, кравці прирекли приготовити одяг до міри на вечір, а навзавтра принести викінчений. Коли пізно увечорі принесли обидва кравці — вони завжди потім обидва разом приходили по всіх справах до господаря і до коменданта куріня — одяг до міри, то комендант не міг у френч влізти. Кравці смикали зі всіх боків, натягали поли, і доки комендант їм спокійно доводив, що вони зіпсули матеріял, то вони переконували, що все гаразд і що є лише маленька „поправка", але коли нарешті терпець у коменданта вірвався і він таки порядно на них гримнув, то вони подивилися один на другого і по павзі впрост зареготалися обидва. Не витерпів й розсміявся комендант і коли запитав кравців, чого вони регочуться, то вони відповіли, що таки добре бачуть, що френч нідочого. Скінчилося тим, що цей ґарнітур пішов на джуру, а кравці зробили новий вже добре. Вони взагалі робили весь одяг для куріня, а потім для 9 стр. полку, робили сумлінно і дешево. Коли в році 1920 українські війська мусіли залишити Камянець, то більшовики обох кравців заарештували, знущалися над ними за те, що ті говорили по українськи і працювали на „петлюрівців". Кравці від тих переживань сильно захорували і вмерли в більшовицькій Камянецькій ЧК.

10 червня, ще навіть добре не розвиднілося, коли Запорожський курінь і всі частини ґрупи вишикувалися до походу. Кілька горячих слів коменданта ґрупи обудили ще сонних стрільців, всі перехрестилися і рушили вперед. Дзвінка козацька пісня будила мешканців Шевченківської вулиці — порозчиняли вони вікна і перший переляк сонних перестрашених обивателів змінився на ентузіязм, коли побачили довгі ряди струнκого рідного війська. Камянець витав вояцтво не тоді, коли воно прийшло, а коли відходило на фронт, — видко було, як обличча цивілів набірали певности завтрішнього дня...

З огляду на те, що дорога на Шатаву не була прикрита власними військами і на схід од Камянця ще бродили більшовицькі ватаги, то марш ґрупи відбувався поволі, бо з повною похідною охороною. Недалеко перед Шатавою кольона спіткала полковника Удовиченка, який виявив велике задоволення з підходу ґрупи, поінформував про ситуацію на фронті загону та оповів командантові ґрупи про одержання наказу Головної Команди відносно реорґанізації Армії, згідно з яким 16 загін зістав переіменований на 3 дивізію. Виявилося, що ґрупа назавжди входить до складу дивізії. Поспішаючи до Камянця, щоб переговорити звідти з Армійським Командуванням, полковник Удовиченко наказав ґрупі на ніч розташуватися в Чаньковій (на захід од Дунаєвець) і бути назавтра готовою до бою. Фронт в той час перебігав безпосередньо на схід од Дунаєвець і дивізія готувалася до дальшого наступу, перебуваючи через ніч в бойовій стичности з більшовиками.

Переночувавши в Чаньковій, ґрупа 11. червня вирушила на Дунаївці, але йшла по дорозі на полудневий схід, щоб вийти на шосе. Коли перші сотні вже дійшли до шосе, з тилу від Камянця підїхав самохід і по хвилевій задержці від тилу кольони гукнула команда одного зі старшин „струнко". Комендант ґрупи, що їхав на чолі кольони, звернув коня і наближаючись до авта пізнав Головного Отамана. Головний Отаман, бачучи здорових, бадьорих козаків, та до того добре одягнених, бачучи повний порядок підчас руху, зупинив кольону, поговорив зі стрільцями, а відїзджаючи сказав командантові ґрупи, що він дуже задоволений з огляду стрільців. Всі, від козака до коменданта були розентузіязмовані тою розмовою і пращали відїздившого Вождя гучним „слава".

В Дунаївцях ґрупа зупинилася на полудневій околиці, увійшовши як резерва до дивізії, що саме провадила бій. Першим спіткав ґрупу заступник коменданта дивізії комендант артилєрійського полку полковник Чижевський. Як комендант дивізійної артилєрії він дуже зрадів, побачивши таке підсилення, яке давала йому ціла батерія сотника Альохіна.

Було чути недалеку стрілянину, а наші гармати стояли побік кладовища і кудись били. Незабаром одержано від полковника Удовиченка наказ вислати один курінь на підмогу до бойової лінії — на перший вогонь пішов Запорожський, однак в той день він безпосередньої участи в бою не взяв.

Увечорі того дня, 11. червня, на нараді полковників Удовиченка і Шандрука вирішено, що вся піхота ґрупи складе 9. стр. полк (дивізія мала вже з тих частин, що були в складі 16 загону, 7 Синій і 8 Чорноморський полки), батерію передасться до артилєрійського полку, що ставав бриґадою, Лубенський кінний полк став дивізійним кінним полком. В ночі про це видано наказ по дивізії. То був день, коли

формально перестав існувати Окремий Стрілецький Запорожський курінь, а народився „9 стрілецький полк".

Полк складався з 3 курінів: І-ий курінь — бувший Запорожський, 2-ий курінь — бувший Рибницький полк, 3-ій курінь — бувший Буковинський курінь; кожний курінь мав свою кулеметну сотню; Запорожська кінна сотня стала полковою кінною сотнею. Командантом полку призначено полковника Шандрука, його заступником Полковника Мацака. Командантами курінів комендант полку призначив: на 1 курінь підполковника Шевціва, на 2 курінь сотника Чмеля, на 3-ій курінь сотника Ціпсера. Полковим господарем став сотник Шандрушкевич, полковим адютантом сотник Л.

Загальний стан полку на цей день виносив біля 160 старшин, понад 1.100 козаків, бойовий стан — 800-850 багнетів, 16 кулеметів, 70 шабель.

12 червня розпочинав своє існування і свою бойову діяльність 9 стрілецький полк.

Українське військо у княжі часи

Написав: *І. К.*

(Докінчення)

7. Бій.

Стрічу військ означали висловами **зступитися, зразитися**, саму битву словами **бій, січа, брань.**

Рішаюче значіння в битві мали тяжкозбройні частини. Їхня зброя давала їм перевагу і в обороні і в наступі. Головною зброєю в наступі було копіє, побіч нього також меч. І піхота і кіннота вживають рівно тої самої зброї.

В давніших часах були самі тільки битви піхоти.

Мета наступу була сильним ударом копій розбити ворожу частину. Копійники піхотинці наступають густою масою. Діяльну участь в бою беруть копія двох перших рядів; задні ряди мають значіння тільки через те, що своїм напором скріплюють силу удару. Відділ копійників не потребує бути дуже глибокий, ширина його може бути значно більша. Як перший удар копій не дав побіди, роля копійників кінчиться: копія є в части поломані, але і цілих копій у стрічі зблизька, в глоті, вживати ненаручно. Тоді починається бій на мечі, »січа«. Кожний копійник мав, здається, при боці меч, як помічну зброю; може задні ряди були збройні в самі тільки мечі.

В літописах давніших часів маємо тільки загальні описи піших стріч. Про летську битву 1019 р. читаємо: »зступилися обоє і була січа лиха, якої не було на Руси, і за руки хапаючи себе сіклися, і зступалися тричі, що кров текла по уділлям«. Опис лиственської битви 1024 р.: »зступилися чоло Сіверян з Варягами, і трудилися Варяги сікучи Сіверян, і потому наступив Мстислав з своєю дружиною і почав сікти Сіверян«. З вислову »сікти« можна догадуватися, що обі битви велися на мечі; але мабуть наступ почався копіями, так, як це бувало звичайно. Зі списами, хоч певно без тяжкої зброї, іде до бою також народнє ополченя, пр.: пішці під Луцьком 1149 р. мають копія і рогатини.

Піша битва протягом всеї княжої епохи лишилася головним способом боротьби. Навіть тоді, як вже кіннота дійшла до великого розвитку, військо перед битвою нераз зсідало з коней і ішло на ворога пішо. Так 1096 р. Новгородці »зсіли з коней і зступилися«. Сто років пізніше, 1185 р. в битві на Каялі також князі і дружина »зсіли з коней і пішли бючися«. Таксамо робить і кіннота Данила. Можна думати, що роблено це тому, що більша частина війська була піша, або хоч і мала коні, то не вміла стрічатися кінно, — і кінні частини мусіли іти пішки до бою.

Рішаючим чинником в бою була тяжка піхота, дружина або дружники. Лекше озброєні народні ополченці, вої або пішці, могли мати тільки другорядне значіння. До наступу вони ішли хиба тільки проти таких самих слабо озброєних сил по ворожій стороні. Звичайно мабуть вони тяглися в тилах за дружиною і тільки кінчали битву: ґрупами нападали на поодиноких тяжко-збройних противників, добивали ранених; ловили бранців, брали всяку добичу.

Тяжка кіннота, що їхала до наступу, складалася з тих самих оружників, у важкій зброї, з копіями, що піхота. Перевагу над піхотинцями давали їй коні, — добірні, **тучні** коні, як названо їх у літописному оповіданні про похід Ігоря. Кіннота їхала до наступу або збитою кольоною, або широкою лінією. Проти тяжкозбройного противника старалися **удержати полк** цебто їхати кольоною густою і доволі глибокою. Кінота ішла на ворога у повному розгоні, **на грунах** (значіння неясне); деколи всі їздці »великим голосом« подавали спільний оклик, нпр. »біжи, біжи!« Удар кінноти бував дуже сильний. При описі ярославської битви 1245 р. читаємо, як Андрій, дворський Данила »зразився з полком Ростислава кріпко: копія зломилися, тріск був як від грома, і з обох сторін багатьох упало з коней і умерло, инші були ранені ізза сили удару копійного«. В иншій битві Ізяслав »полком своїм зїхався з Святославом Ольговичем і з половиною полку Юрієвого і так переїхав скрізь їх...« Перебитися через ворожу частину або ударом розторощити її це й була мета наступу кольони тяжкої кінноти. — В такому наступі кольони тільки перші ряди їздців могли справді **ткнути, поткнути** з копіями на ворогів і **побороти** їх. Кінники з дальших рядів, як хотіли зударитися копієм з ворогом, мусіли з тилів на право і на ліво добігати до першої лінії; це називалося **розпустити полк.** Полк розпускали звичайно при стрічі з слабшим ворогом; наступ зчаста перемінявся у погоню. Як у першому ударі не повелося розбити цілком ворога, битва розбивається на ряд малих потичок між ґрупами їздців, а то й окремими лицарями. Тоді, — подібно як у розгарі пішої битви, — копія заступається мечем: »Данило встромив копіє у ворога, копіє зломилося, — і обнажив меч свій« (1231 р.)

Помічну ролю при битві тяжкозбройних (і кінноти і піхоти) мають стрільці. Їхнє завдання є непокоїти ворога здалека стрілами з луків. Вони підїзджали під ворожу лінію, кидали на неї в бігу стріли і скоро уступали, — так, як під 1097 р. описується акція поло-

вецької кінноти проти Угрів: »Алтунапа пригнав до першого заступу, і вистріливши побігли перед Уграми, Угриж погнали за ними.« Стрільці мали на меті привабити ворога ближче до головного війська. Деколи висилано їх до нападу на тил ворога або на ворожі обози: »Ізяслав і Ростислав, як побачили, що ідуть від них геть (ворожі в йська), пустили за ними стрільців своїх, Чорних Клобуків і Русь, і так почали наїздити з заду на полки, стрілятися з ними і почали у них вози брати« (1151 р.). Але як починалась головна битва, стрільці уступали взад за полки і лишались так пасивними свідками змагань тяжкозбройних. Так нпр. в битві над Рутою 1151 р. половецька кіннота Юрія стояла позаду — »і Половці Юрієві ані по стрілі не пустивши утікли.«

Стрільці уступали скоро з поля битви через те, що у стрічі з тяжкозбройними вони були цілком безборонні, тільки швидка утеча ратувала їх перед знищенням. Проти піхоти вони могли дещо довше остатися, але як наблизилася тяжка кіннота, вони не мали часу навіть ліпше розвинутися. Тодішні полководці мусіли бачити хиби цеї формації і змагали до її поліпшення. Проби реформи замічаємо в XIII в. у військах Данила. Щоби забезпечити стрільців у бою, їх ставлять поруч копійників, під їх охороною. Вид такої зєдиненої формації, зложеної з обох цих зброй, описує літопис 1251 р.: »Вої зсіли і озброїлись пішцем з обозу, — щити їх були як зоря, шоломи їх як сходяче сонце, копія держали в руках як многі тростя, — стрільці ішли по обох боках і держали в руках рожанці (луки) свої і наложили на них стріли свої проти ворогів«. Стрільці, що мали при собі охорону з копійників, могли підійти далеко ближче до ворога і більш успішно обстрілювати його; колиж ворожі копії рушили до наступу, вони могли схоронитися за залізний полк оружників.

Як знаємо, перед битвою військо поділялося на чоло і два крила. Тактичні завдання цього поділу в самій битві зазначувалися слабо. Дуже часто на крилах були частини того самого складу і сили, що чоло, так що їхня діяльність нічим не відріжнялася від акції чола. Колиж крила були слабші, то служили тільки помічними силами для чола або мали зявдання резерви.

Резерви вживалися в битвах доволі рідко. Звичайно всі сили рушали до бою одночасно. Так читаємо характеристичне місце в літописі 1151 р.: »Ізяслав вїхав у свій полк і післав по всім своїм полкам, кажучи: глядітьже на мій полк, як піде мій полк, також і ви підіть«. Але в деяких випадках якісь частини стоять по заду і виступають до бою пізніше. Так 1024 р. під Листвином Мстислав наперед пустив чоловий полк Сіверян, пізніше, як вже битва розгорілася, кинув у бій оба крила, зложені з дружини. В поході Ігоря 1185 р. до битви ідуть передові полки кінноти і з ними тяжкий полк Святослава; два инші тяжкі полки »Ігор і Всеволод помалу ішли, не розпустили полку свойого.« В битві під Ярославом 124.. р. резерви є ще більше поділені: наперед стрічає ворога Андрій дворський з своїм полком тяжкої кінноти; згодом Данило висилає йому 20 »мужів вибраних« на поміч, врешті ідуть до бою полки Данила і Василька.

Серед битви військо орієнтувалося по хоругвам. Стяг піднятий до гори означав успіхи; як стяг хилявся або упадав, це був знак катастрофи. Кинути стяги, значило програти битву. Стяги розбитого ворога дерли: »Данило скоро прийшов на нього (угорського воєводу) і розбив полк його і хоругву його роздер на половину«. Утечу означали словами поскочити, побігти.

Побідник на знак своєї переваги оставав на полчищі цебто побоєвищі: »Ізяслав тут і став на полчищі« (1153) »Данило і Василько не пішли в город, і Лев став на місці, — військо серед трупів являло побіду свою« (1245).

Воєнні бранці звалися колодниками, воєнна добича полоном: »взяли полону багато, худоби, коні, вівці і колодників брали руками«. Війська ішли деколи на вороп, — грабити околицю.

ВІД АДМІНІСТРАЦІЇ

Передплатники! Вирівнайте залеглу передплату за „Літопис Червоної Калини“ до кінця грудня. Це обовязок супроти Видавництва!

Обовязкового і культурного чоловіка найкраще пізнати по його „конті“ у видавництвах.

Хорунжий Масловець

Написав: *Михайло Середа.*

(Оповідання)

Комендант II-ої бриґади Запорожської дивізії полковник Шемет човгнув злегенька, по-гусарськи, ногою, задзеленчав срібними острогами й, піднісши до кашкета руку, сказав пан-отцеві Трощинському, настоятелеві Покровської церкви в с. Котюжанах:

— Даруйте мені, батя, турботи: нині я примушений розташуватися зі своїм штабом і охоронною сотнею у вас на ніч.

Сухорлявий і сутулий пан-отець, курносий і короткозорий, з рудою цапиною борідкою, підплигнув на коротеньких ніжках, немов потрапив на розпечену залізну штабу, й заломивши на боках руки бубликом, радісно вигукнув:

— Велика Артемідо Ефеська! Дуже приємно! — І нишком, щоб хто не почув, додав: — Після більшовицького раю не то що вас, а навіть самого Люципера прийму яко чесного християнина. Дуже приємно! Дуже приємно!

Раптом він покинув полковника й кинувся з подвіря до хати.

— Попаде! Попаде! Де ти там? Оглухла чи що! — лунав десь в далекому покою його верескливий тенор: — Причепурись та зустрінь поважних гостей. Велика Артемідо Ефеська! — вигукував він вже на кухні: — Настановляй, Остапе, самовар! Одна нога там, друга тут... Кудиж ти, сатано, вугілля напхав? Тож для води!

Щось довго порався в покоях отець Семен Трощинський. Не дочекавшись його, полковник Шемет обійшов подвіря, зазирнув у повітку, клуню, кошари, загороду, розмірковуючи, де та як розташувати йому людей і коней.

— Еге, видко батя розуміється на господарстві, — подумав він, зупинившись коло ожереда сіна, кінці якого ховалися далеко на вигоні, за чужими вітряками.

На перелазі до пасіки його наздогнали старшини: його помішник підполковник Загоруйко і персональний адютант, сотник Равич-Лантушенко.

— Пане полковнику, — підкотився з рапортом адютант — ворожа кольона, що понесла від нас поразку, зупинилася на Вербових хуторах. Ліворуч від нас, у Чорнобильському лісі, наша розвідка простежила три ескадрони червоної кінноти. Праве наше крило є забезпечене частинами І-ої бриґади.

— Пане полковнику! — офіційно й строго звернувся до свого помішника комендант бриґади: — прошу вас додати до охоронної сотні два кулемети з курінної резерви.

Сутеніло. З долини, зі ставка, в якому вимочувалися коноплі, подув прілий і холодний вітрець. За ставком, в степу, в напрямку села Радулян зірвався гарматний вибух. Сполошена ним перепелиця боязко заґокала метальовим дробом...

— Велика Артемидо Ефеська! Нарешті спіймав вас! — виріс ніби зпід землі на перелазі пан-отець, заломивши руки на взірець бублика: — Прошу гостей до хати. Попадя нудиться, самовар журиться; що за новина, що гостей нема.

— Еге! Дос відчений господар і модерний поет — посолодив пан-отцеві комендант бриґади, почувши про самовар.

Старшини вернули до хати. Пан-отець забіг наперед гостей.

— До світлиці — урочисто тикнув він чорним від сажі і вугілля перстом в пофарбовані охрою двері.

У світлиці самовар і канарок відбували дует. Самовар тримався баскових нот, силкуючись знизитися до октави; щось йому перешкоджало, і він, як той бас профундус з архиєрейського хору, що пропив воли й занози, сичав і харчав, немов у передсмертній аґонії сухітник. Канарок виспівував на високих нотах, час від часу сплазовуючи піччікатами до меццосопрано. Похиливши донизу головку, він на хвилинку прислухався до самовара, ніби побоюючись загубити мельодію, яку натхненно складав самовар.

Чепурна і затишна кімната, чистенько прибрана жіночою рукою, з іконами і зеленою перед ними лямпадкою, з віденськими кріселками і шкіряною канапою, з тюлевими фіранками на вікнах, з ґераніями і кактусами на підвіконниках, змивала з душі фізичні і моральні страждання бойового дня.

Коли принесли світло, полковник Шемет, на зовнішній вигляд дуже подібний до імператора Вільгельма II-го, тримав вже в одній руці склянку з чаєм, в другій — з вишнівкою. Він казав пан-отцеві: — Наша війна з більшовиками позбавлена стратегічних засад і тактичних правил. Сучасні бойові події базуються на психольоґічних моментах... Так, так, батя, — занепокоївся він, спіймавши квасну ґримасу на обличчі свого слухача. Пан-отець якраз був згадав, що мав необережність покласти козаків поруч з індиками. — Більшовики і ми, — доводив полковник — інтуітивно відчуваємо, з яким запалом, настроєм і духом розпочинає кожна сторона бій.

— Ой, пропише тобі попадя психольоґію, коли твої козаки поїдять індиків, — подумав пан-отець і поглянув на Шемета з такою ненавистю, яку полковник, зрозумівши зневіря до своїх слів, рішив усунути яскравими прикладами з бойового життя.

На другому кінці стола проти чорноокої, ще молодої попаді, яка була на диво красуня — струнка, гнучка, з округлими плечима і пишним бюстом — сидів адютант Равич-Лантушенко, широкоплечий і широкогрудий, теж чорнобровий, з рожевим лагідним обличчам. Перегнувшись над столом, поближче до попаді, він этиха розмовляв на тему про мету людського життя:

— Життя — воно чарівне і привабливе. Його треба глитати зі смаком і насолодою, ковтками, як глитають манастирські лікери, — лепетав він і, спіймавши в обійми своїх чобіт, ніби без заміру, її ніжку, замовк: поглянув в її очі боязко, з проханням про вибачення. Попадя дала зрозуміти, що та ніжка ніби не її, чужа.

— Московський фільософ Лев Шестов, — знову заворкотів адютант, втішений перемогою на підступах до опанцирепої позиції — подав думку, що наше життя набуває тоді вартости, коли в кожному життєвому акті беруть участь всі наші почуття, розум і воля, гармонійно міцно і напружено реаґуючи на всі зовнішні враження.

Адютант зупинився і солодко зітхнув: відчув, що друга ніжка попаді сама напросилася в обійми.

Полковник Шемет, покінчивши з психольогічними ментами, тепер знайомив пан-отця з фортіфікаційними методами війни, давши зрозуміти, що ця тема потребує часу і пильної уваги слухача.

— Велика Артемідо Ефеська! — плакала і нудьгувала душа настоятеля. — Принесла тебе чортяка з фортіфікаційними методами. Індики ще півбіди, а ось як надибають на кохинхинів! а? — подумав він і відчув, що холодний піт покотився по його хребетині колючим струмочком.

— Даруйте мені, пане полковнику, — зірвався він з кріселка, немов спіймав під собою шило: — Погляну я на коней, чи не забув Остап підсипати їм січки.

Пан-отець, як той буревій, винісся зі світлиці. Полковник безнадійно махнув рукою і підсунув ближче до себе пляшку з вишнівкою.

Підполковника Загоруйка за столом не було: він був заклопотаний службовою справою. Спершись рукою на кавказького зразку шаблюку, стояв він на порозі світлиці і розпікав хорунжого Масловця, команданта охоронної сотні. Хорунжий Масловець, невеличкий на зріст, незґрабний і кривоногий, з квадратовим веснянкуватим обличчам і примруженими полохливими очима уважно слухав зауваження начальства, тримаючись непорушно, по всім правилам статуту, немов на почесній варті.

— Навіть своїм зовнішнім виглядом старшина мусить бути прикладом для козаків, — настановляв молодого хорунжого Загоруйко: — Бадьорий вигляд, сміливий крок, твердий жест, рішучі рухи, голосна команда, — все це постуляти, на яких основується сучасне виховання козака. Раджу вам прочитати книжку французького психольоґа Лєбона — „психольоґія юрби". Прочитаєте, то зрозумієте, чого я від вас вимагаю. А то побійтеся Бога: голову ви тримаєте, ніби пяний капуцин, руки завше засунуті в кишені, ніби побоюєтесь за гаманець; коли простуєте попереду сотні, ви нагадуєте мені мокру курку. Тьфу! — сплюнув з огидою за поріг Загоруйко. — Цікаво довідатися мені, яку ви маєте освіту? Ваша довійськова професія?

Масловець почервонів, заметушився, машинально підніс руку до голови і, згадавши, що тепер він без кашкета, знову випростував її по військовому.

— Моя освіта — з усміхом подав Масловець — Скінчив я двохклясову церковно-учительську школу. Рік учителював у Борщагівській церковно-приходській школі.

— Тепер я бачу, як ваша доля покепкувала собі з вас. Замість кадила, яке ви мали роздувати у церкві, вона всунула вам у руки шаблюку, яку ви тримаєте немов циган хоругву підчас водохрещи. Прошу памятати мої зауваження і напружити всі зусилля для серіозної праці над собою, як старшини. Ви — вільні.

Ледве хорунжий переступив поріг, як на нього налетів з прудкістю африканського самума схвильований пан-отець: в одній руці він тримав оскубаного і без голови індика, в другій — ніжку і крильце невідомого птаха.

— Прошу, — гепнув пан-отець на стіл перед Шеметом свою здобич. Бачите! Яке свинство! Ваші козаки запевняють мене, що оці рештки — то воловина. Погляньте і скажіть, чи правду вони кажуть?

Полковник Шемет зрозумів маневр козаків, однак, аби уникнути нудної праці по дослідженню козацької провини, жартовливо відповів:

— Оскільки мене не зраджує знання палєонтольогії, я бачу перед собою останки іхтіозавра.

— Іхтіозавра? Що то за птиця? — здивовано кліпнув віками пан-отець: — Може бути по вашому іхтіозавр, а по нашому буде качка — кохинхін... Певно чули... Ваші козаки, як колишні вандали, знищили найкращого представника цієї шляхетної породи.

— Не хвилюйтеся, пан-отче, завтра мій скарбник винагородить вам за всі шкоди, що потерпите від козаків.

— Не подумайте, що я ґвалтую з-за грошей, — зніяковів пан-отець, ніби спійманий на недоброму вчинку — серце моє розривається від жалю, коли згадаю про кохинхіна.

Однак обіцянка Шемета крила у собі магічну силу якогось чарівного слова: пан-отець звеселіщав, вибрикнув на коротеньких ніжках і, заломивши руки бубликом, гукнув до попаді:

— Шура! Похлопочи там... Розумієш... — підморгнув він і накреслив перстом в повітрі контури величезної пляшки. — Велика Артемідо Ефеська! — підкотився він до полковника Шемета — чи не маєте бажання скласти пульку преферанса?

— Тільки невеличку, — погодився бриґадний. — А ви? — запитав він помішника.

Помішник і адютант погодилися.

Пан-отець викотив з сусідньої кімнати картовий столик, розкопав десь під канапою крейдяні олівці, карти, щіточки і, заломивши руки бубликом, солодко запросив гостей:

— Я до ваших, панове, послуг.

Карти роздав адютант. Пан-отець зібрав свої до купи і ніби чогось вичікував. На його обличчі трапилася незрозуміла зміна: тепер його очі набули всіх монгольських прикмет: праве око нишпорило в картах бриґадного, ліве — в картах адютанта...

II.

У великій кімнаті, що прозивалася „прихожа", було горячо і парно. Навколо високого довгастого столу сиділа сотенна аристократія — бунчужний Тягнирядно, каптенармус Безштанько, І-й чотовий Дуля, 2-й Вишня — і пила чай. Недалеко від дверей, на скриньці з борошном, сидів, підобгавши під себе по-татарськи ноги, церковний сторож Остап Жученко і пихкав з австрійської люльки. Попереду його за трикутним столиком сидів на низенькій табуретці хорунжий Масловець і складав додому листа. Ранком виїздив на Херсонщину відомий отаман Гуленко-Гулий і обіцяв доручити листа його матері.

Люба Матусю!

— писав хорунжий Масловець, напружуючи очі у млявому світлі карликової нафтової лямпочки:

„Дякувати Богу, я почуваю себе добре. Начальство шанує мене за чесну працю; козаки мене слухають. На минулому тижневі оглядав нас Головний Отаман Петлюра і казав, що ворогу надходить кінець, що скоро ми вернемо додому".

Масловець замислився і зупинив свої очі на Остапові, котрий оповідав воякам про Котюжанського поміщика Волховського.

— Правдивий був пан... добрий для селян, чемний... Таких панів не було і не буде, — казав Остап, мрійно гуляючи очима десь під стелею.

— Одного дня, а було це в літку, поїхали наші рибалки на панський ставок потрусити свої ятірі. Ото милость була пана до Гнатюка, Прядки, Попика, Журавля, то він дозволив їм ловити рибку на панському ставочку. Витягнув Гнатюк свій ятір, зирк... і отетеренів з диву: спіймав йому ятір пляшку царської закоркованої горівки. Подумав він собі: аби тільки не угледіли мої товариші. Хай ятір зачекає у воді, доки вони не повилазять на беріг. Витягнув і Прядка свій ятір. Йому краще підвезло: у ятірі знайшлася вже четвертина горівки. Гіркий пяниця був Прядка і лютий ворог, щоб поділитися з ким горівкою. Як забачив, так подумав: помру отут, а горівки не покажу. Хай повилазять товариші, тоді — пий душа, гуляй душа. Попик знайшов дві пляшки, Журавель тільки сотку. Стоять вони у воді і вичікують один на другого, стоять годину, другу і не помічають, як на ґаночку палацу, а він збудований над ставком, регочеться пан, аж до землі від сміху припадає. Нарешті Прядка не витримав; питається він Попика: — чого це ви, куме, не вилазите? Той відповідає: — якже мені вилазити, коли вросли́ся в ятір коріння і ради йому не можу дати. А чого оце ви гав ловите, та не вилазите? — Чогож мені вилазити, — ніби байдужно відповідає Прядка. — Що мені на тому березі. А тут затишно, сонечко гріє і від води втіха велика; рибка на дні пасеться, жабки ніжками дригають. — Стоять вони ото і розмовляють, коли це до берега біжить пан, тримає в руках рушницю і грізно на них кричить: вилазьте мені зараз на берег, сукіни сини, а то стріляти по вас буду. Рибалки з води та ходу. Немов жеребці , басують по селі без сорочок та штанів, алеж у кожного в руках горівка.

— „Цигана продайте, — знову почав писати Ма„словець. — Лишіть тільки гнідого Німця; в зимі „буде тяжко прогодувати двох коней. Толоку на „Дробязчиному степу зоріть ще за літа, тільки не „глибоко, примірно на долоню. Моєї верби над ко„панкою не чіпайте і бузини не рубайте: буду відпо„чивати в літі під спеку в гущавині, коли повернуся „з війни. Нагадайте Галі Яшній, що її хрестика я „завше тримаю на грудях. Та хай не забуває тих слів, що я сказав їй на прощання. Ви тільки пригадайте, „а вона зрозуміє, про що йде розмова".

Масловець покинув писати і знову замислився. Остап був приємно вражений глибоким інтересом авдиторії до його спогадів і натхненно оповідав дальше:

— Такого пана тепер за золото не купиш... Був він пан на всю губу...

„Колиб трапилося мені померти від ворожої кулі, — „кінчив писати Масловець: — хай Галя вийде заміж „за Петра Нагорного: вона дуже йому подобалась. „І мені буде приємно: він колись допоміг мені у ре„волюційній біді. На часточку подайте до Вознесен„ської церкви, а на поминках подаруйте мої сорочки „дядькові Никифору".

— Не до ладу ваше оповідання, — зупипив Остапа хорунжий Масловець, скінчивши писати і налявши в кухлик липового чаю: — Кожна людина — то є образ Божий. Кепкувати з неї так, як ото дозволяв ваш пан, то великий гріх і перед Богом і перед людьми. До кожної людини треба ставитися з пошаною і ласкою. Бог з ними, з тими панами. Треба збудувати державу, в якій кожний громадянин був би паном, в якій не дозволено булоби знущатися одному над другим.

Остап скептично хитнув головою, загасив люльку, постукав нею об коліно, витрусив попілець і почухав потилицю.

III.

Над селом загуркотів грім, ніби хтось скидав з воза залізні штаби. Зелена блискавиця зазирнула у вікно, новий вибух пролунав вже недалеко, за вітряками. На церковній площі монотонно, ніби краплі осінного дощу, застукали ворожі кулемети.

— Та-та-та-та...

— Збірка! — нервово хтось подав на подвірі команду.

Хтось постукав у вікно:

— Пане хорунжий! Большевики!

Зі світлиці вибіг бригадний.

— Хорунжий Масловець!

— Слухаю! — випростував по військовому руки хорунжий.

— Зберіть зараз сотню, розвідайте про ворога і затримуйте його до приходу бригади. Прошу також тримати зі мною звязок.

Масловець вийшов на подвіря. Охоронна сотня була вже вирядженa.

— Рівняйсь! Позір! — зтиха подав команду бунчужний.

В сутінках ночі не було видко ні бунчужного ні козаків. Тільки на мент в сяйві гарматного стрілу спалахкували синіми вогниками вістря баґнетів.

— Вільно! — спокійно подав команду Масловець, наблизившись до сотні. — А ви, що за козаки? — зобачив він дві постаті, що вичікували його на фронті сотні.

— Розвідка від І-ї чоти з рапортом.

— Прошу...

— На церковній площі зупинилася ворожа кінnота.

— Які сили?

— Дві-три сотні і гарматна батерія. Стріляють в напрямку розміщення нашого 5-го куріня.

— Добре. — На місця! Слухати моєї команди!

Він перебрав від джури рушницю і відійшов на три кроки від сотні:

— Кулемети наперед! Сотня ліворуч! Кроком руш!

— Сотня вийшла на вулицю. Розсипалась на рої, що один за другим, ніби морські хвилі, покотилися на церковну площу.

Почуття часу для кожного з них тепер було втрачене. Кожному здавалося, що він, ніби прикутий, стоїть на місці і приглядається, як пливуть мимо нього тини, садочки, хати; пливе сама вулиця, обгоняючи сотню і зникаючи десь попереду в нічній імлі.

Сотенний командант простував звиклим широким кроком посеред вулиці, зорко стежучи напруженими очима за рухами сотні. Був збентежений зауваженням підполковника Загоруйка і тепер контролював кожний свій рух, пригадуючи всі положення з муштрового статуту.

Скоро звернули у другу вулицю, що виходила на церковну площу. Попереду сотні, в 300 кроках, в сяйві ворожого вогню, викристалізувалися білі стовпи церковної огорожі.

— Стій! — зупинив сотню хорунжий: — Покликати до мене бунчужного і чотових, — дав він наказ звязковим, що слідкували за ним.

— Прошу виконати, — сурово і твердо, рубаючи рукою повітря, звернувся він до бунчужного і чотових: — Першій і другій чоті негайно перелізти плоти і через огороди зайти на крила ворога. Чекати

на стріл наших кулеметів і зі стрілами наказую кинутися в атаку. Третя і четверта чота лишається зі мною: зі стрілом кулеметів вони ринуться зі мною на ворога з фронту...

На церковній площі большевики стріляли з кулеметів і гармат в напрямку розташування курінів Запорожської бриґади. Було чути на далекі околиці голосну команду, що її подавали у телєфонний рупор з високої дзвінниці: —

—Трубка шесть! Пріцєл два!..

Гострим зором стежив Масловець за сильветами ворожої кінноти, що манячила позаду гарматної батерії, випливаючи і знов потапаючи у нічній імлі...

— Колиб все це бачила Галя, — подумав хорунжий і усміхнувся: — отоб налякалася.

З нічної прірви виплинув ворожий розїзд, зупинився ненадовго біля дзвінниці і нагло кинувся на кулемети охоронної сотні.

— Кулемети! — урочисто і напружено, з бойовим запалом подав команду Масловець: — Прямо по кінноті густо — вогонь!

Під ногами немов розверзлася земля, і в нічну прірву полинули гострі, як і самі кулі, короткі сухі згуки:

— Та-та-та-та...

— До атаки вперед! курок! — весело, так як відгукуються на голос улюбленої дівчини, крикнув Масловець, подавши рукою сиґнал кулеметам, аби припинили стрілянину.

І знову попливла вулиця, на цей раз бистрою і рвучою водою, зупинилася на церковній площі і завертілася колесом у воріт церковної огорожі.

— Слава! Слава! — ширилося і міцніло десь на крилах, в запіллю і на фронті ворога.

— Товаріщі сдаьомся! — зойкнув хтось перестрашеним голосом на високій дзвінниці.

— Товарищі сдаьомся! Да не стрєляйтє, товаріщі! Відітє — сдаьомся! — підхопила вся церковна площа трівожними і несміливими благаннями.

— — — — — — — — — — — —

До самого світанку команданти сотень лічили полонених і нотували свої втрати, що понесли забитими та раненими.

Вже на ранок, коли вишикували сотні, аби з піснями вертати до постою звязкової охоронної сотні, знайшли тіло хорунжого Масловця. Лежав він горілиць під білим стовпом церковної огорожи, підобравши ліву руку під голову, праву, з револьвером у руці, випростувавши повздовж ноги. Його обличча, серіозне і спокійне, злегенька припало порохом, а в очах, як здавалося, закостеніла неспокійна думка — досада на всі свої рухи проти муштрового статуту.

Історія 8. галицької бриґади
(давнішої „Ґрупи Рудки“ або „Ґрупи Гофмана“).

Написав: *Др. Іван Карпинець*

(Докінчення І. частини).

е). Ситуація довкола Рудеччини в третій декаді листопада*).

Згадані в попереднім розділі зарядження Військової Ради в Рудках мали на ціли: 1). Скріпити рудецький відділ, та 2.) забезпечити українську владу в повіті. Першу ціль осягнено саме цими зарядженнями, а другу — тільки завдяки сприяючим обставинам а саме: а) Що польська експедиція з Перемишля не мала більших сил, щоби посунутися в глибину територій по обох боках залізничої лінії Львів-Перемишль, а дальше, б.) що проти польського відділу в Городку, звідки могла грозити Рудкам найбільша небезпека, вислало вже 21. XI. свій відділ Комарно, якому також грозила небезпека зі сторони Городка. Ту належить зазначити, що зі сторони Судової Вишні не грозила Рудкам більша небезпека, бо там Поляки мали незначні сили, які до того мусіли самі пильнуватися, передусім перед Яворівцями а також може дещо й перед Вишенцями, які відступили з міста до сусідних сіл, здається до Дмитрович і Конюшок.

Ситуація по обох боках залізничої лінії Львів-Перемишль в третій декаді листопада не була для Українців некорисною. На залізничих лініях Львів-Перемишль і Перемишль-Ярослав-Рава Руська в часі від 22. XI. до 10. XII. 1918. р., були, як це подає Sopotnicki в книжці п. з. „Kampanja polsko-ukraińska“, дуже малі польські сили, тільки слабі обсади двірців та два панцирні поїзди, що робили стежну службу (стор. 56). Якщо українські відділи на прилягаючих до цих шляхів територіях були би спільно порозумілися й виробили спільний плян ділання, та виконали в один час наступи на вибрані, стратеґічно важні відтинки, були би певно знову відтяли Львів від заходу. Однак брак спільного порозуміння поміж цими відділами доводив до того, що звичайно кожна акція, підпринимана на власну руку котримсь із них, кінчалася неуспіхом. Полякам, як пише Сопотніцкий — ці малі сили на цих двох лініях зовсім вистарчали, бо довколичні підїздові й партизанські відділи, які були щойно в стадії орґанізації, *ділали безпляново й дуже несміло* (підчеркнення наше). Дрібні напади на залізничі двірці в Мостисках, Судовій Вишні, Любачеві й Раві Руській, відперто легко (стор. 56). Приміром напад на Судову Вишню, як подає Роя в книжці „Legendy i fakty“, мав місце вже 22. XI. Нападаючий український відділ мав числити около 100 людей і був узброєний в ручні гранати й кріси. По знищенню стації відділ мав скритися в лісах поміж Хоросницею а Родатичами. (Це були правдоподібно Яворівці). Роя, по одержанню донесення про напад наказав висилку до Судової Вишні панцирного поїзду з Городка, разом з одною сотнею (стор. 306). Розуміється, що перед такою силою нападаючий відділ не був би вдержався.

В цьому-ж часі були напади укр. відділів на Мо-

*) На основі: 1) Sopotnicki: „Kampanja polsko-ukraińska;“ 2.) „Roja: Legendy i fakty“; 3). Hupert Witold: „Walki o Lwów od 1. XI. 1918 do 1. V. 1919“. (книжка вийшла цього року); 4). власних спостережень автора.

стиска, Городок і Мшану (на лінії Львів-Перемишль) а це так занепокоїло Рою, що він вже 23. XI. телєґрафував до ґен. Розваздовського, щоби той для запевнення супокою на цій лінії Львів-Перемишль — вислав підмогу з Перемишля, а як Перемишль не має, то з Кракова, бо польські війська у Львові цього зробити не можуть. (стор. 307).

Також на захід від Рудеччини, а саме під Ніжанковичами (на залізн. лінії Перемишль Хирів) відбувся напад українського відділу, який знищив залізничий тор. Про це довідуємося з приказу ґен. Рої до ґен. Біяка в Перемишлі, щоби він приступив до очищення Ніжанкович та до направи залізничного шляху, а то в тій ціли, щоби могла вирушити експедиція майора Лісовського в напрямі на Хирів-Самбір-Рудки-Львів. (стор. 305).

Тільки коло самого Хирова ситуація в половині третої декади листопада дещо погіршилося, бо невеликий польський відділ зі Сянока під командою полк. Свободи здобув був Устрики й Хирів, та посунувся аж під Фельштин. Та тут вже 27. XI. був розбитий, а 30. XI. український відділ наступав уже на Хирів, хоч зразу безуспішно. (Хирів заняли Українці вдруге 6. грудня, а передтим ще 1. XII. Добромиль). Ці дати подає Hupert в книжці „Walki o Lwów", стор. 102 і 106). Отже й тут ситуація для Українців з кінцем листопада не представляється зле.

З цього неповного огляду бачимо, що в часі занятя Львова Поляками аж до кінця листопада (а відтак і в першій декаді грудня), на територіях сумеж з Рудеччиною відбувалися напади українських відділів на поодинокі точки залізничних шляхів Львів-Перемишль і Перемишль-Хирів, подібні напади мали місце й на залізн. шляху Перемишль-Ярослав-Рава Руська), які опинилися в руках Поляків. Ці напади, в яких рудецький відділ ще не бере участи, з браку одноцілого пляну й взаїмного тісного контакту відділів — мали тільки часами незначний, місцевого характеру, успіх.

На загал-ситуація на цих територіях по 21-22. листопада не була для Українців злою, бо укр. відділи були зачіпною стороною, а Поляки мусіли триматися в дефензиві, та не мали тут якогось пляну ділання. Бо думка Рої про експедицію на Хирів-Самбір-Львів, з браку сил не могла здійснитися; майор Лісовський ніколи не вирушив з цею експедицією. Тільки ситуація на північний схід від Рудеччини, а саме у Львові погіршилася, бо його українські війська мусіли залишити. Та зі Львова не грозила сумежним територіям небезпека, бо Поляки й тут не мали більших сил та мусіли числитися з фактом, що саме під Львовом концентрувалася Українська Армія.

Отже українські відділи здовж згадуваних залізничих шляхів стали кріпшати, та дещо навязували контакт зі собою. Приміром з рудецьким відділом навязав контакт відділ судововишенський, що подався був перед Поляками до сусідного села Дмитрович (3 км на полудне від Суд. Вишні), а звідтам здається ще дальше. Та тому, що в ньому назбиралося дещо людей зі сусідних сіл, а не було для них зброї, вибрався цей відділ (а може тільки частина) під командою чет. Заяця до Рудок, де дістав трохи крісів та може дещо й муніції, і з цим вернув під Судову Вишню та тим самим забезпечував звідси Рудеччину перед польськими відділами. Про навязання контакту Рудок зі Самбором вже говорилося в попереднім розділі. Дещо пізніше рудецька команда стала порозумівати-

Четар Омелян Верхола, комдт скорострілів на панцирному поїзді ч. 2.

ся з командою в Любіні Великім, про що будемо вкоротці говорити. Інші команди певно також навязували зі собою контакт. Але це не дуже придавалося, бо кожний відділ жив дальше сам для себе й своєї території й не дуже то оглядався на другі відділи. Не було одної вмілої, сильної руки, яка-б всі ці відділи звязала міцно в одну цілість, зробила з них боєздатні формації та примусила виконувати тільки такі операції, які обдумано-б солідно аж до подробиць, а які мали-б актуальні, й ширших розмірів стратеґічні ціли.

є). Зачіпні операції рудецького відділу (від кінця листопада до 19. грудня 1919 р.*).

1). Виправа під Судову Вишню. Коли рудецький відділ з кінцем листопада вже значно збільшився та призбирав дещо крісів, задумала команда вжити його до якоїсь акції, щоби помогти цим загальній справі, та щоби люди, з браку заняття — не деморалізувалися. Здається, що першим зачіпним підприняттям була виправа під Судову Вишню що мала місце правдоподібно з кінцем листопада (27. або 28). Рудецький відділ в силі около 100 людей, зі старшинами: чет. Швецем, хор. Верхолою, хор. Лопадчаком і здається хор. Пачехою та з 2 скорострілами вибрався вечером з Рудок і дорогою на Орховичі-Никловичі прибув над раном до села Дмитрович під Судовою Вишнею, щоби помагати якомусь іншому відділові в його акції проти Поляків. Цю акцію викликала здається виправа Поляків зі Судової Вишні. В книжці Гуперта „Walki o Lwów" находимо відомість про випад польської залоги зі Суд. Вишні до Дмитрович, яка піймала тоді 7 українських полонених. Шкода тільки, що автор не подає дати цього випаду, але він, як це дальше побачимо, мав місце по всякій правдоподібности попереднього дня перед виправою рудецького відділу. Коли рудецький відділ, що відбув цілу

*) На основі: А. 1). Устних інформацій п. Омеляна Верхоли, за що йому автор щиро дякує; 2). рукопису історії 8. бриґади о. Дра Вергуна; 3). власних спостережень автора. Б. друкованих річей: 1). Ген. Омелянович Павленко (Старший): „Українсько-польська війна 1918-1919". 2). Sopotnicki; »Kampanja polsko-ukraińska; 3). Hupert: »Walki o Lwów«; 3). деяких укр. часописів з цього часу.

дорогу на санях, (крім кількох, що їхали на конях), прибув до дмитровецького двора, пішов хор. Верхола з кількома стрільцями зі скорострілом в напрямі Суд. Вишні й зробив в догіднім місці заставу. Попереднього-ж дня, як стрільці розвідали, загнався був до Дмитрович польський відділ і прийшло тут до перестрілки, в якій згинув якийсь сержант. І саме в часі, як хор. Верхола був на заставі, побачив 4 польських вояків, які везли з Вишні домовину, щоби в неї зложити цього сержанта. Трьох з них попало хор. Верхолі в полон а четвертий втік. Більша частина руд. відділу, що була подалася на ліво, вернулася вкоротці до двора, бо згадуваний напад здається відкликано, та забравши цих 3 полонених, вернулася над вечір в піднесенім настрою — до Рудок.

2). Заняття Городка 3. грудня, 1918 р. Слідуючою з черги була виправа на Городок; її підприняв рудецький відділ разом з відділами Любіня Великого й Комарна. Але чи це сталося на приказ вищих команд, чи тільки на основі взаїмного порозуміння цих сусідних команд, не знати. Може це було виконанням одної з постанов наради старших командантів Галицької Армії, яка відбулася в третій декаді листопада в Бережанах, тодішнім осідку Начальної Команди, а про яку згадує бувший Начальний Вождь Галицької Армії ґен. Омелянович Павленко в споминах п. з. „Українсько-польська війна 1918-1919". Ця нарада, в якій взяли участь: полк. Коссак, полк. Микитка, от. Букшований, полковник Омелянович Павленко (Молодший) і сотник Бізанц, під головуванням ґен. Омеляновича Павленка, прийняла плян операцій шефа штабу полк. Мишковського, після якого ударна ґрупа полк. Омеляновича Павленка з району Глинна-Пустомити мала виконати наступ в північно-східному напрямку на головний двірець у Львові й північно-західну околицю міста, а всі інші ґрупи й частини мали побічне заняття. На частини Коссака, до яких вчислювано тоді може й рудецький відділ, покладено завдання забезпечити головній ґрупі ліве крило чинністю на Городок Ягайлонський і на захід від нього (підкреслення наше, стор. 15-16). З цього виходило-б, що перший український наступ на Городок міг бути уложений в Стрию (осідку Коссака), або що звідтам прийшов приказ такого наступу; однак про це нічого певного не можемо сказати.

Певним є тільки, що безпосередну причину до цього наступу дали самі Поляки. Гуперт в книжці: „Walki o Lwów" подає, що польська залога в Городку урядила виправу (wycieczkę) в околиці міста, та що це використали Українці з Любіня в силі 600 крісів з арматами, які по короткім бою заняли Городок і перли дальше по обох сторонах залізничих торів, які позривали в кількох місцях. (стор. 108). Цей дальший його опис є дещо невірний. Любінців стільки не було а що до артилерії — то мали вони всього тільки одну гармату; командував ними чет. Северин Рибачевський.

Рудецький відділ призначений до цеї операції числив около 200 людей, та мав 2 скорострільні „шварцльозе". Його командантом був здається четар Швець. З ним були ще: пор. Байґерт з кількома Яворівцями (це були ґімназисти з Яворова), хор. Верхола, що командував скорострілами та чет. Солодуха з екразитом і кількома саперами, з якими приїхав здається з Дрогобича. Задачею рудецького відділу було: Висадити залізничий міст в Братковичах, щоби перервати звязок між Львовом і Перемишлем та відтак заатакувати станцію в Городку зі заходу, підчас коли Любінці й Комарнянці мали наступати на місто з полудня й полудневого-сходу.

Відділ вийшов з Рудок 2. грудня вечером, коло 16. години й машерував дорогою на Гошани, Годвишню й коло Долинян; скорострільні везли на санях. Від Долинян посувався відділ в боєвім порядку; так дійшов недалеко Браткович і зупинився в розстрільній на горбі △292, що прилягає до залізничого шляху. Тоді чет. Солодуха, під охороною скорострілів хор. Верхоли, пішов на міст, який не був бережений, заложив ладунки екразиту та його висадив; передтим хор. Верхола поперетинав телеґрафічні проводи. По висадженню моста цілий відділ, не стрічаючи жадного польського вояка, посунувся здовж залізничого шляху, в боєвім порядку, в напрямі станції Городок. Зі станції приняли відділ стрілами, але зараз таки Поляки її опустили, бо саме в цій хвилині вдиралися до міста Любінці й Комарнянці. Втрат рудецький відділ не мав ніяких. Хор. Верхола здобув тоді новий скорострільні.

Так отже Городок опинився опівночі з 2. на 3. грудня майже без бою, в українських руках. Та тяжче було його вдержати. Українські відділи відпочивали й ніхто не думав про це, щоби забезпечитися перед цілком правдоподібним наступом Поляків, передусім зі сторони Львова, які преціньне могли допустити до того, щоби така важна позиція була для них втрачена та щоби в цей спосіб Львів був відрізаний від Перемишля. Треба було розпочати погоню за тими, що опустили Городок, обсадити важніші точки в околиці в напрямі Львова, знищити як найсильніше залізничий шлях, навязати контакт з українськими відділами на північ, північний захід і північний схід від Городка та переглянути всі військові й стаційні магазини в місті та все військове майно й харчі, які там були, вивезти в безпечне місце. А тимчасом ніхто нічого не робив і не було ніяких приказів. Коли такий стан запримітив хор. Верхола, тоді сам, з власної ініціятиви, зачав переглядати стаційні забудування та по якімсь часі дійшов до магазину, де було багато харчів і військового приладдя, та забрати цього вже не міг, бо Поляки розпочали вже протинаступ. Передтим ще зарядив хор. Верхола перебрання стаційної каси, та сам знищив ручними ґранатами зворотниці при вїзді на станцію, що вкоротці показалося дуже спасенним. Тут ще треба завважити, що до цього безділля а відтак замішання й хаосу серед українських відділів причинилося передусім те, що не було одної команди; кожний відділ ділав на власну руку й не оглядався на другі відділи.

Поляки у Львові, як пише Гуперт, на першу вістку про втрачення Городка, вислали ще в ночі капітана De Laveaux з 2 сотнями й панцирним поїздом з наказом відбити Городок й робити погоню з одної сторони на північ до Яворова а з другої сторони на полудне до Любіня Великого. De Laveaux приготовив свій наступ дуже старанно. Цей наступ розпочався десь по 15. годині. Ішов він з двох сторін: Панцирний поїзд з одною сотнею посувався з півночи на станцію, а друга сотня виконала обхід і наступала з полуднево-східної сторони та вкоротці вдерлася в місто. Українські частини поспішно опустили місто й не ставили жадного опору. Відворот рудецького відділу заслонював чет. Швець і хор. Верхола зі здобутим скорострілом і 2 стрільцями. Їм вдалося відступити без втрат; коло 18. години прибули вони до

села Ебенав (Ebenau), підчас коли сам відділ дійшов здається до Угерець Незабитівських. Поляки по відбиттю Городка не підпринимали жадної погоні, бо до того не мали сил.

В цьому описі не згадуємо про Любінців і Комарнянців, бо про їх акцію не маємо докладніших відомостей.

Про цей наступ на Городок полишилися два українські пресові звіти, а саме: 1.) В 5. числі „Стрийського Вістника" з 6. грудня 1918. р. пресовий звіт з 2. і 4. грудня, 6 год. попол. подає: „По сповненню своєї задачі опустили наші частини Городок на ново". (підписано: фон Папп, отам., шеф штабу); 2.) В 10. числі „Станиславівського Голосу" з 6. грудня 1918. р. є звідомлення Начальної Команди такого змісту: „5 грудня. Городок Ягайлонський зістав обсаджений нашими відділами 3. с. м. В Братківцях міст висаджено в воздух, наслідком сего перервано останну залізничу лінію для Поляків. Взято 50 бранців і 3 скорострільні. По виповненню сеї задачі наші відділи опустили Городок.. "

Та це не було ніяким виповненням задачі, а причиною неповодження було: 1) брак означеної далі сої задачі по заняттю; 2) брак спільної команди; 3) неприміненя найпростішої військової забезпеки; 4) брак співділання зі сторони укр. частин між Городком і Львовом, та інших. Остаточно ця акція була за скоро переведена, бо головні операції на Львів, для яких ця операція на Городок мала, здається, служити як відтяження, розпочалися щойно з кінцем грудня.

Одинокою користю цеї акції було тільки те, що висаджено в воздух міст, що для Поляків, як подає Гуперт, було дуже діймаючим, бо комунікація поміж Львовом і Перемишлем була перервана на два дні, а відтак через других два дні могла відбуватися тільки з пересідкою (стор. 108).

Наслідки цеї операції були такі. Рудецький відділ, який подався був з Городка до Угерець Незабитівських, правдоподібно тоді вже там на стало залишився й творив заслону для Рудок від Городка. Ним командував дальше чет. Швець. А Полякам в Городку прислав ґен. Розвадовський скріплення в силі 140 крісів і 11 скорострілів; крім того установив він тоді комендантів двірців, враз із залогами на стаціях цеї залізниці Львів-Перемишль. І тепер цею залізницею знову почали пересуватися свобідно польські частини до Львова й зі Львова, а відірваний напад якогось українського відділу на цей шлях кінчився неуспіхом. Приміром 10. грудня пересунулася з Перемишля до Городка ґрупа майора Гемпля (1 курінь піхоти, 1 батерія й 1 панцирний поїзд), щоби атакувати Любінь Великий, але по невдалім наступі вернула зі стратою 7 людей знову до Перемишля. А польські панцирні поїзди їздили по цілім шляху й все відпирали наступи українських відділів. Приміром такий наступ відпер Городок при помочі панцирного поїзду 15. грудня. Тільки не знаємо, який відділ цей наступ робив.

3) Друга виправа на Городок з 18 на 19. грудня 1918. р. Рудецький відділ в Угерцях Незабитівських, що числив около 200 людей і здається 3 скорострільні, мав забезпечувати Рудки від Городка. Та ця забезпека була досить непевна, бо не було резерв; вправді в Рудках лишилося ще кількадесять стрільців і старшин, але ця горстка в разі небезпеки не дуже то могла помогти. Віддаль поміж Рудками і Угерцями Незаб. є досить велика (около 15 км.) і на випадок розбиття угерецької сотні, відділ з Рудок вже не був би міг виратувати ситуації, тим більше, що не скоро міг довідатися про події на „фронті", бо поміж Угерцями а рудецькою командою не було телєфонічного получення. Всякі повідомлення могли відбуватися тільки при помочі вістових. Крім того була ще одна велика хиба, а саме, що угерецька сотня не подавала рудецькій команді жадних ситуаційних, щоденних звідомлень, ані звітів стану. Тому угерецька сотня, зглядно її команданти робили все на власну руку й хіба тільки в дуже важних випадках повідомляли Рудки про ситуацію. Через те годі тепер усталити, чи ця сотня брала участь 15. грудня в згаданім вище наступі на Городок, чи ні. За це певним є, що сотня взяла участь в наступі на Городок, який відбувся з дня 18. на 19. грудня (1918. р.).

Цей наступ робили сотні Любіня, Комарна й Рудок, що були розташовані ближче Городка. Акція не була відокремлена, бо тоді-ж саме робили наступи на цю залізницю Львів-Перемишль і інші українські відділи. Гуперт у згадуваній вже книжці пише, що Українці перервали тоді цю залізницю в Хоросниці (на захід від Судової Вишні) і в Братковичах, та що вдерлися знову до Городка, звідки одначе відкинула їх городецька залога з панцирним поїздом, який надійшов їй на поміч зі Львова; втрати Поляків мали виносити 3 вбитих і 25 ранених, а Українці мали втрати 40 вбитих. Як з цими втратами було, не знати. Правдою є тільки, що Українцям наступ не вдався. З чиєї вини це сталося, не знаємо. Також не знаємо нічого ближче про акцію Любінців і Камарнянців. Знаємо тільки дещо про рудецький відділ з Угерець Незаб. Він дійшов тоді до залізничого шляху поміж горбом △ 292 а дорогою з Городка до Ебенав, але дальше посунутися поза тор вже йому не вдалося, бо загороджував йому дорогу панцирний поїзд, проти якого не мав жадної іншої зброї як кріси й скорострільні. Відділ пролежав в розстрільній цілий день 19. грудня, а вечером подався до Угерець Незабитівських; втрат здається не мав.

На цій виправі кінчаються зачіпні операції рудецького відділу.

Ці виправи показали рудецькій команді наглядно, що проти противника, який оперує такими технічними засобами, як панцирні потяги, не можна вибиратися тільки з крісами й скоростілами (а й то в недостаточній скількости), але що треба мати до цього й гармати й інше технічне оружжя. А дальше рудецька команда, так як і самбірська, бачила, що Начальна Команда за мало звертає уваги на операції на просторах на захід від Верешиці аж по Сян, а тому, по взаїмнім порозумінню постановили вони, разом з деякими політичними зарядами, вислати в цій справі делєґацію до Начальної Команди. Отже, як то подає Др. Андрій Чайківський в своїх споминах п. з. „Чорні рядки", поїхали під латинське Різдво, коли то вже Поляки вдруге заняли Хирів (20. XII.), до Начальної Команди в Бережанах такі делєґати: Др. Андрій Чайківський від самбірського повіту, др. Ріпецький від турчанського, та пор. Іван Околот і чет. Кульчицький від війська. Делєґацію приняв тодішний шеф штабу полк. Мишковський (ґен. Павленко був хорий), та обіцяв прислати підмогу з артилєрією. Але на раду, щоби залишити добування Львова, а заняти Перемишль не згодився, бо казав, що плян зробили попередні начальники, а він тільки виконує розпочате діло. (Він і Павленко були щойно 10 днів при командуванню). Остаточно висліду з цьої поїздки не було. „Шкода

було їхати" — пише про це Др. Чайківський (стор. 70-73). А й на др-а Околота, як він про це тепер висловився, зробила ця поїздка неприємне враження. А обіцяна поміч в артилерії ще не скоро прийшла.

з.) Зачіпні операції Поляків; Рудеччина в небезпеці (від 21. до 26. грудня 1918. р.*)

1.) Випад Поляків з Городка на Угерці Незабитівські 21. або 22. грудня. Починаючи від 21. грудня 1918. р. аж майже до кінця грудня 1918. р, стала загрожувати Рудеччині постійна небезпека, внаслідок збільшеної в цих сторонах активности Поляків, та браку поважніших сил по українській боці. Зачіпні операції Поляків започаткував випад їхньої городецької залоги на Угерці Незабитівські. До цього випаду вибрали вони собі день 21. або 22. грудня, коли то у Львові перебував Пілсудський і десь певно пополудні вирушили до села Годвишні (на північний захід від Угерець Незаб.); звідси обійшли вони Угерці і вночі заатакували несподівано з заду рудецьку сотню, яка їх не сподівалася, а вже найменш з цеї сторони. Сотня не ставила опору, бо стрільці по більшій части розбіглися. Поляки забрали в полон 17 людей (поміж ними був хор. Рондяк), та полеву кухну й вернули до Городка. Стрільці зі сотні за короткий час знову позбиралися та тримали Угерці дальше.

Цей випад Поляків з Городка був якби пригривкою до більшої операції, що відбулася за кілька днів.

2). Операції ґрупи Сопотніцкого (24 — 25. грудня). Коли операції українських частин під Львовом стали Полякам дуже загрожувати, було польське командування (Dowództwo Wschód) примушене здержати свою успішну офензиву з Перемишля й Сянока на Хирів — Самбір, щоби ратувати Львів. Цю офензиву, веведену від 11. грудня, перервано 23. грудня, а з деяких частин, які брали в ній участь та нових підмог сотворено між 21. а 23. грудня в Перемишлі нову ґрупу, команду якої перебрав підполк. Сопотніцкий (автор книжки п. з. „Kampanja polsko-ukraińska"). Ця ґрупа складалася з чотирьох курінів піхоти одної сотні скорострілів, чети уланів, двох легких самостійних батерій і з одної батерії далекострільних гармат. Загальний боєвий стан цієї ґрупи виносив около 2.400 крісів, 22 сковостріли, 150 їздців і 10 гармат. 23. XII. одержав Сопотніцкий від ґен. Розвадовського (тоді командуючого операціями в Східній Галичині) такі устні вказівки: „Положення під Львовом є для Поляків дуже критичне; Українці, зміцнені свіжими силами, посунулися під самі передмістя Львова, які безнастанно атакують. Крім того нагромадили Українці більші сили в Любіні Великім, щоби заатакувати Городок Ягайлонський. Отже задачею Сопотніцкого є: розбити українські сили під Любінем Великим, відтак пересунути ґрупу здовж гостинця Любінь Великий — Ставчани — Оборошин — Львів і перевести ці акції, які покажуться конечними до відтяження й ратування Львова". (стор. 68).

Як з цеї диспозиції бачимо, то удар групи Сопотніцкого цілком не був вимірений проти Рудеччини; але тому, що операції мали відбутися в такім близькім сусідстві, мусіли вони зачіпити й Рудеччину, що й дійсно сталося, та наробило великого клопоту команді в Рудках.

По пересуненню ґрупи Сопотніцкого з Перемишля до Городка в ночі з 23. на 24. грудня, розпочав він зараз цього самого дня (це є 24. XII). операції й заняв в полудневих годинах села Керницю, Черляни й Артищів, які були йому потрібні при дальшій акції на Любінь Великий. Цю акцію забезпечувала йому на правім крилі одна сотня городецької залоги, що в міру конечности посувалася здовж гостинця Городок — Ебенав — Стоділки — Угерці Незабитівські. Вона хоронила курінь цеї ґрупи (курінь майора Вєнцковського), якого одна частина, що посувалася здовж гостинця з Городка до Любіня, заняла Черляни й Малковичі, а друга частина заняла Артищів. Над вечером 24. XII. дійшла городецка сотня до Ебенав де заночувала (Sopotnicki: „Kampanja polsko ukraińska", стор. 70).

Під натиском городецької сотні, а ще більше певно під враженням, що українські відділи в Черлянах, Артищеві й Керниці були розбиті, та що ці місцевости опинилися в польських руках, рудецька сотня відступила з Угерець Незабитівських до Завидович. До Рудок дійшли над вечір трівожні вісти та спричинили занепокоєння, бо при браку розвідки, ніхто не знав про пляни Поляків. Дорога з Городка до Рудок була отворена. Щоби хоч трохи забезпечити Рудки, зарядив п р. Околот, щоби цілий відділ з Рудок, крім кількох людей, зараз вирушив в напрямі на Угерці Незабитівські. Відділ в силі около 60 людей з одним чи двома скорострілами та з кількома старшинами, вирушив з Рудок коло 17 години, та дійшов незабаром до Гошан. Тут поділився на дві части; менша зі скорострілом, під командою хор. Верхоли залишилася як застава за Гошанами на дорозі до Годвишні (звідки могли також прийти Поляки) а друга частина пішла гостинцем аж до дороги до Угерець Незаб.; звідси подалася до Завидович, для скріплення сотні чет. Швеця. Та в короткім часі чет. Швець, одержавши якісь відомости, зарядив марш до Комарна. Тут вже були деякі рудецькі старшини, як прим. чет. Йовик. Здається в наслідок спільного порозуміння старшин, відділ ще цеї самої ночі відїхав на санях до Рудок, де приїхав десь над раном. Трохи пізніше вернув і хор. Верхола з відділом зі застави. Десь в полудне прийшов до Рудок телєфонічний приказ зі Самбора, щоби призначити 2 старшин і кількох кулеметчиків до обсади панцирного поїзду, який якраз вислано до Рудок. До цього зголосилися чет. Швець і хор. Верхола; вони забрали кількох кулеметчиків і над вечер вже примістилися в панцирнім поїзді, з яким поїхали зараз до Комарна, щоби відтак ратувати ситуацію під Любінем.

А ситуація була поважна, бо саме того дня (25. XII.) Любінь впав. Сопотніцкий заатакував його перед полуднем з північно-східної сторони, з ліса коло двора Дубова Долина, звідки найменше можна було сподіватися польських відділів, демонструючи рівночасно наступи з Керниці й Черлян; в цей спосіб вдалося йому розбити українські частини так, що вони не могли виконати протинаступу й тому міг звернутися тепер фронтом проти Ставчан, де були більші відділи Наддніпрянців, певний, що не заатакують його зі заду. В цій певности утвердила його ще телєфонічна розмова зі самбірською командою, яку йому вдалося навязати (бо Любінці не повідомили про катастрофу своїх сусідів і не попереривали дротів) з якої дові-

*) На основі: *А.* 1) устних інформацій п. Омеляна Верхоли; 2) рукопису історії 8. бриґади о. Дра Вергуна; 3) власних спостережень автора.

Б. друкованих річей: 1) Sopotnicki: »Kampanja polsko-ukranska«; 2 Hupert: »Walki o Lwów«.

дався, що тамошня команда, крім панцирного поїзду, не має ніяких резерв. Тому він забезпечив Любінь тільки слабими обсерваційними стійками й уставив одну батерію проти панцирного поїзду а всі сили звернув на Ставчани (стор. 72-74).

3.) Панцирний поїзд Ч. 2. Коли самбірська команда довідалася про упадок Любіня, вислала до Рудок провізоричний панцирний поїзд під командою чет. Солодухи та видала приказ рудецькій команді доповнити його обсаду. Рано 26. грудня (1918. р.) чет. Швець, що перебрав команду цього поїзду, довідавшись в Комарні про ситуацію, наказав його виїзд під Любінь. Коли він вже минув Поріче Задвірне, зачали його обстрілювати, спершу з крісів, а відтак з гармат, які заздалегіть уставив проти него Сопотніцкий. Він переїхав міст на Верещиці й доїхав до будки за Косівцем, де стріляв з кулеметів в напрямі Любіня. Під вечір взяв участь в наступі на стацію Любінь, який виконали здається Любінці; по заняттю стації перебув там через ніч а на другий день рано поїхав на розвідку й заїхав до ліса коло Басівки під Львовом. Там звязався з частинами „Групи Щирець" і підлягав її приказам. Його база була в Ставчанах аж до хвилі, коли то Поляки вдруге заняли Любінь (12. I. 1919). —

Цей панцирний поїзд був спочатку тільки по назві „панцирний". Він складався з машини, критої звичайними залізними бляхами, та з одного товарового ваґону, критого залізними порогами, зі зворотниць. Цей ваґон містив одну гармату й 3 скорострільні. Його задна стіна була до половини вирізана, щоб можна стріляги з гармати. До цього поїзду були дочіплені ще дві звичайні льори з технічним знаряддям і шинами, та службовий ваґон, де була полева кухня й приміщувалися сапери та рахунковий підстаршина; цей ваґон відчіплювано, коли поїзд їхав на фронт. Крім цього мав він ще дві льори з вуглем, який стало доповнювалося. До обслуги скорострілів було 6 кулеметчиків а до обслуги гармат 3 гарматчиків. Командував ними хор. Верхола. Технічний відділ складався з 8 людей. До обслуги машини був машиніст з помічником. Гармата мала спочатку тільки 3 стрільна й то зіпсовані. Обслуга скорострілів походила з Коропужа (в Рудеччині); інші зі Самбірщини й Старосамбірщини. Цей поїзд збудував чет. Солодуха в Дрогобичі й з ним приїхав до Рудок, та передав команду над ним чет. Швецеві. Цей панцирний поїзд мав число 2, а стрільці називали його „Люся".

Виїзд панцирного поїзду Ч. 2 під Любінь був якби звістуном, що небезпека вже минула. Тут належить зазначити, що цей наступ Поляків на Любінь не викликав в Рудках жадної паніки. Вправді команда й повітовий комісаріят приготовилися до відїзду, оскільки би Поляки наближувалися до Рудок, але це річ цілком зрозуміла. Про ці приготування довідалися довірочно Поляки й може знову щось задумували, бо команда зарядила 26. XII. арештування около 14 рудецьких Поляків, яких відіслала до Самбора; вони по 10 днях повернули домів.

ж.) Час зглядного спокою (від 27. XII. до 11. I. 1919); деякі зміни в Рудеччині.*)

Виправа Сопотніцкого не мала для Рудеччини більших наслідків. Зараз 26. грудня все вернуло до первісного життя. Сотня, що відступила була з Угерець Незаб., вернула там знову, тільки з іншим командантом (здається був ним чет. Йовик). А поза „фронтом" зайшли зміни хіба настільки, що рудецька команда виміняла частину стрільців, які перебували стало в Рудках, та яких близькість дому деморалізувала, з командою в Любіні Великім (щось 30-40 людей), та що тоді, з кінцем грудня, наступила зміна команданта. Як відомо, Державний Секретаріят Військових Справ наказаз ще 10. грудня зладити спис артилерійських старшин, а відтак їх покликав до формованих в ріжних місцях батерій. І пор. Околот, як артилерійський старшина, мусів податися там, де його покликали. Команду по нім переняв на кілька днів провізорично пор. Байґерт, а відтак, десь при самім кінці грудня пор. Укарма, якого прислала самбірська команда. Цей новий комендант не проявив більшої ініціятиви. З його заряджень, типових для комендантів міст, це наказ, щоби всі вивіски в Рудках були в українській мові. До створення більшої боєвої сили та сильнішої обсади загрожених місць а тим самим до створення правильного фронту за нього ще не прийшло, що мало з початком другої декади січня 1919. р. дуже поважні наслідки й о мало що не скінчилося катастрофою.

1. січня 1919 р. прибула до Рудок одна свіжа сотня, около 200 людей, під командою чет. Чайківського. Її прислала Рудеччині Окружна Команда в Самборі, Ця сотня обсадила зараз село Довгомостиска під Судово Вишнею; з цього села здається походила більшість стрільців. Вони там сильно трималися, а коли вже мусіли відступити, то обсадили сусідне село Никловичі, дещо на полудне від Довгомостиск. Так на рудецькім „фронті" було від 1. до 13. січня 1919 р. вже дві сотні з невеличким відділом в Рудках, що був ніби резервою. Та ані угерецька сотня, ані сотня чет. Чайківського не мала телєфонічної злуки з Рудками, а тим менше не мали контакту зі собою. Ці сили, що виносили разом зі залогою Рудок около 400 крісів і кілька скорострілів, не представляли вже тоді поважнішої сили. Передусім бракувало тут артилєрії, що давалося дуже сильно відчувати. Тут ще треба зазначити, що аж до початку другої декади січня 1919. р. Українська Начальна Команда не зацікавилася ближче рудецьким відтинком, хоч саме звідси можна було тоді завдати Полякам болючий удар, бо можна було під Судовою Вишнею перервати на довше залізничий шлях Львів - Перемишль та тимсамим відтяти Львів від заходу. І здається, що щойно офензива ґрупи ґен. Зелінського на Любінь Великий дн. 12. I. 1919. р. звернула увагу Начальної Команди на вагу рудецького відтинку.

В часі від 27. VII. 1918. аж до 11. I. 1919. включно, панував на рудецькім відтинку зглядний спокій, перериваний час від часу якимсь незначним в наслідках виступом, передусім українських відділів. І так на 1. січня, як подає Гуперт, на відтинку Судової Вишні ушкодило 600 Українців міст між Судовою Вишнею а Родатичами і тим перервали на один день комунікацію. Саму Судову Вишню заатакували відтак Яворівці, та їх Поляки при помочі панцирного поїзду відкинули (стор. 129). 2. січня зірвано телєфонічні получення й непокоєно тор аж по Городок а 3. січня острілювано поїзди в Судовій Вишні й Городку. (стр. 142). Здається, що в цих акціях брав визначну участь відділ чет. Чайківського з Довгомостиск.

Згадаємо ще про плян Поляків, що відносився до

*) На основі цих самих даних, що в попередніх розділах.

Рудеччини, якого вони не виконали. В звязи з акцією ґен. Ромера, який мав передертися з Рави Руської до Львова, та вдарити на зади Українських частин, наказало польське командування зачіпну акцію й на всіх інших відтинках. 7. січня наказав ґен. штаб польський ґен. Розвадовському наступ зі Судової Вишні через Рудки на Комарно, а з Хирова на Самбір. А ще попереднього дня пересунув Розвадовський значні сили з Радимна в ці, сумежні з Рудеччиною околиці. І так до Судової Вишні прибуло три куріні й дві батерії а до Городка 1. курінь піхоти, 1 полк уланів і 1 полк артилєрії. Обі ґрупи підлягали ґен. Зелінському (Hupert, „Walki o Lwów", стор. 144 — 145). В Судовій Вишні найшлися ці сили вже 9. січня, та були би певно заняли Рудки й Комарно, якби не змінено плян. Ґен. Розвадовський наказав пересунути ці сили зі Судової Вишні до Городка, та розпочати 12. І. офензиву але не на Рудки — Комарно, але знову на Любінь Великий. Змінений напрям цеї офензиви зберіг Рудеччину для Укрїнської Армії; сама офензива в так близькім сусідстві наробила великого страху рудецькій команді, бо забезпека польського правого крила мало що не заняла Рудок, і тільки завдяки помочі полковника Кравса, ситуацію уратовано. Саме тоді зачалася вже творити правильна операційна ґрупа під безпосередними приказами полк. Кравса; про її повстання та операції буде мова в II. частині історії.

До часу повстання ґрупи сама Рудеччина не змогла створити ані більших боєвих частин ані обсадити фронту; якщо сама територія зберіглася для Української Армії, то це сталося тільки завдяки сприяючим обставинам та завдяки енергії деяких одиниць з команди, передусім завдяки пор. Околотові, який зумів заховати належний спокій та використати сприяючі обставини. — Кінець І. частини.

ВІД РЕДАКЦІЇ.

З причин незалежних від Редакції не могли ми подати в цьому річнику докінчення статті „Рік в Холодному Яру" Торліса Торського. Продовження цих споминів будуть появлятися в чергових числах „Літопису" в 1933 р.

Накладом „Студенського Шляху" появилася **популярна брошура**

„22 СІЧНЯ"

(про свято Самостійности й Соборности Української Держави).

Небуденно низька ціна: **20 сот.**

Наклад 10.000. Стор. 32.

Замовлення слати до адміністрації „Студенського Шляху", Львів, Супінського 21. Брошура повинна найтися в кожній читальні і в кожній свідомій хаті.

Др. СТЕПАН БОЖИК, адвокат,

відкрив адвокатську канцелярію

в БОГОРОДЧАНАХ.

ЛІТОПИС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ

ІЛЮСТРОВАНИЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ

IV. річник / Число 11. / Листопад 1932.

ЗМІСТ

	Стор
Привіт проф. Богданові Лепкому	1
Рейд Отамана Залізняка — Хирівка — Городище — Свинарка — Жашків — Володарка Ол. Доценко	1
Українці-полонені у вецлярському таборі Омелян Терлецький	4
Два роки в Українській Армії Зенон Стефанів	6
Памятник героям у Кліводині на Буковині Д. Онищук	9
Окремий Стрілецький Запорожський Курінь в Галичині Р. С.	10
Українське військо у княжі часи І. К.	13
Від Адміністрації	14
Хорунжий Масловець Михайло Середа	15
Історія 8. галицької бриґади Др. Іван Карпинець	18
Від Редакції	24

Редаґують: *Лев Лепкий* і *В. Софронів-Левицький* Відповідальний редактор: *Петро Пасіка*

Друкарня ОО. Василіян у Жовкві

БІБЛІОТЕКА НАУКОВ. Т-ВА ім. ШЕВЧЕНКА У ЛЬВОВІ

ЛЬВІВСЬКА БІБЛІОТЕКА АН УРСР № Ж-1659

Чи Ви вже є передплатником журналу **„ЖИТТЯ І ЗНАННЯ“?**

З днем 1. жовтня 1931 року, почався пятий рік існування одинокого популярно-наукового місячника „ЖИТТЯ і ЗНАННЯ“.

На рік 12 чисел. Кожне число по 32 сторінки вел. чвірки. Хто бачив і передплачував названий журнал, не потребує рекомендацій.

Журнал »ЖИТТЯ і ЗНАННЯ« повинен находитися в кожній українській хаті, кожній українській читальні, кооперативі, освітній і культурній установі!

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ: Передплата на рік в краю і Чехословаччині виносить 18·00 зол., на 6 місяців 9·00 зол., на 3 місяці 5·00 зол, поодиноке число коштує 2·00 зол.

Просимо присилати передплату. **При кожночасній зміні адреси необхідно подавати давню адресу.**

Адреса Редакції і Адміністрації:

ЛЬВІВ, РИНОК 10. ТОВАРИСТВО „ПРОСВІТА“. — Societé „Prośvita“, Leopol, Rynok 10. Pologne.

Association „Prośvita“, Lviv (Lemberg) Rynok 10. East. Galicia, Poland.

ЗАПРОСИНИ ДО ПЕРЕДПЛАТИ

КООПЕРАТИВА „РІДНА ШКОЛА“ У ЛЬВОВІ, РИНОК 10

видає від нового року 1932 ілюстрований півмісячник **„РІДНА ШКОЛА“** для всього українського громадянства.

„Рідна Школа“ — це трибуна у найживотніших підставових справах української нації, якими є шкільництво й виховання та дороговказом в Її змаганнях. ● **„Рідна Школа“** — лучить невидимими нитками всі поневолені розділені українські одиниці для осягнення збірними зусиллями Великої Мети. ● **В „Рідній Школі“ друкують свої праці найвизначніші українські письменники, педагоги й суспільні діячі з краю і зза кордону.** ● Станьте передплатником „Рідної Школи“ і тим причинитеся до скріплення сили й відпорности Української Нації.

Передплата: В краю виносить: місячно 1 зол., квертьрічно 3 зол., піврічно 5·50 зол., річно 10 зол. Для заграниці: 2 дол. на рік, 1 дол. на пів року.

„Рідна Школа“ повинна найтися в руках кожного свідомого Українця, в кожній українській установі, в кожній шкільній, читальняній, кооперативній і приватній бібліотеці.

Адреса: **„Рідна Школа“ Львів, Ринок ч. 10.** — Конто П. К. О. 153,427. — Телєфон ч. 77-52.

ХЛІБОРОБИ, розвиток молочарського промислу поратує Вас у теперішній господарській скруті. Але тямте, що тільки справжній **молочарськнй промисл** під фаховою кермою і в звязку з сильною, центральною молочарською орґанізацією, якою є

Краєвий Молочарський Союз „МАСЛОСОЮЗ“

поратує Вас у злиднях. Зле поставлене діло без сильної орґанізації може нанести більше шкоди як пожитку. Звертайтесь о пораду і вказівки на адресу:

„МАСЛОСОЮЗ“ ЛЬВІВ, Косцюшка Ia.
Телєфон 43-86, 81-04 і 39-66.

або до Відділів „МАСЛОСОЮЗУ“

СТРИЙ, Міцкевича
СТАНИСЛАВІВ, Собіського 24, тел. 654
ПЕРЕМИШЛЬ, Ринок 23, тел. 340
САМБІР, Косцюшка 11а, тел. 43
КОЛОМИЯ, Косцюшка 11, тел. 38
ДРОГОБИЧ, Пілсудського 14, тел. 285
ТЕРНОПІЛЬ, Міцкевича 41, тел. 234
ЛУЦЬК, Ягайлонська 25, тел. 239.
СОКАЛЬ, Косцюшка 83
РУДКИ, Ринок.

Купуйте

Спішіть з замовленням!

ІСТОРИЧНИЙ КАЛЄНДАР-АЛЬМАНАХ „ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ“ на 1933 рік

Нова мистецька обгортка кисти арт. Василя Дядинюка.

●

Богатий зміст!

●

Цікаві ілюстрації!

●

Ціна 3 зол., з пересилкою 3·50.

●

Дістати можна Істор. Кал. Альм. „Червоної Калини“ по всіх українських книгарнях в краю і за границею або у ВИДАВНИЦТВІ „ЧЕРВОНА КАЛИНА“, в Львові— Підвалля 7.

IV
16 773 / 1932-1-12

ЛІТОПИС

IV
6773
1932-1-12

Червоної Калини